

Tartalom

PÁLFI JÓZSEF: Korszerű sorsformálás	3
--	---

Szent László és Nagyvárad

BALÁZS GÉZA: Szent László emléke a magyar nyelvben	9
BLANKÓ MIKLÓS: Keresztfülegenda. Szent László füve – népi gyógyászat, népmonda és Arany János	17
GASPARICSNÉ KOVÁCS ERZSÉBET: Szent László-legendák az irodalomtanításban	25
JÁNÓ MIHÁLY: A kerlés-hegyi ütközet emlékezete a krónikákban és a falfestményeken. A Képes Krónika és a bántornyai Szent László falképciklus	37
SZALAI BÉLA: Szent László szobra Cesare Porta Nagyvárad-alaprajzán	53
BAJUSZ KRISZTIÁN-DÁNIEL: Szent László király alakjának keleti párhuzamai	55

Egyebek

PÖLCZ ÁDÁM: Linguistic dissemination knowledge in the Hungarian Language Services – Rhetoric-based examination of language issues	85
---	----

Ismertetés

VERÓK ATTILA: Kalandozás Nagyvárad 450 éves nyomdászattörténetében	97
KREINER TÍMEA: A reformáció folytonosan továbbélő hatásai Nagyváradon, a Partiumban és a Kárpát-medencében	105

NAGY ANDOR: Hungarikumok a hallei Franckei Alapítványok történeti könyvtárából	111
BALÁZS GÉZA: Útikalauz az esztétika dzsungelében	117
STOHL RÓBERT: „Fortes fortuna adiuvat” ('bátraké a szerencse'): újabb mozaik a retrospektív nemzeti bibliográfiához	125
Rezumate	129
Abstracts	133

Korszerű sorsformálás Tanévnyitó rektori beszéd, 2018/2019.

DR. PÁLFI JÓZSEF

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

palfijozsef67@gmail.com

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim a Krisztus Jézusban!

Igen tisztelt vendégek, kedves akadémiai közösség, jelenlévő szülők, családtagok, gyülekezet, kedves elsőéves hallgatók, legyetek üdvözölve tisztelettel, szeretettel!

I.

Istennek legyen hála, embertársaimnak pedig köszönet mindazért, hogy ezt a mai napot is megérhettük. A tavalyi emelkedett és biztató hangulatú kezdet után, ma egy nappal a 2017/2018-as tanév, szeptember 30-án történő lezárását követően, szerényen és csendesen, egyfelől azt mondhatom, hogy viszonylag sikeres tanévet zártunk. Másfelől pedig azt, hogy van okunk a további reménykedésre, a biztató és következetes építkezés folytatására. Természetesen, ha majd konkrét, számszerűsíthető adatainkról beszélek, nem a nagy egyetemek képe fog felsejleni előttünk. Ám a méretünknel és paramétereinknél sokkal fontosabb az, hogy a magyar Kárpát-haza olyan régiójában végezhetjük szolgálatunkat, küldetésünket, amely geopolitikai szempontból sajátos ütközőzóna, két aktuális országhatár és kultúra mentén. Nemzet- és országépítő feladatunkat ennek a felelősségtudatnak a jegyében végeztük és végezzük a továbbiakban is.

Figyelmünk természetesen nemcsak a szűkebb értelemben vett regionális összefüggésekre terjed ki, hanem látjuk a korszakunkat alakítani akaró európai és világfolyamatokat, amelyek reánk is direkt és indirekt hatással vannak. Feszült figyelemmel szemlélve korunk eseményeinek alakulását, azt kell mondanunk, hogy századunk, évezredünk első-második évtizede nem éppen a legpozitívabb kicsengésű introitusszal indult, és a közeljövő sem kecsegtet szívderítő optimizmussal. Éppen száz esztendeje annak, hogy Oswald Spengler 1918-ban publikálta *A Nyugat alkonya* című nagy formátumú filozófiai és kultúrtörténeti munkájának első kötetét, amelyben a kultúrák, a civilizáció elkerülhetetlen harcáról, hanyatlásról érkezett. Azóta számtalan hasonló tematikájú, problémafelvetésű munka – persze más és más hangsúlypontokat követve – kereste a civilizációk, kultúrák, világvallá-

sok, világnézetek vagy ideológiák közötti harc összefüggései között a magyarázatot, és akár kiutakat is tanácsolt. Gondolhatunk többek között Arnold Joseph Toynbee brit történészre, Francis Fukuyama futurologusra, Samuel P. Huntingtonra, vagy nem a teljesség igényével, de a legfrissebbek közül, Yuval Noah Harari kortárs izraeli író, történész, filozófus vagy Roger Scruton brit író munkáira. Ma már alig telik el nap vagy hét, hogy ne jelenne meg egy-egy kisebb-nagyobb lélegzetvételű munka, amely ne tárgyalná traumatikus kataklizmák közé beszorult világunk sorsát, jövőjét. Értékes és felelős gondolkodásra készítő munkák ezek.

Ezek sorából legyen szabad egy olyan kortárs francia gondolkodót, jogászt, filozófust, író-t kiemelnem, aki posztmodern világunk egyik világméretű megmondó-emberének számít, és bizony nem egyszer felháborítja az aktuális mainstream politikai és ideológiai trendek képviselőit. Renaud Camus ő, aki 2010-ben megalkotta a globális Nagy Felcserélés fogalmát. Az egyik riportban igen elgondolkodtatóan nyilatkozta a következőket: „Kísértet járja be Európát, a felcserélés ideológiájának kísértete. Bármennyire is gigantikus horderejű legyen ez a jelenség, csupán egy apró részét képezi annak a sokkal alapvetőbb és kiterjedtebb folyamatnak, amit globális felcserélésnek hívok, ami szerint mindent helyettesíteni lehet valami mással, kezdve az emberrel, amit az Egneműsített Emberi Matéria (EEM) szintjére redukálnak. A felcserélés a poszt poszt-indusztriális (és természetesen virtuálisan már poszt-emberi) modernitás központi gesztusa: felcserélni az igazat a hamissal, a valóságot a valótlansággal, az eredetit a másolattal, a természetest a mesterséggel, a kézműves terméket a hamisítvánnyal. Minden dolgot és minden tevékenységet a fapados verziójával, a várost és a vidéket a külvárossal, a külvárost az általános bódévárossal, a dolgot a jellel, a lakost a turistával, a valóságos világot a turisztikai látványosságokkal, a bennszülötteket a kívülről érkezőkkel, Európát Afrikával, a férfit a nővel, a férfit és a nőt a robotokkal, az emberiséget egy bárgyú poszt-emberiséggel és így tovább.” (*Ismét két Európa van*. Mandiner, 2018. szeptember 20.).

Kétségtelen, hogy életünk középpontjába a pénz, a gazdasági érdek, a piac került. Abszolút viszonyítási, eligazodási és meghatározó ponttá vált. Ez határozza meg a politikát, a kultúrát, némely esetben az egyház életét, civilizációnk posztmodern alakulását. „Az érdekek a gazdasági érdekekkel azonosak, a szó két jelentésében: egy tisztán gazdasági, vagyis jobban szólva pénzügyi világkép mellett ott találjuk a gazdaságosság, a lehető legkisebb költség, a spórolás vágyát, az általánossá tett fapadoságot, amit az egyenlősítés, a standardizálás tesz lehetővé. Mindezt a filmművészet nyelvére lefordítva úgy fogalmazhatnánk, hogy globális felcserélés egyenlő Modern idők + Metropolis + Zöld szója. Minden, ami a fajok, az osztályok, a nemek, a művészetek, a szintek, a nüanszok, a különbségek közti határok eltörlésén ügködik, az az

Egyneműsített Emberi Materia kitermeléséhez járul hozzá.” (*Mentsük Európából azt, ami még menthető!* – Mandiner, 2018. március 4.)

A megszűnésre ítélt korábbi önazonosságokat kifejező klasszikus fogalmak, úgy, mint a nép, nemzet, család, vallás a 20. század totalitárius ideológiái között túléltek. Ám a 21. század, minden láncot és természetes kereteket elszakító, feltétel nélküli szabad(os)sága olyan szekuláris és materialista totalitarizmust hozott, amelyben a korábbi identitások képviselői, felvállalói mára a rasszista, a kirekesztő, a nem progresszív és nem PC (politikailag korrekt) pecsétjeit viselik magukon. A posztmodern európai kultúrának és civilizációnak más lett az ember- és a világgépe! Megkérdőjelezte és viszonylagossá tette ugyanis azt az ember- és világgépet, amely néhány ezer esztendeje meghatározza emberi létünket, mivoltunkat. Az individualista világgépnek megfelelően az individuum, amely mindentől, még önmaga trichotomikus felépítettségétől is független semlegességben gondolkodik, kizárólag akkor hasznos, ha nem tartozik senkihez és semmihez, akinek nincsenek identisztikus kötődései, sajátosságai, jellegzetességei. Aki pedig vállalja a nemzeti nyelv, kultúra és vallás melletti kiállást, az nacionalista és maradi.

Számunkra ez a kérdéskör rendkívüli módon fontos, sőt a holnapunk létkérdése is, mert a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) küldetése, miként az a *Chartájának* sarokköve is megfogalmazza, a nemzeti és keresztény identitásunkhoz kötődik szervesen. Nem pártokhoz, ideológiákhoz kapcsolódó, hanem nemzet-elkötelezett. Nem vallási-felekezeti tulajdon, hanem keresztény, amely a történelmi felekezetek jövőjének közös szellemi veteményes kertje. Ezért is tarjuk fontosnak azt, hogy ettől a tanévtől mindegyik felekezet lelkipásztora, akár napi rendszerességgel legyen jelen diákjaink, oktatóink életében. Imaszobát alakítunk ki és a lelkipásztorok számára pedig megfelelő szobát a lelki beszélgetésekhez.

II.

A korábban említett lokális és globális események között, nem keseredve, hanem hittel és következetes munkával tegnap, 2018. szeptember 30-án lezártuk a 2017/2018-as tanévet. A tisztelt jelenlévőkkel két fontos számbeli adatot osztanék meg. Mindkettő a múlt tanévhez köthető, amelyből az egyik átvezet az új tanévbe. Először is az elmúlt tanévben államvizsgázott hallgatók létszámát ismerve közlöm a jelenlévőkkel, hogy a Bölcsészet- és Művészettudományi Karon 101-en, a Gazdaság- és Társadalomtudomány Karon 145-en, összesen tehát 246-an államvizsgáztak. Másodszor a felvételizőket számszerűsíténem egyetemi szinten: a 2018/2019-es tanévben 329 elsőéves hallgatónk van, ebből 228 BA- (alap-) és 101 MA- (mesteri) képzésben. A tavalyi évhez képest (292) 37 hallgatóval anyakönyveztek többen a két karon. Ismerve legnagyobb ellenségünk fegyvertényeit – a demográfiai mutatókat és

a belső migrációt – ez a 20%, amennyivel több hallgatót vettünk fel első évre, mint egy évvel korábban, igencsak jelentősnek mondható.

Az elmúlt tanévben, a korábbi többszintes szervezeti és szerkezeti struktúra-átalakítást követően, lassan hozzákezdünk a tudatosabb oktatói struktúra (a nélkülözhetetlen és hosszú távra tervezett oktatói piramis) át- és kialakításához is, amelyet a következőkben még konkrétabb és direkter módon folytatunk majd. Oktatók: 13 professzor, 19 docens, 28 adjunktus, 10 tanársegéd (meghatározott időre): 60+10. Óraadó oktató: 26 – ebből 8 doktori fokozattal rendelkező és 18 doktorandusz. Az adminisztratív alkalmazottak száma 56.

Egész év folyamán nagyon sok rendezvénynek adott otthont egyetemünk. Ezek közül több esemény nemzetközi szintű: TIFF – Nemzetközi Filmfesztivál, Filmtett-feszt – Erdélyi Magyar filmszemle, Konfi+ konferencia, Kárpát-medencei Oktatási Konferencia, Romániai Germanisták Nemzetközi Kongresszusa, Argumentor stb. Miként korábban jeleztük és ígértük, egyetemünk mára már teljes jogú Cambridge nyelvvizsgáztató hely lett. Szeptember 5-én a Debreceni Egyetem Mezőgazdasági Kara a Pro Meritis Interfacultatis Díjat adományozta egyetemünknek. Együttműködést írtunk alá az USA-beli Central Connecticut State Universityvel, ahol képzőművészeti hallgatóinknak kiállítása lesz január végén. Ingyenes román érettségi felkészítővel próbáljuk a középiskolákat és diákokat segíteni. Már augusztus hónap folyamán elkezdtük a felkészítőket, s most októbertől újra folytatjuk. Partiumi Tehetség- és Karrier-tanácsadó Központ létrehozásával olyasmire is oda szeretnénk figyelni, amire eddig nem, vagy csak alig sikerült.

BA és MA szinteken új szakokat tervezünk: 1. Vidékfejlesztési agrármérnök, 2. Gépészmérnök (Gépjármű-technikai, Járműipari folyamattervező) 3. Humán erőforrás, 4. Szociális menedzsment és közösségfejlesztés, 3. Magánének-Canto, 5. Fordító-tolmács.

Új tudományos sorozatokat szeretnénk újtukra indítani (*Partiumi Pantheon*, *Partiumi Tézisek*, *Partiumi Jegyzet*, *Partium Régió*, *Partiumi Konferencia*). Ezek közül elsőként jelentem, ajánlom és mutatom ma be a *Reformáció 500* címet viselő kiadványt. Új tudományos periodikát indítottunk *Acta Universitatis Christianae Partiensis* címmel.

Tény, hogy világunk változó és nehezen kiszámítható. Nehéz megjósolni, hogy növekedés vagy épp recesszió várható. A PKE pénzügyi és gazdasági politikájának hosszú távon azt kell követnie, hogy biztosítani tudja az egyetem felvállalt küldetéséhez a megfelelő anyagi háttérrel és biztonságot. A gazdasági ciklusokhoz hasonlóan, az egyetemi recesszió évei után most a megerősödés évei zajlanak. Az előző tanév eseményei is ezt támasztják alá: ingatlanvásárlás, a kollégiumi fűtésrendszer korszerűsítése, vagy a bérharmozáció és a további béremelések. Egyetemünk képes talpra állni, fejlődni, és hiszem, hogy minden egyéb objektív kihívással szembe fog tudni nézni.

III.

Kedves I. éves hallgatók!

Jó helyre jöttetek, jó egyetemet választottatok. Szeretném aktuális gondolataimat összekötni, egymásba fűzni a korábbiakkal. Az elmúlt tanévnyitó alkalmával azt mondtam, hogy a magatok idejében és helyén legyetek korszerűen sorsformálók! Ezt mondom és nyomatékosítom most nektek is. Tudom, hogy nagyon sok minden kell ehhez: hit, tudás, öntudatos és következetes munka. Kezdjétek a felkészülést annak tudatában, hogy Isten után elsősorban ti legyetek a saját (diák)életek formálói. Közben arról se feledkeztek meg, hogy társas lények vagyunk, és nagyon nagy a felelősségünk egymás iránt. Jó fejlődésünk érdekében éljétek közösségben, legyen direkt és közvetlen kapcsolatokat egymással, ne csak virtuális! Segítsetek, biztassátok, támogassátok, tartsátok számon és keressétek egymást! Inkább mosolyogjatok egymásra, és minden rosszat jóval győztesen le, mint bosszúállással! Sokkal többre vagytok képesek, mint gondolnátok. Népünk megmutatta, hogy bármely kataklizma után képes talpra állni, fel tud támadni, meg tud újulni. Vannak, akik csak úgy tudnak örülni, ünnepelni, ha elnyomnak, meglopnak, kizsigerelnek. Emberi mértékkel mérve ideig-óráig ez sikeres lehet, de hosszú távon nem.

A korábban említett Yuval Noah Harari kortárs izraeli történész, egyetemi tanár egyik munkájáról értekezik blogjában Elek Dorián¹. A következőkben erre fogok hivatkozni, szemelvényesen, fragmentáltan pedig idézni. Azt kérdezték tőle: Hogyan fog kinézni a világ 2050-ben? – Mit kellene ma tanulni? – A blogbejegyzés alapján egyebek mellett azt hangsúlyozta: „tanuljatok meg okosan és helyesen disztinquirálni a nagy mennyiségű lexikális tudás, a szinte bárhol és bármikor szabadon elérhető információk és dezinformáció, az alternatív igazságok között (...), mert egyre nagyobb szükség lenne a hasznos és haszontalan információk közötti különbségtételre, a rendelkezésre álló információmorzsák hatékony szelektálására, okos felhasználására (...). Az önálló gondolkodás alternatíváját keressétek a magolás helyett (...). Az eddigi recept úgy írható le, miszerint a nagy mennyiségű megtanult információ valamennyi értelmezési szabadsággal kombinálva elégséges lesz az életben való érvényesüléshez (...). Harari szerint ez a vonat már elment. A mostani generáció döntései alapjaiban változtatják meg az emberiség jövőjét.” Tény, hogy az egyetemi időszak a szellemi-lelki eszközök felgyűjtésének az időszaka, alkalmi és lehetősége.

Ebben a több szempontból is aritmiásan bizonytalan világban volt egyszer egy ember, egy Isten-ember, egy Isten (Jézus Krisztus), aki azt mondta a korabeli írástudóknak, hogy „én tudom, hogy honnan jöttem és hogy hová

¹ https://paradigma.blog.hu/2018/08/13/hogy_fog_kinezni_a_vilag_2050-ben_mit_kellene_tanulni?

tartok”. Legyetek bátrak minél hamarabb ti is megfogalmazni azt, hogy honnan és miért is jöttetek ide, csakúgy, mint azt, hogy mi a célotok, ember-, világ- és jövőképetek. Én nem tudok különböző, klasszikus ideológiai táborokban álló embercsoportokban gondolkodni, hanem, amint értékelvű és értékképviselő barátaimmal szoktuk megállapítani, egyre inkább két fajta embertípust látunk kibontakozni: a teremtő és fogyasztó embert. Ne legyetek fogyasztó és elfogyasztható „fasírt emberek” (Czakó Gábor terminusa), hanem teremtők és építők! Olyanok, akik pontosan disztingválják a normális és abnormális, az életet szolgáló és életellenes emberek, erők és dolgok között. Tartozzatok azok közé, akik a különböző partikuláris, önző és egoista érdekek helyett azt keresik és munkálják, ami akkor és úgy jó az egyénnek, ha a közösség érdekeit is szolgálja. Mindig azt keressétek, ami összeköt és megerősít az egyetemen vagy a társadalom bármely szegmensében. Akik ma összefognak, azok megerősödnek és erősek lesznek, akik nem, azok fragmentáltak, az árkok egyik vagy másik oldalán állva pazarolják és forgácsolják közös és közösségi erőnket és képességeinket. Ti azonban inkább legyetek józan gondolkodású, építő és teremtő emberek!

Sok sikert, kitartást és összetartást kívánok!

Szent László emléke a néphagyományban és a nyelvben

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
balazs.geza@gmail.com

László király – I. László (1046–1095) Magyarország királya (1077–1095), 1092-től szentté avatása miatt már Szent László – a magyar lovagkor példaképe, népmondák hőse számos megnevezés, elnevezés ihletője, a legnépszerűbb magyar szent. Tiszteletét, szeretetét mutatja, hogy a magyar nép számos jelzővel halmozta el: lovagkirály, Isten atlétája, a haza atlétája. Egyúttal Nagyvárad alapítója (egyes források szerint: elnevezője), ennek nyomán Nagyvárad, később Erdély védőszentje. László király középkori falfreskókön megelevenített mondanaköre (*Biblia pauperum*) azt mutatja, hogy legendái széles körben elterjedtek voltak. Nagyvárad volt középkori zarándokhelye. Emléke személynévként, helynévként él; de népi elnevezésekben (növény-név, ásványnév, csillagnév) is tárgyiasult.

Kulcsszavak: Biblia pauperum, Szent László-legendák, jelenés, levitáció, fejbenezés, kurkászás, Magyar Compostela, Szentlászló Szövetség

Szent László alakja a nyelvemlékekben, folklórban

A magyar szentek közül kiemelkedik Szent László mint a népmondák és egyházi legendák legnépszerűbb alakja. *„Bátorságot, férfiaságot és vallásos jámborságot ötvöző egyénisége következtében a magyar lovagkor példaképe lett. (...) Kultusza meg-megújulóan (III. Béla, Nagy Lajos, Zsigmond, I. Mátyás, barokk-kor) századokon át mindig erős volt.”* (Dobos 1981: 666.) Erdély védőszentjeként tisztelték, ami összefügg azzal, hogy uralkodása alatt a keleti gyeplínia kiegészítődött és megerősítették, Erdélyt az ország testébe építették. *„Alatta kezdődik az addig nyugati gyeplík mentén őrködő, harcoló székelyek jórészen áttelepítése Biharba, majd innen fokozatosan a keleti határszélre, a Kárpátok világába. Ezért van szükség a váradi székesegyháznak fölépítésére.”* (Bálint 1977: 1/482.)

Nagyváradai sírjához a néphit számos csodát fűzött s ennek alapján az egyház 1192-ben szentté avatta. A sírja felett való esküvés perdöntő erővel

bírt. A 13. századból fennmaradt az itt tartott istenítéletek jegyzőkönyvének egy töredéke, a *Várad Regestrum*, mely egyik értékes magyar szórvány nyelvemlékünk. Bálint Sándor (1977: 1/485.) ennek művelődéstörténeti jelentőségét így magyarázza: „Érthető, ha hazánkban szinte csak Várad szakrális levegőjében, László király virtuális jelenlétében bontakoztak ki a koraközépkor igazságszolgáltatására annyira jellemző istenítéletek (*ordialia*), főleg tüzesvas-próbák, amelyeket a vizsgálatok jegyzőkönyve, a híres *Várad Regestrum* őrzött meg az 1205–1235 közötti időszakból”.

Szent László-legendák és nyelvemlékek

A középkori krónikákban és legendáriumokban megmaradt Szent László-történetek közül a legnevezetesebbek a következők:

(1) A cserhalmi ütközet. A kunok megfutamodnak, üldözőbe veszi őket. Észreveszi, hogy egy pogány harcos lován egy magyar leányt hurcol magával. Felszólítására a leány magával rántja a kunt a földre. Az ellenfelek birkózni kezdenek. A lány úgy segít Szent Lászlónak, hogy karddal elvágja a kun vitéz Achillesz-inát, majd lenyakazza. Ezután ölébe veszi a kifáradt Szent László fejét és tetvéski, ami korabeli szokás szerint a pihentető kedveskedés jele volt. Ez a monda a középkorban nagyon népszerű lehetett, mert számos falképmaradvány őrzi emlékét. Némelyik pogány–magyar hősepikai részleteket őrzött meg.

(2) Szent László és Salamon párharca a pozsonyi várnál. A párviadal nem történt meg, mivel Salamon két angyalt látott Szent László feje fölött, amint tüzes karddal röpködtek és fenyegették az ellenfelet. Hasonló legenda más szenttel kapcsolatban – Szent Jakab, Szent György – is elterjedt.

(3) Az ún. patrocínium-csoda. A székelyek 1345-ben háromnapos harcban álltak a tatárokkal. Ezalatt az idő alatt Szent László teste eltűnt a kriptából, majd negyednap átizzadva tért meg (*Dubnici krónika*, 1479). A bizánci szentek Szent Lászlóhoz hasonlóan városuk segítségére siettek halottaikból feltámadva.

(4) A népköltészetben máig fennmaradtak Szent László alakjával kapcsolatos természetmagyarázó mondák. A váci szarvasjelenés a templom alapítását magyarázza. A forrásfakasztásról (Nyitra, Debrőd, Torda stb.), és a kun aranyak vagy Szent László pénze (Nyugat-Erdély, Dunántúl) mondájáról Temesvári Pelbárt, Mátyás király udvari papja emlékezett meg először. A tatárok futás közben pénzt szórtak el, hogy az őket üldöző magyarok rávetve magukat elmaradjanak mögöttük. Az arany Szent László imája folytán kővé változott (Tordai-hasadék).

(5) Szent László nemeseinek nevezik Göcsejben a kisnemeseiket. Vele kapcsolatos birtokszerző eredetmondájuk. Felfakadó forrásról vagy sziklá-

ban látható nyomokról állítják, hogy Szent László lova patkójának a nyoma, amint egyik szikláról a másikra ugratott (Püspökfürdő, Jászó, Vácszentlászló, Torda). (Berze Nagy 1925, Dobos 1981: 666.)

A Debrecen és Nagyvárad között fekvő kis bihari falu, Nagykereki nevét a helyi hagyomány Szent Lászlóhoz kapcsolja. Amikor a király koporsóját Váradra vitték, az ottani templom dombján megállított halottas szekér kerekei maguktól megindultak Várad felé. (Bálint 1977: 1/483.)

Magyarázatra szorul Janus Pannonius *Búcsú Váradtól* című versének egy motívuma:

„Hős, ki bárdot emelsz a jobb kezedben / - Márvány oszlopokon pihenve egykor / Bő nektárt veritékezett tested - / Utunkban, te nemes lovag, segíts meg. / Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk.” (Áprily Lajos fordítása, kiemelés tőlem, BG)

Szent László kapcsán a középkori ének is mond hasonlót:

Olaj származik szent koporsódból, / Tetemed foglalták szép sár aranyból. (Bálint 1977: 1/487.)

A nektár vagy olaj magyarázata a következő: „ősi liturgikus hagyomány szerint a vértanúk, szentek sírjánál a hívek olajat égettek, majd az ereklyére öntötték. A lecsorduló olajnak szentelményi erőt is tulajdonítottak.” (Bálint 1977: 1/488).

Biblia pauperum

László neve harci jelszóvá vált: állítólag a nevét kiáltozták a török ellen harcba induló magyarok. Számos história, monda, legenda kapcsolódik a nagyra becsült királyhoz. A középkori Magyarországról ez az egyetlen legendakör, amelyet az egyre nagyobb számban előkerülő templomi falfreskók örökítettek meg, és az írni-olvasni nem tudó nép számára széles körben népszerűsítették. A Szent László-legenda a nép bibliájaként (*Biblia pauperum*) szolgált.

Az egyik legismertebb: a besenyőkkel vívott Kerlés-hegyi csatában Szent László párviadala a kun vitézzel. A Képes krónikában fennmaradt történet szövegezési (szövegösszefüggésbeli) következetlenségei a történet több forrására, átírására, pontosítására, utólagos értelmezésére (javítására) utalnak:

„Meglátott végül Szent László herceg egy pogányt, aki egy szép magyar lányt vitt lova hátán, Szent László herceg pedig úgy gondolván, hogy az a váradi püspök lánya, s noha súlyosan meg volt sebesülve, tüstént üldözni kezdte lovával, melyet Szögnek nevezett. Amikor pedig már elérte volna őt, hogy lándzsájával ledöfje, semmiképpen sem volt erre képes, mivel sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem amannak a lova nem maradt le semennyire sem, hanem mindegyre kartávolság volt a lándzsa és a kun háta között. Így

kiáltott és szólt Szent László herceg a lányhoz: »Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénél és vessed magad a földre!« Meg is tette ezt. Amidőn pedig Szent László herceg a földön fekvőt közelről lándzsával ledöfte volna, ugyanis meg akarta őt ölni, a lány nagyon kérte, hogy ne ölje meg azt, hanem engedje el. Ebből is látszik, hogy nincs hűség az asszonyokban, mivel fajtalan szerelemből kívánta őt megszabadítani. A szent herceg pedig sokáig viaskodott vele, s miután inát elvágta, megölte őt. De az a lány nem a püspök lánya volt.”¹

A szövegbeli bizonytalanságok: „úgy gondolván, hogy az a *várad*i püspök lánya” – „*De az a lány nem a püspök lánya volt*”, „üldözni kezdte lovával, melyet Szögnek nevezett”, „*nincs hűség az asszonyokban, mivel fajtalan szerelemből kívánta őt megszabadítani*”.

Az egyik legenda szerint Szent László halála után kétszáz évvel tatárok támadtak Székelyföldre. Ekkor a székelyek a lovagkirályhoz fordultak segítségért, aki meg is jelent a harcban, fejét aranykorona ékesítette. A nép körében elterjedt, hogy László imájával bölénycsordát és szarvasokat varázsolt az éhező serege elé, és közismert az is, hogy a szomjazóknak lándzsájával vizet fakasztott a kősziklából (mint Mózes a pusztában). A tordai hasadék mondája is hozzá kapcsolódik: Szent László Torda mellett harcolt a kunokkal. A túlerővel szemben azonban vissza kellett vonulnia, de a kunok üldözőbe vették a magyarokat. Szent László feltekintett az égre, és Istenhez fohászkodott; ebben a pillanatban a hegy kettéhasadt. A nép szerint Szent László lovának patkónyomai a hasadék felett állítólag ma is látszanak.

A László-tisztelet Szent Györgyével, Szent Mártonéval, Szent Mihályéval és Szent Margitéval vetekszik: a gyepűőrzés, a középkori honvédelem küzdőszellemét testesítette meg (Bálint 1977: 1/491).

Jelenések, levitációk

Szent László alakjához számos „jelenés”, sőt lebegés (levitáció) kapcsolódik. Bihar nem véletlenül emlegetik Biharországnak, ez az Árpád-kori „kisebbik királyság”, a dukátus intézményének emléke. László herceggént sokszor megfordult Biharban, a legenda szerint az egyik vadászat alkalmával jelenést látott, melynek hatására 1082-ben a Körös partján templomot építtetett és Bihar településről ide, azaz Váradra helyeztette a püspökséget. Látni vélték, hogy amikor a király a nagyváradi székesegyházban imádkozott, a föld fölé emelkedett. Csodás eseményként tartják számon a szentté avatásának napját, 1192. június 27-ét is. A legenda úgy tartja: „Azon a napon és órában mikoron ő szentséges voltát megkanonizálták volna, a várad

¹ Forrás: <http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/to04.htm>

szent monostornak felette nagy szép fényes csillag láttaték az égen, az ő szent testének felette (...) kit a népek nagy isteni félelemmel és lelki örömmel néztek vala.”²

A Szent László-legendák értelmezéséhez nagyban hozzájárulnak a középkori templomokból sorra előkerülő falfreskók. A gelencei templom nyugati hosszfalán bukkantak elő a Szent László és a kun vitéz párviadalának képsorai: a kivonulás, üldözés, párviadal, birkózás, lefejezés. Jánó Mihály történész-művészettörténész színes leírásában, értelmezésében megelevenednek (filmszerűvé válnak) a középkori faliképek:

„Az ütközet hevében Szent László tűnik fel, aki egy világos színű lovon kézitusával küzd egy ellenséges kunnal. Körülöttük a földön elesett harcosok, levágott fejek és lovak hevernek. Majd ismét Lászlót látjuk, amint üldözőbe veszi a kunt, aki nyergében az elrabolt leánnyal, visszafordulva sűrűn nyilaz reá. Miközben László dárdája nyomán ömlik a vér a kun derekából, a kun nyilai mind eltörnek a szent király pajzsán és glóriáján. Az üldözés jelenetében az elrabolt leány segítőtleg tartja a kun íját. A következő jelenet már a párviadal és a birkózás. A két hős lóról leszállva küzd egymással, a leány bárdal – László király attribútumával – lesújt a kun lábszárára. Mögöttük a László világos (fehér) és a kun sötét (barnászvörös) színű lova világos, illetve sötét lombozatú fához van kikötve; mintha ők is küzdenének egymással. Ilyenformán, mondhatni a világosság és a sötétség harca dúl a megfestett jelenetekben. Végül egy sötét fával elválasztva a lefejezés jelenete zárja a legenda ábrázolását. László a földre tepert kun haját úgy ragadja meg, mintha szarvakat fogna. Itt a kun az ördög megszemélyesítője lehet. A megmentett leány két kézre fogott karddal sújt le a pogány ellenségre.” (Jánó 2013: 59–60.)

Fejbenezés, kurkászás

A Szent László és a kun vitéz párviadala legendáihoz tartozik egy utolsó kép, a *pihenés*-jelenet (pl. székelyderzsi templom), amikor a megmentett leány a vitéz király fejét simogatja. Sokféleképpen értelmezték a képet: lehet erotikus közeledés, a humánetológusok katorzásának, kurkászásnak (tetvészsnek) gondolják, illetve előkerült a „fejbenezés” szokása is (Balázs 2017).

A Szent László-ikonográfia egy sokrétű, sokfelé ágazó néphagyomány keveréke. Erre utal a bögözi templom négy, töredékes Szent László-képsora: „Míg más falképeken Szent László a képi és szöveg-hagyományoknak megfelelően egyetlen lányt elrabló kunt üldöz, a bögözi falképeken, az ütközet jelenetében több elrabolt lánnyal menekülnek a kunok és hiányozik az ütközetet

² Fleisz János: *Szent László, Nagyvárad védőszentje*. Forrás: <http://www.erdon.ro/szent-laszlo-nagyvarad-vedoszentje/2019991>

követő üldözés szokásos jelenete. A képsor az ütközet után a birkózás és a lefejezés jelenetével folytatódik.” (Jánó 2008: 167.)

Magyar Compostela

Szent László emléke – többnyire ismeretlenül – ott van számos nemzeti emlékünkből, szokásunkban. 1083-ban szentté avattatta az államalapító István királyt, annak fiát, Imre herceget, és Gellért püspököt, valamint a két zobori remetét, Andrászt (Zoerardot) és Benedeket. A történelem folyamán Nagyváradon négy székesegyház épült. Az első egy román-gótikus székesegyház, amelyet a vár („Erdély kapuja”) megerősítésekor lebontottak, romjai a vár alatt találhatóak (és megtekinthetők). A második egy ideiglenes kis templom a török kiűzése után: az 1692-ben épült, Szent Brigitta-templom (ma ortodox templom). A harmadik, a nagyváradi főtéren álló Szent László-templom. És a negyedik a mostani, az 1780-ra elkészült barokk székesegyház, amely egykor Magyarország harmadik legnagyobb székesegyháza volt. Szent László Nagyvárad mellett megalapította a Szent Jobb monostort, elindította az államalapító István király jobbkez-tiszteletét, egyúttal az augusztus 20-ai ünnepi megemlékezéseket. Nagyváradon erős Szent László-kultusz fejlődött ki. Királyok sora zarándokolt László király sírjához, amelynek csodatévő erőt tulajdonítottak. Nagyvárad a középkorban királyi, népi zarándokhely lett. A zarándoklatok kapcsán nevezték Váradot magyar Compostelának is (Bálint 1977: 1/486.), utalva a híres spanyolországi búcsújáróhelyre. További elemzésre szolgálnak, hogy a középkori nagyváradi László-kultusz miért szorult vissza, és hogyan tudta átvenni például Csíksomlyó a nemzeti zarándokhely szerepét. Nagyváradon különös tisztelettel és egyre gazdagodó programokkal ápolják Szent László emlékét. Pl. Szent László Napok (2003-tól a térség legnagyobb kulturális fesztiválja minden év júniusában a Szent László Egyesület szervezésében).

Szent László emléke népi elnevezésekben

Szent László emléke népi elnevezésekben is tárgyiasult. A tárnics népi neve: Szent László füve, Szent László-tárnics (*gentiana cucinata*). Tordaszentlászlón pedig Szent László pénzének neveznek egy kis, kör alakú ásványt. A Szent László-tárnics neve a legenda szerint onnan ered, hogy egyszer a táborban a katonák között pestis tört ki, a király Istenhez könyörgött. Éjjel megjelent egy angyal álmában, aki azt mondta neki, hogy menjen ki a sátor elé és célzás nélkül löjje ki nyílvevesszőjét. A nyílvevessző egy tárnicsot fűrt keresztül, amelyből kenőcsöt készítettek, és ez megmentette az embereket a haláltól. A Szent László pénze elnevezés eredete a legenda szerint: Szent

László imája nyomán aranypénzek változtak kővé. Az ősrégészek szerint azonban fossziliák, egykori nummuliteszek (kihalt egysejtűek) maradványai.

Létezik egy László szekere csillagkép – talán egy népivé vált László-legenda emlékeként (Bálint 1977: 1/483).

Szent László a településnevekben

Szent László középkori tiszteletének emlékét őrzi, hogy számos templom választotta patrónusának. Népszerűségének tanúsága az is, hogy a László századok óta leggyakoribb férfikeresztneveink közé tartozik. Szent László emlékét településnevek is őrzik. Kutatásaink szerint a Kárpát-medencében 19 település foglalta nevébe Szent Lászlót: Bakonyszentlászló (Veszprém megye), Búcsúszentlászló (Zala megye), Bükkszentlászló (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Jászszentlászló (Bács-Kiskun megye), Homoródszentlászló (Erdély), Kisszentlászló (Erdély), Mátrászentlászló (Heves megye), Nyárádszentlászló (Erdély), Oláhszentlászló (Erdély), Pilisszentlászló (Pest megye), Pusztaszentlászló (Zala megye), Püspökszentlászló (Baranya megye), Szácsszentlászló (Erdély), Szécsiszentlászló (középkori neve: Kebeleszentlászló), Szentlászló (Baranya megye), Szentlászló (Somogy, Fejér, Csongrád, Verőce, Laslovo - Horvátország), Szécsiszentlászló (Szlovénia), Tordaszentlászló (Erdély), Vácszentlászló (Pest megye), Zalaszentlászló (Zala megye), Szentlászlómonostora, Szentlászlóhegy (Bálint 1977: 1/489—490. nyomán). Egy napjainkban kedveltté váló településszövetségi elképzelés nyomán a Szent László nevet viselő települések létrehozták a Szentlászló Szövetséget.

A 19–20. század fordulóján Budapest egyik kerületében (X. kerület, Kőbánya) majdnem létrejött egy Szentlászlóváros (Lászlóváros). Lechner Ödön szecessziós épületei (Szent László-templom, gimnázium, városháza) ezt szolgálták, de az elképzelés később elfelejtődött. László király kultusza a szocializmus időszakában csökkent. A róla elnevezett intézmények jórészt elvesztették „szent” jelzőjüket (pl. a kőbányai Szent László Gimnázium akkoriban I. László Gimnázium volt), majd napjainkban ismét erősödik a kultusz, mert a lovagkirály erényei a magyarság számára példamutató erővel szolgálnak.

Szent Lászlót számos szobor jeleníti meg. A leghíresebb ezek közül Szent László hermája (fejereklyetartója). A 15. századig a váradi székesegyházban őrizték kürtje és csatabárdja mellett fejereklyetartó mellszobrát (hermáját). Az eredeti herma a 15. század elején megsemmisült, helyette újat készítettek, amely máig Győrben található (próbálták visszaperelni, de nem sikerült). Ipolyi Arnold püspök 1892-ben Váradon új (a győrinél nagyobb) hermát készíttetett, de nem pusztán a győri másolataként, hanem a Lászlóról szóló történeti leírások fényében az elképzelések szerint hűbb arcmással. Ez a herma napjainkban a nagyváradi székesegyház kiállításán látható.

Felhasznált irodalom:

- Balázs Géza 2017. Szent László emléke a nyelvben. *Napút*, 8/88–91.
- Berze Nagy János, 1925. A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolata. *Ethnographia*, 97–106.
- Bálint Sándor 1977. *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II.*, Budapest
- Dobos Ilona 1981. Szent László. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. 4.* Akadémiai, Budapest. 665–667.
- Jánó Mihály, 2008. *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez.* Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémia Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda.
- Jánó Mihály 2013. *A gelencei Szent Imre műemlék templom. Kalauz.* Sepsiszentgyörgy.

Keresztfűlegenda Szent László füve – népi gyógyászat, népmonda és Arany János

BLANKÓ MIKLÓS

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

blanko.miklos@gmail.com

A gyógyító hatású tárnics Szent László legendája révén került a magyar kultúrtörténetbe. László király csodatételei között a gyógyfű feltalálása és ezáltal maga a gyógyítás is szerepel. Nagy Károlyról is hasonló mondát találhatunk, így feltehető, hogy a Szent László-történet ezt másolva került be a néphagyományba. A népmonda eredeti változatát Arany János kiszínezte, összevonta más történeti eseményekkel (kunok elleni háború, pogánylázadás) a *Szent László füve* című balladájában. Arany a keresztfűmonda lényegét a magyarok hitbéli kételkedésére, majd Istenhez való visszatalálására vezette vissza. A későbbi mesemondók már így vitték tovább a történetet: az óvodás-kisiskolás gyermekek az Aranytól származó változatot ismerhették és ismerhetik meg a felnőttektől. Így született újjá e népmonda, amely összefogja a természetet (keresztfű), az emberi társadalmat (a 11. század végi magyarság) és a magasabb szférákat (Isten, mítoszok).

Kulcsszavak: Szent László, Szent László füve, gyógyfű, Arany János

Bevezetés

A középkori gyógyászatban jelentős volt a gyógyfüvek használata. Azok gyakorlati hasznát egyrészt a tapasztalatok bizonyították, másrészt pedig különböző mítoszokhoz kötötték őket, és az ebben való hit adta a létjogosultságát. E gyógynövények közül az egyik a Szent László füve. Nevét a király csodatétele nyomán kapta: a keresztfüvet nyíllal hasította ketté az uralkodó – ráelve a pestis ellenszerére.

Számos betegséget évszázadokon át sikeresen gyógyító tárnicsféle és Szent László királyunk legendája így épült bele a magyar néphagyományba. Számos változaton ment keresztül, legfrissebb formáját Arany János *Szent László füve* című versével őrizte meg az utókor számára.

A Szent László-tárnics és gyógyászati alkalmazása

Szent László fűvének hivatalos neve Szent László-tárnics, latinul *Gentiana cruciata*. Sok más néven is ismert: dantziagyökér, emián, Genitus király füve, keresztfű, keserűgyökér fű, kígyófű, kígyónyelvű fű, kereszties tárnics, ördögméze, Szent Ilona füve, epefű és genciána. A tölcséres kék virágú tárnicsféle Európában szinte mindenütt és Ázsia nyugati részén is megtalálható, főként a meszes talajú erdőszéleken, bokros és füves területeken (Wagner 1988, tárnics címszónál; Rácz 2017, 123–124.)

A Szent László füve elnevezés abból származik, hogy a király nyila a keresztfüvet átlötte. Első szövegemléke Charles de L'Écluse 1594-es botanikai munkájának Beythe István által jegyzett függelékéből származik: 'Zent lazlo kiraly five', latinul 'S. Ladislai regis herba'. Ugyanitt lejegyezte Beythe, a 16. századi magyar botanikus a pestisfűmondát is (Tolnai 1928, 32.; Rácz 2017, 124.).

A tárnics gyógyító hatását már Plinius is feljegyezte, aki a latin *Gentiana* név eredetét azzal magyarázza, hogy *Gentius* illír király fedezte fel gyógyhatását. Szintén a római korból maradt fenn az a történet, miszerint Hercules sebeit Chiron ezzel a növényvel kezelte; valamint Dioscoridesnek, Claudius császár orvosának feljegyzése is (Kr. u. I. század), melyből kiderül, hogy a gyomorerősítés mellett a sebek és a szemgyulladás kezelésére alkalmazta azt. A keresztfű e kettős használata kísérte végig az ókori és a középkori gyógyászatot (Zlinszky 1901, 404–405.).

A magyar fűvészkönyvekben is fellelhető a tárnics. Méliusz Juhász Péter 1578-as *Herbárium*ában leírta, hogy a keresztfű tisztító hatású, gyógyítja a hurutot és a „dögösség ellen” is hasznos. A sertéseket és szarvasmarhákat megtámadó dögvész ellen is alkalmazható, sőt még a borbélyok is használták sebkötéskor. Frankovics Gergely 1588-as orvosi szakkönyvében a pestis elleni hatást emelte ki, hozzátéve, hogy összesen harminckét betegség ellen hatékony. Pápai Páriz Ferenc 1690-es fűvészkönyvében szintén sok betegségre ajánlotta, Csapó József *Új füves és virágos Magyar Kertjében* (1792) pedig pont a sokféle hatásáért nevezte ördög mézének a tárnicsot – megemlítve a pestis gyógyítását, az éhség növelését, valamint a fekélyek, mély sebek ápolását. Diószegi Sámuel *Fűvészkönyve* (1813) már csak a gyomor- és bélbántalmak kezelését és sebgyógyítást emelte ki (Zlinszky 1901, 405–407.).

A külföldi növényteni leírások között a Szent László fűvére nézve a legérdekesebb talán az lehet, hogy Mattioli mester 16. század művében egy bogáncsfajtáról igen hasonló mondát olvashatunk. E szerint angyal mutatta meg Nagy Károlynak álmában a pestist gyógyító fűvét, aki ezzel menthette meg döghalállal sújtott népét. A középkor folyamán órولا neveztek Carlinának, azaz Nagy Károly fűvének ezt a növényt, amely ma *Carlina acaulis* (szártalan bábakalács) néven ismert (Zlinszky 1901, 407.). Ez is azt mutatja, hogy a Szent

László fűvének legendája nem egyedi történet, feltehetőleg a Nagy Károly-legenda magyar változata.

Szent László fűvének legendája Arany János tollából

Arany János is megörökítette ezt a népmondát 1847-ben írt történeti balladájában. A *Szent László fűve* című verset az irodalmi kánon nem tartja számon az Arany János-i életmű legjelentősebb alkotásai között. Szent László kultuszának alakulásában azonban szerepe van, hiszen a reformkori történelmi szemlélettel jelenítette meg kötelteményében a lovagkirályt – hozzájárulva ezzel a későbbi korok Szent László-képének formálódásához.

Arany három részre osztotta a balladát. Az első rész történeti időben és térben helyezi el a népmondát, és megadja a vershelyzetet, miszerint a magyarok a kunokkal állnak háborúban: „Ezer év után még nem irtak nyolcszázat, / Hanem legfőlebb csak nyolcvan-egynehányat, / Mikor László király, magyarok királya, / Pogány kun hadakkal háborúba szálla.” A csaták óriási emberáldozatot követeltek, az országot vér öntötte el: „Kivel sebje nem bírt, az vérbe fúladott, / A félig elevent megfojtá a halott.” A kun haderőt megsemmisítette a magyar sereg, a magyar vitézek ezért ünnepelték a győzelmet, a mélyen vallásos László király pedig „csöndes sátorában / Buzgón imádkozva térdepelt magában, / Fényes győzedelmét nem tartá övének, / Hálát adva érte Ura-Istenének.” Arról viszont megfélekedett a király, hogy Isten nem leli kedvét a háborúkban és vérengzésekben, hiszen a vér „bosszúért kiált az az egekre vissza.” Az elbeszélő felhívja a figyelmet, hogy hiába ünnepeltek a magyarok: a győzelem keserű, mert sok áldozata van a magyaroknak, holttestek borították hazánkat és a döghalál is elérkezett ide, ami a gyermekeket sem kímélte: „Édes anya, látván hogy ajaka kékül, / Sikoltva szaladt el beteg gyermekétül.” Ez a válsághelyzet szétbomlasztotta a magyarságot, mindenki csak a saját bajával tudott törődni, nem számított se a barátság, se a rokonság: „nincs testvér, atyafi, / Elhagyták az apát fölnevelt magzati.” A legfontosabb dolog, a remény is elfogyóban volt, az élet értéke csökkent ebben az időben, ezt adja a zárósor költői kérdése is: „Mi öröme annak, aki élve marad?”

A második nagyobb szerkezeti egységből kiderül, hogy a király a Magyarországon esett sebeket látva azon vívódik, helyes volt-e nemzetét hadba vinnie ilyen sok áldozat árán. A háború őt magát is meggyötörte: „Megszaggatta szárnyát gyászos köntösének, / Koronája helyét hamuval hinté meg.” László bűnbánó emberként Istenhez fohászkodott, hogy könyörüljön a magyarokon, és inkább őt sújtsa haragjával, „»Csak népemről vedd le sujtoló karodat.«”. Mialatt a király Istenhez könyörgött, népének egy csoportja jelent meg sátra előtt, és a király abból kilépve látta az összegyűlt ember-tömeget. László királyra egyszerre zúdították panaszukat, de nem értette a

nagy zajban szavukat. Előállt a népből az egyik, s azt mondta, hogy „»Egy a kívánságunk, egy az akaratunk: / Egy is elbeszéli, mi pedig hallgatunk.«” Az összegyűlt tömeg elcsendesedett, és szószólójukra figyeltek, aki a királynak felvázolta, milyen rossz helyzetbe került az ország. Megkérdőjelezi a királyi akaratot, miszerint „»Hiába parancsolsz böjtöt, imádságot, / Azzal meg nem óvod haldokló országod, / Könyörögtünk untig, de a böjt, az éhség / Csak öregbíté a pestis dühöngését.«” A pusztulás oka a nép szerint nem más, mint a „rég-i Istenüktől” való elfordulás az „új Isten” miatt, a kereszténység felvétele a pogányság helyett, hiszen „»Elhagytuk az Istent, elpártoltunk tőle, / Ki Sztityaországból kihozott e földre.«” A szószóló azzal érvelt tehát, hogy a pogány Isten adta ezt a hazát a magyarnak, gazdag termést, sok állatot, bő vizeket kaptak tőle, de ezekből a természeti erőforrásokból mégis az „»új Istennek raktunk templomot.«” Ezért gerjedt haragra a „rég-i Isten”, a „magyarok Istene”, aki átkot szórt a Magyar Királyságra: „»A szép kútfejeket mind kiürítette, / A folyóvizeknek elszelé futását, / Zöld méreggel vonta be a tavak hátát.«” A király és népe hiába könyörög az „új Istennek”, hogy szabadítsa meg őket a veszedelemtől, a „rég-i Isten” erősebb őnála. Azt kéri ezért László királytól, hogy törölje el a keresztény Isten hitét, és térjenek vissza a pogány Isten tiszteletére: „»Töröld el közülünk az új tiszteletet, / Régi Istenünkhöz folyamodjunk vissza.«” A király meghallgatta gondolatait, de magában megvetette őt, és az ég felé emelte imára tartott kezeit, és így szólt népe előtt Istenhez: „»Hatalmas Uristen! seregeknek ura! / Haragod e népre ne gerjedjen újra.«”. Arra kérte Istent, hogy segítsen a népnek, hogy hinni tudjanak benne, tisztán lássák a világot. Isten erre megnyitotta az égboltot és látást mutatott a királynak, népe pedig azt látta, „»hogy világosság száll a király fejére.«” A nagy meglepetéstől mind „térdre hulladoztak és úgy könyörgének / A nagyhitű király erős Istenének.”

A harmadik, lezáró részben ugyanott folytatta az elbeszélő a történetet, ahol a második részben abbahagyta: a király az imádkozás után sátrába vonult vissza, ahol magára vette a királyi bíborköntösét és a koronát, és ebben az uralkodói díszben – az ünnepi aktushoz illően – tért vissza népe elé. Szent László azt mondta, hogy adjanak hálát Istennek: „»Gyöngé szolgáljának mert látást mutatott, / Népem orvosává engem felavatott.«” Majd a fűre lépett kezében egy feszített íjjal és egy nyílvezzővel. A nép követte őt, és a király kérésére letérdelt. László egy magas dombról lőtte ki nyilát, amely a levegőn süvítvé a földre esett, és a keresztfű nevű növényt hasította félbe. Ettől a fűtől, „»melytől enyhülést vesz a dühös nyavalya / S megszűn öldökölni a halál angyala.«” A nép körében innentől „szájról-szájra terjed híre a csodának: / A sir szélin állók visszafordulának.” A fű gyógyító hatására a pestis terjedése megállt, a nép újra megerősödött, az ország hamar talpra állt a pusztítás után. A magyarok nem felejtették el ezt a csodát, és örökre elhagy-

ták a pogányság iránti vágyat, a keresztény Istenben erősödött meg a hitük. A keresztfűvet pedig a nagy király tiszteletére „ma is még / *Szent László fűvének* híja a magyar nép.”

Arany János e versével nemcsak egy régi népmonda eredetét dolgozta fel, hanem arra is figyelmeztette saját korának az emberét, hogy a kétely nem segít a nehézségek utáni újrakezdésben. Magyarország sok veszteséget megélt, a dicsőségeket is sokszor nagy áldozatok árán érte el, de erősnek maradni, erőssé válni, csakis a nemzet közös akaratával sikerült. Ugyanakkor megújulni is tudni kell: a kereszténységre való áttérés után közel egy évszázaddal hiába keresi a megoldást a magyarság a pogány Istenben, a régi eszmében, amikor addigra már a győzelem és a béke a keresztény Istenben, az új eszmében leledzik.

Egy mélyen vallásos középkori elbeszélő képét ölti magára Arany, aki a csodatörténetet áhítatosan regöli el. Szerinte a pestis nem ok nélkül, hanem isteni büntetésként sújtott le a kunok ellen győző magyarokra. A magyarok ugyanis az Istennek való hálaadás helyett a vértengerben ünnepelni kezdtek: a pestis így a kereszténység elleni lázadás büntetése. Éppen ezért a megbánás után Isten kegyelme jeléül adja a dögvész elleni orvosságot, a keresztfűvet (Zlinszky 1901, 411.). Németh Babits Mihály *Zsoltár gyermekhangra* című versének istenképében a *Szent László fűve*-beli Istenre ismer rá: „Az Úristen őriz engem / mert az ő zászlóját zengem. / Ő az Áldás, / Ő a Béke / nem a harcok istensége. / Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen.” (Németh 2017, 94.).

A magyar nép akkor még csak külsőleg keresztény, a megrázkódtatások idején könnyen elbizonytalanodik a hitben, és visszatér a pogány hitvilághoz. Jól tükröződik ebben a pogány felfogás, miszerint az ember azért áldoz az isten(ek)nek, hogy segítse őt, de legalább ne ártson neki. A hit alapja tehát nem a szeretet, hanem a félelem (Zlinszky 1901, 411.). Arany a kereszténység legmélyebb eszméjét, a megváltást szötte bele költeményébe: László király azt kéri Istentől, rázúdítsa haragját és ne bűnös nemzetére. Isten viszont nem kívánja ezt az áldozatot, László erős hite bizonyosság számára (Zlinszky 1901, 414.), így a népet egyszerre gyógyítja ki a hitetlenségből és a halált hozó pestisből.

Arany János *Szent László fűve* és a történelmi hitelesség

Arany János életművében a *Szent László fűve* mellett a *Szent László* című versében és a *Toldi estéje* című elbeszélő költeményében is megjelenik Szent László királyunk legendája (Tolnai 1902, 257.; Beke 2017, király címszónál). E három mű közel időrendileg az első a *Szent László fűve* volt, feltehetőleg ekkor kezdett el a költő foglalkozni a László-kultusszal.

Arany János a verséhez fűzött jegyzetben azt írja, hogy „a mondat és a növény nevét (Gentiana cruciata) Fabricius Balázs szókönyvében találtam.”

(Tolnai 1928, 32.). Az eredeti kéziratban Beythe István neve szerepelt Fabricius Balázs helyett, a költő áthúzással javította azt. Tolnai bizonyítja azt, hogy Arany tévedett a javításkor, ugyanis Szikszai Fabricius könyvében csak a növény nevét leljük fel, viszont Beythe a teljes legendát közli. Beythe 1594-es növényiszójegyzéke nem valószínű, hogy Nagyszalontán fellelhető volt, Tolnai ezért feltételezi, hogy Arany János azt az 1847-ben nála vendégeskedő Szilágyi István költőtől-pedagógustól ismerte meg (Tolnai 1928, 32.), s bizonyára ezért nem volt biztos a jegyzet írásakor a forrásában.

A másik forrása pedig Podhradczy József lehetett, aki a vers születése előtti évtizedben adta ki *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* című munkáját (1836). Arany itt is olvashatta a keresztfű mondáját. A kunok elleni harcok és a keresztfűlegenda összeszövése már valószínűleg Arany költői szüleményei, a történetírás nem tud a két esemény összefüggéseiről. A tér is a kunok elleni harc helyszínét, a temesi síkság táját és a holttestekkel és vérrel telt Temes folyót idézi. Szintén Arany leleménye a pogánylázadás. A krónikákban az utolsó pogányok általi felkelés I. Béla uralkodására, 1061-re esik. Szent László törvényei is arról tanúskodnak, hogy nincs veszélye a pogánylázadásnak, ezért enyhíti a pogányokra kiszabható büntetés súlyát (Zlinszky 1901, 412–413.).

A *Szent László füve* forrása lehetett Homérosz *Iliásza* is. Arany az 1840-es években sokat foglalkozott a homéroszi művel. Az *Iliász* kezdetén szintén dögvész pusztít az istenek büntetéseként, amelyen csak azok kiengesztelése segíthet. Az istenek ellen fellázadt nép az *Iliászban* is a király, Agamemnón elé vonul, és szónokaik követelik a hazatérést. Arany János ebben az eposzi cselekménysorban feltehetőleg a fiatal, kezdetleges népek hitbéli vívódását látta (Zlinszky 1901, 413.; Homérosz 1985, 27–42.).

Benedek Elek a keresztfűlegendát szintén a kunok elleni harcokkal kötötte össze 1905-ös megjelenésű mondagyűjteményében (Benedek 2000, 78–79.). Feltehetőleg az Arany János-i hagyományra támaszkodott, hiszen a leírásában teljesen a *Szent László füve* cselekményét követte. A következő évtizedek magyar mondákat és legendákat összegyűjtő felnőtteknek vagy gyermekeknek szóló kötetek Benedek Elek leírását vették alapul, így került be a köztudatba Szent László fűvének csodatörténetének Arany János fejből kipattanó változata.

Összegzés

A sok növény közt szerényen meglapuló, gyógyító hatású tárnics Szent László legendája révén került bele a magyar kultúrtörténetbe. László király csodatételei között – több szenthez hasonlóan – a gyógyfű feltalálása és ezáltal maga a gyógyítás is szerepel. Nagy Károlyról is hasonló mondát találha-

tunk, így feltehető, hogy a Szent László-történet ezt másolva került be a néphagyományba.

A népmonda eredeti változatát Arany János kiszínezte, összevonta más történeti eseményekkel (kunok elleni háború, pogánylázadás) a *Szent László füve* című balladájában. Arany a keresztfűmonda lényegét a magyarok hitbéli kételkedésére, majd Istenhez való visszatalálására vezette vissza. Mindezt egy erkölcsi problémafelvetés drámai jelenetezésével tette, kiélve történeti néphagyomány iránti érdeklődését (Németh 2017, 92.). A későbbi mesemondók már így vitték tovább a történetet: az óvodás-kisiskolás gyermekek az Aranytól származó változatot ismerhették és ismerhetik meg a felnőttektől. Így született újjá e népmonda, amely összefogja a természetet (keresztfű), az emberi társadalmat (a 11. század végi magyarság) és a magasabb szférákat (Isten, mítoszok).

Felhasznált irodalom:

- Arany János összes költeményei.* 2003. I. kötet. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények. Osiris Kiadó, Budapest.
- Beke József 2017. *Arany-szótár.* Arany János költői nyelvének szókészlete. Szerk. Balázs Géza. II. kötet. Anyanyelvápolók Szövetsége–Inter, Budapest.
- Benedek Elek 2000. *Nagy magyarok élete.* Válogatás az 1905–1914 között e címen 13 kötetben megjelent életrajzokból. Első kötet. Anno Kiadó, Budapest.
- Homérosz 1985. *Iliász.* Ford. Devecseri Gábor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Németh István Péter 2017. A gyógyító Lovagkirály. Arany János: Szent László füve. *Napút*, XIX. évf. 8. szám, 92–98.
- Rácz János 2017. *Virágneves könyv.* IKU-TÁR 3. IKU–Inter Nonprofit Kft., Budapest.
- Tolnai Vilmos 1902. Adalékok Arany János forrásaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 12. évf. 3. szám, 257–271.
- Tolnai Vilmos 1928. Arany János: Szent László füve. *Irodalomtörténet*, 17. évf. 1–2. szám, 32–33.
- Wagner János 1988. *Magyarország virágos növényei.* Harmadik, átdolgozott kiadás. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest.
- Zlinszky Aladár 1901. Arany kisebb történeti költeményei (második, befejező közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 11. évf. 4. szám, 405–421.

Szent László-legendák az irodalomtanításban

DR. GASPARICSNÉ DR. KOVÁCS ERZSÉBET

Apor Vilmos Katolikus Főiskola (Vác)

gasparicsne.erszebet@avkf.hu

A tanulmány témája: Szent László-legendák helye, szerepe az irodalomtanításban. Ezen belül áttekintem a közelmúlt olvasókönyveiben és irodalomtankönyveiben megtalálható Szent László-legendákat, -mondákat, bemutatom a tanításukhoz kapcsolódó tantervi célokat, feladatokat, illetve részletesen vizsgálom a szövegek értelmezéséhez, elemzéséhez kapcsolódó módszertani szempontokat.

Kulcsszavak: Szent László-legendá, irodalomoktatás, tartalmi, stiláris elemzés

Bevezetés

Egy korábban végzett kutatásomban azt vizsgáltam, hogy napjaink iskolai irodalomtanításában milyen arányban vannak jelen a mondák és a legendák, valamint hogy az általuk képviselt értékrendet hogyan lehet élményt nyújtóan közvetíteni az egyes korosztályoknak (GASPARICSNÉ 2017, 105–121). Mostani tanulmányom témája a Szent László-legendák helye, szerepe az irodalomtanításban. Ezen belül áttekintem a közelmúlt olvasókönyveiben és irodalomtankönyveiben megtalálható Szent László-legendákat, -mondákat, bemutatom a tanításukhoz kapcsolódó tantervi célokat, feladatokat, illetve részletesen vizsgálom a szövegek értelmezéséhez, elemzéséhez kapcsolódó módszertani szempontokat.

A legenda és a monda műfaja

Az olvasókönyvekben és irodalomtankönyvekben található Szent László-történetek műfaji meghatározásaként a *legenda* és a *monda* megjelöléssel egyaránt találkozhatunk. A kétféle besorolás oka gyakran a felhasznált források különbözősége. Nagy részük népköltészeti eredetű, mondagyűjteményből származó – nemegyszer a gyűjtő vagy a tankönyvíró által átdolgozott szöveg –, kisebb részük történeti, középkori legendagyűjteményből, történeti krónikából származó átirat.

A *legenda* szó etimológiája arra a könyvre utal, amelyből a középkorban a szerzetesi közösségekben a hitvallók ünnepein szentek élettörténetét olvasták fel. A szó jelentése kibővülve később magukra a történetekre is kiterjedt. A magyar nyelvben kialakult másodlagos jelentése 'kitalált történet, mendemonda' azon alapul, hogy ezekben a történetekben sok csodás elem van (ZAIČZ 2006, 432).

A *monda* szó a nyelvújítás korában a *mendemonda* ikerszó utótagjának önállósításával, tudatos szóalkotással keletkezett. Mai értelmezése: „*eseményhez, személyhez, helyhez fűződő, történeti és mesés elemeket is tartalmazó elbeszélés*” (ZAIČZ 2006, 489).

A két műfaj több szempontból is közel áll egymáshoz. Az eredetileg egyházi használatú *legenda* idővel a népköltészetnek is részévé vált: „*A népköltészetben élő legendák szentekről, csodákról, ereklyékről szóló történetek, melyeket igaznak tartott a nép. Hőseik a tételes vallásokban szerepet játszó (gyakran történeti valósággal bírő) személyek, de cselekedeteik, melyekről a legenda beszámol, általában túlnőnek a realitáson. ... Ugyanakkor példázatok is: azt akarják bizonyítani, hogy a vallás természetfeletti erőt kölcsönözhet a jámboraknak.*”¹ A mondák között több olyan típus is található, amely szentté avatott történelmi személyhez kapcsolódik. A Szent László személyéhez, tetteihez fűződő, legendai alapú történetek egyben történeti, eredetmagyarozó, illetve vallásos mondák is.

A legenda és a monda műfaj a tantervekben

A magyar történeti mondák, legendák, köztük a Szent László személyéhez, tetteihez fűződőek is a magyar kultúra olyan értékei, amelyeket a köznevelés fontosnak tart megismertetni az iskolai irodalomtanítás keretében. A Nemzeti alaptanterv valamennyi műveltségi területre vonatkozóan meghatározott nevelési céljai között megfogalmazza, hogy „*A tanulók ismerjék meg nemzeti, népi kultúránk értékeit, hagyományait. Tanulmányozzák a jeles magyar történelmi személyiségek, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók munkásságát.*” (NAT 10641) A Magyar nyelv és irodalom műveltségi terület tanításának alapelvei, céljai között ehhez kapcsolódóan egy másik szempontot is ad: „*Az irodalmi művekkel folytatott aktív párbeszéd révén jön létre a kapcsolat a múlt, a jelen és a jövő között. A jelentős művek szembesítik a befogadót az élet alapvető kérdéseivel, biztosítva a kultúra folytonosságát, folyamatos megújulását.*” (NAT 10660)

Az általános iskola 1–4. osztályára vonatkozó kerettanterv nem nevez meg ugyan konkrét alkotásokat, de az 1–2. osztály *Irodalmi kultúra, az irodal-*

1 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977–1982. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-1249.html> [Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 15.]

mi művek értelmezése tematikai egységében az ismeretanyagban *Mondák, legendák a magyar nép történetéből* címmel szerepelteti a két műfajt. A 3–4. osztály azonos tematikai egységének ismeretei között már egyiket sem nevezi meg, ugyanakkor a kulcsfogalmak között felsorolja a *monda* műfajt is.

Az általános iskola 5–8. osztályára vonatkozó kerettantervben 5–6. osztályban külön tematikai egység a *Monda, rege*, amelynek ismeretanyagában magyar mondák (pl. őstörténeti mondák, eredetmondák, történeti mondák, helyi mondák) szerepelnek. A tanterv tartalmaz néhány ajánlást, de ezek között Szent Lászlóhoz kapcsolódó mondák, legendák nem találhatók. Ugyanakkor a mondatípusokhoz nagyon jól illeszthetők a személyéhez és tetteihez fűződő történetek. Mivel az 5. osztályos történelem-tananyag része a magyar középkor történelme, a tanterv kapcsolódási pontként a *Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek tantárgy* forráselemzéseit is feltünteti. A kerettanterv 7–8. osztályra vonatkozó részében a *monda* műfaj már csak az előzetes tudás részeként szerepel.

A gimnáziumok 9–12. évfolyamára vonatkozó kerettantervben a *Középkori nyelvemlékek* tematikai egység nevelési célja „A nyelvi és irodalmi hagyomány megbecsülése.”² Ehhez ismeretanyagként a középkori írásbeliség, műfajok, nyelvemlékek témái kapcsolódnak. A tanterv csupán a *Halotti Beszéd és könyörgés*, valamint az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvemlékeket nevezi meg, egyéb konkrét ajánlást nem tartalmaz.

Szent László-legendák, mondák az olvasókönyvekben és irodalomtankönyvekben

Bár a NAT és a kerettantervek keretjellegetől adódóan az egyes témákhoz viszonylag kevés esetben javasolnak konkrét szerzőket, műveket, az olvasókönyvekben és az irodalomtankönyvekben a magyar történelem jeles alakjait bemutató témakörben hagyományosan több Szent László-monda, -legenda is szerepel. A közelmúlt tankönyveit megvizsgálva ezt láthatjuk:

3. osztály

FALUSINÉ VARGA Tünde, FARKAS Andrea, MISKOLCI Szilvia, N. CSÁSZI Ildikó, PIRISI Anna, <i>Olvasókönyv 3.2</i> . Kísérleti tankönyv, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Patkónyom. A Tordai-hasadék</i> (erdélyi népmonda) (116.) • <i>Királyfű. Szent László füve</i> (118.)
--	---

² 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete: *Kerettanterv a gimnáziumok 9-12. évfolyama számára*

BURAI Lászlóné, Dr. FARAGÓ Attiláné, <i>Hétszínvirág</i> . Apáczai Kiadó, Budapest, 2014.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László füve</i> (Lengyel Dénes) • <i>A Tordai-hasadék</i> (Benedek Elek)
BURAI Lászlóné, Dr. FARAGÓ Attiláné, <i>Hétszínvirág</i> . Apáczai Kiadó, Budapest, 2014.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László füve</i> (Lengyel Dénes) • <i>A Tordai-hasadék</i> (Benedek Elek)
FÖLDVÁRI Erika, <i>Olvasókönyv 3. Mozaik</i> Kiadó, Budapest, 2016.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László csodái</i> (Benedek Elek) (178.)
BOLDIZSÁR Ildikó, <i>Irodalmi olvasókönyv 3.</i> Nemzeti Tankönyvkiadó, 2009.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László forrása</i> Balogh Béni nyomán • <i>Szent László füve népmonda</i> (148.)
NAGY Józsefné, SZAKOLCZAI Katalin, <i>Irodalmi kincsestár 3.</i> Forrás Kiadó, Budapest, 2006.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>A tordai hasadék</i>³ (Benedek Elek) (75.)

6. osztály

POSTA István, POSTÁNÉ PETŐ Györgyi, <i>Sokszínű irodalom. Irodalom 6.</i> Mozaik Kiadó, 2015.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Történetek Szent László királyról</i> (24.)
RADÓCZNÉ BÁLINT Ildikó, VIRÁGH Gyuláné, <i>Irodalom 6.</i> Apáczai Kiadó, 2015.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László király legenda</i>
Dr. GASPARICSNÉ Dr. KOVÁCS Erzsébet, <i>Irodalom 1. Irodalom munkatankönyv az 5–6. osztály számára.</i> Szent István Társulat, Budapest, 2013.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szent László-legenda</i> (részlet a <i>Képes krónikából</i>) (22.) • <i>Szent László</i> (Benedek Elek) (23.) • <i>A Tordai-hasadék</i> – erdélyi népmonda nyomán (24.) Lengyel Dénes feldolgozásában • <i>Szent László pénze</i> – erdélyi népmonda nyomán (25.) Lengyel Dénes feldolgozásában • <i>Szent László pénze</i> – Benedek Elek feldolgozásában (25.) • <i>Szent László füve</i> – erdélyi népmonda nyomán (27.) Lengyel Dénes feldolgozásában • <i>Szent László füve</i> – Benedek Elek feldolgozásában (27.)

3 A tankönyvben található írásmód szerint.

A középiskolai irodalomtankönyvekben a középkori magyar irodalom témakörben szó esik ugyan a *legenda* műfajról, de Szent Lászlóról szóló legenda nem fordul elő bennük.

A tankönyvek áttekintése után megfogalmazhatjuk, hogy a Szent László-legendák, -mondák legnagyobb arányban a 3. osztályos olvasókönyvekben fordulnak elő. A közelmúlt alsó tagozatos olvasókönyvcsaládjainak szinte mindegyikében olvasható a szent királyról szóló történet. Ugyanakkor a bőséges legenda- és mondakincsnek viszonylag szűk megjelenítése jellemző. A szövegek többsége Benedek Elek, illetve Lengyel Dénes feldolgozásában került bele a könyvekbe. A rövidített, átírt történetek szerkezete, nyelvezete könnyebben érthető a szövegértő olvasás elsajátítását még gyakorló korosztály számára.

A felső tagozatos irodalomtankönyvekben alig találkozhatunk Szent László-legendával. A Szent István Társulat tankönyvsorozatában megjelent 5–6. osztályos irodalomkönyvben ugyanakkor több hozzá kapcsolódó szöveg is szerepel. A Szent László alakjához fűződő történetek között van középkori latin nyelvű krónikabeli szöveg magyar fordítása, és találhatók mondafeldolgozások is. Ugyanannak a történetnek kétféle változatát is bemutattam, lehetőséget adva a tanulóknak az összehasonlításra.

A gimnáziumi irodalomtankönyvekben nincsenek Szent László-legendák. A középkori európai irodalom ismert legendái közül szerepel néhány, illetve a Margit-legendára történik utalás. A 9. osztályos történelemkönyvben ugyanakkor I. László király tetteinek bemutatásához Szent László legendájának krónikaábrázolása, valamint egy feladat is kapcsolódik: *„Nézzünk utána, hogyan alakult ki Szent László legendája! Milyen lovagi erényekkel rendelkezett?”* (SZÉLL 2016, 185)

Ha iskolai irodalomtanításunk egészében értelmezzük a Szent László-legendák és -mondák arányait, megfogalmazható, hogy a pedagógusoknak elsősorban az általános iskolai alsó tagozatos irodalmi nevelés során van lehetőségük arra, hogy Szent Lászlónak az irodalomban megjelenített alakját, az ahhoz kapcsolódó értékeket megismertessék a tanulókkal.

A Szent László-legendák és -mondák tanítása

Az alsó tagozatos irodalmi nevelés alapvető céljai: az olvasás megszerettetése, az irodalmi művek érzelmekkel megalapozott befogadása, a szövegértés fejlesztése az olvasottakról való véleménynyilvánítással, elemző, értelmező együttgondolkodással, az egyes műfajok sajátosságainak megismerttetése, a művekben rejlő erkölcsi, esztétikai értékek felfedeztetése. (Kerettanterv 1–4.)

Az epikus művek – mint amilyenek a legendák és a mondák is – élményt nyújtó, gazdagító olvasását és megértését módszertani szempontból többféle-

képpen is segíthetjük. A szövegfeldolgozásban a tanulók életkori sajátossága-
ihoz, olvasni tudásához igazodva érdemes olyan algoritmus szerint halad-
nunk, amely megkönnyíti a tanulók számára a szöveg tartalmi, szerkezeti,
nyelvi és stiláris jellemzőinek felfedezését, az analízis és a szintézis művele-
teivel a részek és az egész, valamint az oksági összefüggések feltárását. Az
olvasottak kreatív-produktív megközelítésével elérhető, hogy a leírtak meg-
elevenedjenek a gyerekek képzeletében, s a szöveg ne csupán értelmükre,
hanem érzelmeikre, egész személyiségükre hasson.

Az alsó tagozatos szövegfeldolgozás többféle módszerrel történhet. Az
egyes szövegfajták és olvasási célok alapján választhatunk részenkénti vagy
globális elemzést, folyamatolvasást vagy metakognitív stratégiát alkalmazó
értelmezést (ADAMIKNÉ 2008, 143–148; STEKLÁCS 2009, 61). A legendák, mon-
dák feldolgozásában célszerű a részenkénti szövegfeldolgozás művelet sorát
választani. Ennek lényege, hogy a teljes szöveget részekre bontja, értelmezi a
mikro- és makroszerkezeti elemek jelentését, azok összefüggéseit, majd a
tapasztalatokat összegezve visszatér a szövegegészhez (ADAMIKNÉ 2008,
157–158). Az algoritmus főbb lépései:

1. Előkészítés – motiváció, a közös előismeretek, meglévő sémák előhí-
vása, célkitűzés
2. A szöveg tanítói bemutatása
3. A tanulók véleménynyilvánítása
4. Az elsődleges megértés ellenőrzése – az olvasmány tartalmának főbb
elemekre vonatkozó kérdésekkel, feladatokkal
5. A szöveg részekre bontása – a bevezetés, tárgyalás, befejezés megál-
lapítása, illetve a cselekményszerkezet vizsgálata
6. Részenkénti elemzés: rész-célkitűzés, újraolvasás, szómagyarázat,
megbeszélés, a szövegrész értelmezése, nyelvi, stilisztikai elemzés, lényegki-
emelés, részösszefoglalás
7. Szintézis

A tankönyvekben található Szent László-legendák és -mondák feldolgozá-
sa során az egyes fázisokban érdemes az alábbiakat figyelembe venni:

Előkészítés

Az irodalmi művekkel való találkozásra fel kell készíteni a tanulókat. A
történet befogadását, segíti, ha mozgósítjuk a gyerekeknek a témával, a sze-
replővel vagy a helyszínnel kapcsolatos korábbi tapasztalatait, ismereteit. A
Szent László-mondák esetében kiindulhatunk akár a címekből is. A *Tordai-
hasadék* monda esetében például hasznos lehet az órán a helyhez fűződő
személyes élmények felidéztetése vagy képek, filmek bemutatása. A *Szent
László csodái* vagy a *Történetek Szent László királyról* című legendák eseté-
ben a gyerekeknek a főszereplővel kapcsolatos ismereteit hívhatjuk elő.

Katolikus iskolákban 3. osztályra a tanulók a hitoktatás keretében már megismerték a magyar szenteket, így közösen felidézhetjük a Szent Lászlóról tanultakat. A róla szóló énekeknek vagy azok részleteinek eléneklésével az érzelmi ráhangolódást is segíthetjük. Van olyan tankönyv is, amely a legenda/monda címe fölött külön címmel utal a történet valamelyik elemére. *A Tordai-hasadék* előtti *Patkónyom*, a *Szent László füve* legenda fölött pedig *Királyfű* cím szerepel (FALUSINÉ VARGA et al. 2016, 116, 118). A két-két cím alapján a tartalommal kapcsolatos találgatás, jóslás segítheti a témára való ráhangolódást. Azokban a tankönyvekben, amelyekben a Szent László-legendák, -mondák kronológiai sorrendben felépített, a magyar történelem nagy alakjait bemutató fejezetben található, az óra előkészítő részében felidézhetjük a már tanultakat, illetve az időszalag segítségével időben is elhelyezhetjük az új történet időpontját.

A mondák, legendák értő olvasásához szükség van a műfaji sajátosságok tudatosítására. A Szent László-történeteket megelőzően a tanulók már megismertek a monda fogalmával, azt a mesével hasonlították össze. „...*A mesétől a mondával szemben nem várunk hitelességet, nem várjuk azt, hogy igaz legyen, azaz tudjuk, hogy csak a fantázia szüleménye, valaki kitalálta. A monda ezzel szemben (a csodás elemek ellenére) hihetőségre törekszik. Ilyen valós elemek lehetnek a mondákban a létező helyszínek vagy a valóságos szereplők, de lehet valóságos a történet egy része vagy egésze is. Azaz a monda inkább kötődik a hétköznapi valósághoz, nem mesei helyszíneken és mesei időtlen időben játszódik.*”⁴ A legenda fogalma hasonlóképpen a mese műfajjal való összehasonlításban szerepel a tankönyvekben: „*Mi a legenda? A legendák és a mesék közös vonása, hogy csodás elemeket tartalmaznak. Minden megtörténhet bennük. Míg a mesék hősei elképzelt, kitalált lények, addig a legendák főszereplői valaha élt, valóságos emberek. Ezeknek a személyeknek a szent életéről: hőstetteiről vagy jó cselekedeteiről, csodatételeiről olvashatunk a legendákban.*”⁵ E műfaji jellemzőknek az óra előkészítő részében való felidézése az olvasmányra való értelmi-érzelmi ráhangolódást segíti. Didaktikai szempontból természetesen az induktív eljárás is hasznos lehet, amikor a tanulók a szöveg elolvasása után – korábban megszerzett tudásuk alapján – maguk állapítják meg a műfajt.

A Szent László-legendák tanítása projekt keretében is történhet. Ennek előnye, hogy a gyerekek az előzetes anyaggyűjtés során saját maguk tájékozódhatnak a témáról. A projekt során összegyűlt képekből, szövegekből tabló is készülhet, amely az egyes történetek értelmezéséhez állandó háttérként szolgál, s egyben a tanulók számára saját munkájuk eredményét reprezentálja, s ezzel motiválja is őket.

4 FALUSINÉ VARGA et al., 2016, 99.

5 *Olvasókönyv 3. II. kötet*, Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet, Kísérleti Tankönyv, 2016, 119.

A tanító szerepe a legendák, mondák bemutatásában

Az olvasói élmény megalapozásában alsó tagozaton különösen fontos a szöveggel való első találkozás, ezért az irodalmi olvasmányokat a tanító olvassa fel. A tankönyvekben található Szent László-történetek esetében a bemutató olvasással jól tudja érzékeltetni a cselekményszerkezetet, a szereplők tulajdonságait, egy-egy jelenet feszültségét, a szöveg régies vagy irodalmi jellegét. A szövegfonetikai eszközök tudatos alkalmazásával, valamint meta-kommunikációjával a történetmesélés-történethallgatás közös élményt nyújtó hangulatát teremtheti meg. A *Szent László füve* című legenda felolvasásakor például a szövegben idézett Szent László-éneket a himnuszok ünnepélyességével vagy akár énekelve szólaltatja meg.

„Üdvöz légy, kegyelmes László király,
Magyarországnak édes oltalma,
Szent királyok közt drágalátos gyöngy,
Csillagok közt fényes csillag.”

(GASPARICSNÉ KOVÁCS 2016, 27)

A *Tordai-hasadék* című monda többféle szöveggel fordul elő a tankönyvekben, a tanítói bemutatás ehhez illeszkedően vagy a részletező, mesélő hangvételt adja vissza: „*Szent László király csudálatos dolgairól regélek most, olvassátok, hallgassátok kegyeletes szívvel. Sem azelőtt, sem azóta nem volt a magyarnak királya, aki véle vetekedhetnék vitézségben. És tündökölt az ő lelkének tisztasága, nem volt azon egy mákszemnyi folt.*” (GASPARICSNÉ KOVÁCS 2016, 23), vagy a tárgyilagos, tényszerű megfogalmazást szólaltatja meg: „*Nagy harcot vívott László király Erdélyben a kunok ellen, s egyszer Torda mellett nagy vereség érte. Futott a magyar sereg, futott maga a király is.*” (GASPARICSNÉ KOVÁCS 2016, 24). A felolvasásban ugyancsak fontos elem a történetmondás dinamikájának érzékeltetése, a szövegben a gyors vagy lassú tempó, a nyugodt vagy feszültséggel teli elemek váltakozásának visszaadása.

A tanulók véleménynyilvánítása

A legenda, monda felolvasása közben a tanító a tanulók metakommunikációjából érzékeli a szöveg hatását. A bemutatás után kérdésekkel ösztönözve szóban is lehetőséget ad a véleménynyilvánításra: *Mi tetszett legjobban a történetben? Miért?*A tanulók számára érdekes lehet egymás véleményének megismerése, ami egyben a több szempontú szövegelemzést is segítheti.

Az elsődleges megértés ellenőrzése

A legendák, mondák felolvasását követően kérdésekkel, feladatokkal arról győződünk meg, hogy a tanulók alapvetően megértették-e a hallottakat. A kérdések a történet szereplőire, fontosabb eseményeire irányulnak, vagy akár arra, hogy igazolódtak-e a cím alapján megfogalmazott előzetes várakozások.

A *Szent László füve* című legenda olvasásakor például ilyen kérdés lehet: *Hogyan, miért tudott segíteni népén a király? A tordai hasadék* mondája kapcsán megkérdezhetjük: *Miért tudott a magyar sereg megmenekülni? A Szent László pénze* történet megértését pedig ellenőrizhetjük *A kun vezér miért szórt aranyakat a magyar sereg elé? Isten miért változtatta kővé a pénzt?*

A kérdéseken kívül alkalmazhatunk feleletválasztós, igaz-hamis állítást eldöntő vagy mondat-, illetve szövegkiegészítő feladatokat is. Például: *Igaz vagy hamis? A magyarok ügyet sem vetettek a kun vezér aranyaira. / Szent László legyőzte a leányrabló kun vitézt. Egészítsd ki: A nyílvessző messze szállott, s ahol lehullt, egy _____ ütött át. Amikor a magyarok a sok kincset meglátták, _____.*

A szöveg részekre bontása, a szövegszerkezet megállapítása

A tankönyvekben található Szent László-legendák, -mondák rövidebb terjedelmű szövegek, amelyek részekre bontását elsősorban a cselekményszerkezet egységei alapján célszerű végezni. Az *előkészítés*, a *bonyodalom*, a *kibontakozás*, a *tetőpont* és a *megoldás* részek megállapítása 3. osztályban többnyire még tanítói segítséggel történik, 6. osztályban már támaszkodhatunk a tanulók előzetes tapasztalataira.

Az epikus művek előkészítő részének szerepe a kiinduló helyzet bemutatása. A tankönyvekben előforduló Szent László-legendákban, -mondákban többféle *bevezetéssel* találkozhatunk: az erdélyi népmonda nyomán íródott *Szent László füve* bemutatja a főhóst, méltatja érdemeit. A Benedek Elek gyűjtéséből származó *Szent László-monda* az olvasót megszólítva felveti a témát, majd bemutatja a főhóst. A *Tordai-hasadék* erdélyi népmonda a történet előzményének leírásával kezdődik.

A *bonyodalom* valamilyen váratlan helyzet vagy súlyos csapás formájában jelenik meg a történetekben: a kun sereg megszorítja a magyarokat (A *Tordai-hasadék*). Pestis pusztítja a népet (*Szent László füve*). A kun vezér aranyat-ezüstöt szór a magyar sereg elé (*Szent László pénze*). Szent László nem tudja utolérni a leányrabló kun vitézt (*Szent László-legenda* – Képes krónika)

Az események *kibontakozásának* megfigyeltetése során azt is észrevehetik a tanulók, hogy egyes művek részletezőbben, mások szűkszavúbban mondják el ugyanazt a történetet – így például az erdélyi népmonda nyomán közölt *Szent László füve* szövege sokkal tömörebb, mint a Benedek Elek gyűjtéséből származóé (GASPARICSNÉ KOVÁCS 2016, 27–28). Az olvasmányokhoz kapcsolódó feladatok éppen azt kérik a tanulóktól, hogy hasonlítsák össze a két történetet, keressék meg a hasonlóságokat és a különbségeket.

A legendák, mondák cselekményszerkezetében a *tetőpont* általában a csoda bekövetkezése. A *Tordai-hasadék* című mondában Isten kettéhasítja a hegyet, hogy a kunok ne érhessék utol a magyar sereget, a *Szent László pénze*

mondában az arany- és ezüstpénzeket kővé változtatja, hogy a magyarok üldözzék az ellenséget, a *Szent László füve* című legendában pedig a genciána virág meggyógyítja a pestises betegeket.

A szövegszerkezet elemzésekor a *befejezést* a tanulók általában egyértelműen meg tudják állapítani, mivel az lezárja a cselekményt (A *Tordai-hasadék*), vagy a szövegen kívülre utal – *Szent László füve*: „A genciána, a keresztesfű kenőcse mentette meg a népet a döghaláltól, s ezt azóta is Szent László fűvének nevezi a nép.” (BOLDIZSÁR 2009, 148)

A Szent László-legendák, -mondák tartalmi, nyelvi, stiláris elemzése

A szövegelemzés a tanulói olvasást követően történik. A szövegértelmezés az ismeretlen szavak magyarázatával kezdődik. A Szent László-legendákban, -mondákban népies, régies szavak, kifejezések is előfordulnak, amelyek értelmezését legtöbbször maga a tankönyv is megadja – pl. kunok: *török nyelvű harcias népcsoport, amelyet IV. Béla király telepített be Magyarországra a tatárjárás idején a tatárok elleni harcra* (FALUSINÉ VARGA et al. 2016, 116). A szójelentések magyarázatához ezenkívül hasznos lehet a szemléltetés (pl. az érme alakú Szent László-kövek vagy a *keresztesfű* bemutatása), illetve a mai szóalak párosítása a régies szóval (*segélj – segíts, éretted – érted* stb.).

Az események elemzése során – mondákról, legendákról lévén szó – az egyik szempont a csodás és a valóságos elemek azonosítása. Az OFI 3. osztályos olvasókönyve a tanulók számára meg is fogalmazza, miért fontos ezek megkülönböztetése: „*Megtörtént vagy sem? Valóságos vagy kitalált? Ezeket azért fontos megkülönböztetned, mert mindegyikből másfajta, de hasznos következtetésre juthatsz, és másféle tudásra tehetsz szert. Azt is felfedezheted, hogy bizony más és más a mesélő célja is vele.*” (FALUSINÉ VARGA et al. 2016, 96) A Szent László-legendákban és -mondákban a csoda Istennek köszönhetően következik be – a király erős hite nyeri el jutalmát. A bekövetkezett csoda pedig mások hitét is megerősíti: *Olyan, mint egy kereszt! – mondták a népek, s térdre borultak (Szent László füve).* „*Isten meghallgatta a szent életű király imádságát, s ím, halljatok csudát: azok a ragyogó sárga aranyok, azok a tejfehér ezüstök egytől egyig kővé változtak. Ez volt a magyarok szerencséje. Megértették Istennek csudás intését, lóra kaptak mind...*” (Szent László pénze).

A legendák és mondák értelmezésének másik fontos szempontja a főszereplő jellemzése. Maguk a történetek is bemutatják Szent László királyt. Külső tulajdonságai közül hatalmas termetét emelik ki, belső tulajdonságait pedig rendkívül képszerűen írják le: „*Sem azelőtt, sem azóta nem volt a magyarnak királya, aki véle vetekedhetnék vitézségben. És tündökölt az ő lelkének tisztasága, nem volt azon egy mákszemnyi folt.*” (Benedek Elek gyűjtése –

GASPARICSNÉ KOVÁCS 2016, 23). „*Harcokban olyan volt, mint a bátor oroszlán, békében meg olyan, mint a kegyes pásztor.*” (FALUSINÉ VARGA et al. 2016, 118) Ezt a kettősséget cselekedeteinek ábrázolása is megerősíti: A történetekben láthatjuk, amint a csatában elől járva, meneküléskor pedig utolsóként bátran küzd, valamint azt is, hogy a bajban, veszélyben Istenhez fohászkodik, az ő segítségét kéri.

Szintézis

A Szent László-legendák és -mondák iskolai megismertetésével nem csupán a történeteket, hanem a bennük rejlő értékeket is átadjuk a gyerekeknek. Az önfeláldozás, az önzetlenség, az Istenbe vetett hit ereje nyilvánul meg ezekben a legendákban. Ezek mellett magának a történetmondásnak a sokszínűsége is élményteli tapasztalás lehet a tanulók számára. A szövegek hol régebbi korok tömör, feszültséget keltő, majd azt feloldó megfogalmazásában, hol pedig színes, apró részletezettséggel kidolgozott eseményleírással hozzák közel az olvasóhoz a szent király alakját. Így az olvasmányok feldolgozásának lezárásában éppen az lehet az egyik fontos szempont, mit mondanak ezek a történetek a 9–12 éves tanulóknak. Ha a téma és a szövegekkel való megismerkedés előkészítése, a mondákkal, legendákkal való találkozás, azok több szempontú értelmezése során sikerül felkelteni a gyerekek érdeklődését, s az olvasottak megmozgatják képzeletüket, a szintetizálásban nem csupán tartalommondás történik, hanem a szereplőkkel, helyzetekkel való azonosulás, a cselekedetokról való véleménynyilvánítás, vagy akár a jóról és a rosszról, a csodáról vagy a hit erejéről való közös gondolkodás, beszélgetés is létrejöhet.

Felhasznált irodalom:

- ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna, *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségig*, Budapest, Trezor Kiadó, 2008.
- DR. GASPARICSNÉ DR. KOVÁCS Erzsébet, *Értékkrend közvetítése az irodalmi nevelésben – Legendák és vallásos mondák az irodalomtanítás kezdeti szakaszában*, In: „...et vocavit vocatione sua sancta” *A pedagógiai hivatás a keresztény nevelésben*, szerk.: FEHÉR Ágota, MÉSZÁROS László Vác, 2017, 105–121.
- Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar/Etimologiai_szotar_489_489.html [Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 5.]
- 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 1. melléklete: *Kerettanterv az általános iskola 1–4. évfolyamára*
http://kerettanterv.ofi.hu/01_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html

[Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 5.]

51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete: *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyamára*

http://kerettanterv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html

[Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 5.]

110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról 10660

http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf [Utolsó megtekintés 2018. szeptember 15.]

Magyar néprajzi lexikon, 1–5. Szerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–82.

Történelem 9. Alkotó szerkesztő SZÉLL Szilvia. OFI, Budapest, 2016.

A kerlés-hegyi ütközet emlékezete a krónikákban és a falfestményeken

DR. JÁNÓ MIHÁLY

Székelly Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
jano.mihaly@yahoo.com

Az erdélyi Sajó folyó völgyében, a Kerlésnek nevezett hegyen Salamon magyar király és az unokafivérei, Géza és László hadserege döntő győzelmet aratott az Erdélyt és Bihart pusztító besenyő-úz csapatok felett. A történelmi jelentőségű csata legrészletesebb leírása az 1358-ban elkezdett Képes krónikában olvasható. A krónikában is fennmaradt nevezetes esemény emléke a szájhagyomány útján terjedt el az országban. Az ütközet legendás eleme – Szent László megmenti az elrabolt (elszöktetett) leányt – később a középkori magyar művészet egyik legismertebb témájává vált, amelyet több jelenetből álló falképciklusokban festettek meg a Magyar Királyság egész területén. A szlovéniai bántornyai (Turnišče) Szent László-ciklus egyedülálló a kerlési legenda ábrázolásai között. Miközben a középkori Magyar Királyság más területein, a többi falfestményeken csakis a kerlési leánymentés történetét rendelték meg, és ennek megfelelően csak azt ábrázolták a festők, addig a bántornyai képsor megrendelője arra törekedett, hogy László király életének későbbi eseményeit is megfestesse.

Kulcsszavak: ikonográfia, Szent László, Képes krónika, kerlési ütközet, Bántornya (Turnišče), falképciklus

A Képes krónika és a bántornyai Szent László-falképciklus

2018-ban kerekén 950 éves évfordulója van az 1068. évi ütközetnek, amelyben Salamon magyar király és az unokafivérei, Géza és László hadserege döntő győzelmet aratott az Erdélyt és Bihart pusztító besenyő-úz csapatok felett. Az erdélyi Sajó folyó völgyében, a Kerlésnek nevezett hegyen zajló történelmi jelentőségű csata legrészletesebb leírása az 1358-ban elkezdett *Képes krónikában* olvasható:

„[102.] *A kunok dúlják Hungariát. Ezután a pogány kunok – áttörvén a határerődítéseket – a Meszes-kapu felső részénél betörték Hungariába, és miután kegyetlenül kirabolták az egész Nyírvidéket Byhor váráig, számtalan*

férfit, nőt és állatot vittek magukkal, majd váratlanul átkelve a *Lapus patak*on és a *Zömus folyón*, visszahúzódtak. Salamon király tehát és Geysa herceg fivérével, Lászlóval együtt mozgósítván a sereget, nagy sebesen siettek, átkeltek a *Meses-kapun*, és még mielőtt a kunok átjuthattak volna a hegyeken, *Dobuka városába* értek; itt csaknem egy egész héten át várták a pogányok érkezését. Az egyik ór, a *Novum Castrumból* való *Fanciska* csütörtökön értesítette a királyt és a hercegeket, hogy közeledik a kunok serege. A király és a hercegek seregükkel gyorsan odalovagoltak és azon az éjszakán a kunok közeliében szálltak meg. Pénteken kora hajnalban felkeltek, az oltáriszentség vételeivel mindannyian megerősítették magukat, és rendezett sorokban a pogányok elleni összecsapásra indultak. Amikor ezt meglátta a pogány katonaság *Osul* nevű parancsnoka, *Gyula* kun vezér szerviense, amilyen felfuvalkodott és öntelt volt, így szólt embereihez: »Menjenek csak, ifjak, a nyúl szívű magyarok ellen és játszva küzdjenek meg velük!« Azt hitte ugyanis, hogy senki sem mer velük szembe szállni. A pogányok pedig a magyarok ellen vonulván látták azok rémítő seregét, és sürgősen jelentették vezérüknek, *Osulnak*. Ő sietve összeszedte a felfogadott kun csapatokat és egy nagyon magas hegy tetejére húzódott abban a mreggyőződésben, hogy ez nagyon jó védelmül szolgál majd neki. Nagyon nehezen lehet ugyanis megmászni ezt a hegyet, amelyet az ott lakók *Kyrieleysnek* neveznek. Az egész magyar sereg azonban ugyanennek a hegynek a lábánál gyűlt össze. Salamon király katonái mind egyforma fehér gyolcsból készült zászlót vittek. A pogányok már elrendeződtek a hegytetőn, bátrabb és vakmerőbb íjászaik pedig leereszkedtek a hegy lejtőjének a közepéig, hogy a magyarokat meggátolják a feljutásban. Sűrű nyílzáppal árasztották el a király és a herceg seregének csapatait. Néhány jeles magyar vitéz rárontott ezekre az íjászokra és sokukat megölte a hegyoldalon; csak nagyon kevésnek sikerült nagy nehézségek árán feljutni társaikhoz, lovukat íjokkal csapkodva. Salamon király pedig szenvedélyes harci dühében kiáltozva csapatával a legmeredekebb oldalon szinte kúszva hatolt föl a pogányokhoz, akik sűrű nyílzáppal borították el őt. Geysa herceg, aki mindig óvatos volt, az enyhébb emelkedőn hágva föl, nyilazva rontott az uzokra. Testvére, *László*, az első támadáskor négyet megölt a legvitézebb pogányok közül, az ötödik súlyosan megsebesítette őt nyilával, de ezt nyomban meg is ölte. Az isteni irgalom azután gyorsan begyógyította ezt a sebet. A pogányok szégyenletesen megfutottak az őket irtózatos halállal fenyegető magyarok elől. A magyarok azonban még gyorsabban üldözték őket, s éles, szomjazó kardjaikat a kunok vérével részegítették. A frissen borotvált kumán fejeket úgy hasogatták le kardcsapsaikkal, akár az éretlen tököket.

[103.] Végül *Boldog László* herceg megpillantott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. *Szent László* herceg tehát azt gondolta, hogy az a váradi püspök leánya, és bár súlyosan meg volt sebesül-

ve, mégis gyorsan üldözőbe vette lova hátán, amelyet Zugnak hívott. Már már elérte és lándzsájával csaknem le is szúrta, de mégsem sikerült neki, mert sem az ő lova nem vágatott gyorsabban, sem amazé nem maradt le egy kicsit sem, hanem körülbelül karnyújtásnyi távolság volt lándzsája és a kun háta között. Odakiáltott hát Szent László herceg a leánynak, és ezt mondta: »Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénel, és vesd magad a földre!« Az meg is tette. Amikor Boldog László herceg távolról a földön fekvőre szegezte a lándzsáját, és meg akarta ölni, nagyon kérte őt a leány, hogy ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is láthatjuk, hogy nincs hit az asszonyokban, mert feltételezhetően kéjvágyból akarta őt megszabadítani. A szent herceg azután sokáig birkózva vele megölte, átvágván az inát. Ám a leány nem a püspök lánya volt. A király és a dicső hercegek tehát, miután szinte az összes pogányokat megölték és az összes keresztényt kiszabadították a fogságból, egész Hungaria szerencsés seregével együtt örvendezve a diadalmas győzelemnek, hazatértek. »Nagy lett« hát »az öröm« egész Hungariában, »himnuszokkal és imádságokkal áldották az Istent«, aki győzelemmel ajándékozta meg őket.¹

1. kép. A birkózás jelenete

¹ Képes krónika. Fordította Bellus Ibolya. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1986. 131–134.

A krónikában is fennmaradt nevezetes esemény emléke a szájhagyomány útján terjedt el az országban. Az ütközet legendás eleme – Szent László megmenti az elrabolt (elszöktetett) leányt – később a középkori magyar művészet egyik legismertebb témájává vált, amelyet több jelenetből álló falképciklusokban festettek meg a Magyar Királyság egész területén.

A művészettörténeti kutatás három lényegi jelenetet emel ki a Szent László-legenda (história) falképciklusában, amelyek a legkorábban készülhettek: csatajelenet, illetve a leányrabló kun üldözése, Szent László párviadala, bírkózása a kun vitézzel és a kun lefejezésének jelenete. A templomok északi hosszfalán később, a 14. és 15. század folyamán bővebb ciklusok születtek, amelyek öt vagy hat jelenetben ábrázolták a krónikákban is leírt eseményeket, ezek így követik egymást: kivonulás, ütközet, üldözés, bírkózás, lefejezés, pihenés. Ilyen szinte teljes és szép sorozatot festettek pl. Magyarországon a türjei apátsági templomban, a szlovákiai Rimabánya templomában vagy az erdélyi Székelyderzs falu unitárius templomában.

2. kép. Türje, a Szent László-legenda falképei (részlet); Mudrák Attila felvétele

3. kép. Székelyderzs, A Szent László-legenda falképei (részlet). Mudrák Attila felvétele

Az utóbbi időben végzett falképfeltárások nyomán egy kivonulást megelőző várjelenettel is számolnunk kell, amely a székelyföldi Kilyén és Kökös falu unitárius templomaiban látható. Ha a *Képes krónika* elbeszélése szerint követjük a képsort, akkor a várjelenet és a kivonulás helyszíne Doboka vára lehetett, ahol a magyar sereg az ütközet előtt közel egy hétig tartózkodott: „*Salamon király tehát és Geysa herceg fivérével, Lászlóval együtt mozgósítván a sereget, nagy sebesen siettek, átkeltek a Meszes-kapun, és még mielőtt a kunok átjuthattak volna a hegyeken, Dobuka városába értek; itt csaknem egy egész héten át várták a pogányok érkezését.*” Így tehát, mivel a *Képes krónikát* az egyik legfontosabb történelmi forrásnak tekintjük, az eddigiekkel szemben, amikor a kivonulás jelenetét a Váradról való indulásként értelmeztük, helyesebb Doboka várát megnevezni.

Ismerünk még egy várjelenetet a szlovéniai Bántornya (Turnišče) falu Szűz Mária-templomának falképei között. A Johannes Aquila és műhelye által 1383 körül kifestett templom hajójának északi hosszfalán a felső regiszterben elhelyezkedő Szent László-ciklus első jelenetét a falképeket felfedező Rómer Flóris így írta le: „*Látjuk itt egy fallal kerített városnak egy részét, közepeit magas őrtoronnyal, egy templomszerű építménnyel, védtornyokkal, a falon belül pedig ügöző lovasokat, kik a három elől lovagló vitézt, köztük az egész alakjában látható szent vezért, sebesen vágatva követik. A városon kívül ügő a kun, kit hegyes, felhajtott karimájú kalapjáról lehet megismerni; jobbában van a kis zászlóval ellátott kopja, hátul a ló farán egy női alak ül, ki jobbát hátra felé mintegy segélyért könyörögve kinyújtja, baljával a rabló derekát öelve át.*”²

² RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon* <http://mek.oszk.hu/15100/15137/15137.pdf> [Utolsó megtekintés: 2018. március 12.]

A következő kép, amely sehol másutt nem ismétlődik meg, a kun pihenését ábrázolja a lány ölében. Innen kezdve a falképciklus jelenetei az epikus hagyomány leánymentés történetét követik. Rómer Thuróczy Jánosnak *A magyarok krónikája* c. művéből a megfelelő latin nyelvű szöveget idézve azonosította a jeleneteket, amelyek a kerlési ütközet után még további epizódokban ábrázolják Szent László király életét.³

Bántornyán tehát nem festették meg a magyar sereg kivonulását. A képsor első jelenetét, a falképek restaurálása után már pontosabban értelmezhetjük: egy különböző típusú, kisebb nagyobb épületekkel jelzett, várfallal kerített város képét látjuk, a várfalak előtt sisakos magyar lovasok üldözik a viszszafelé nyilazó, kucsmás szakállas kunokat. A kép előterében a földön levágott turbános fejek hevernek. A kompozíció jobb felét a leányrabló szakállas kun lovagló alakja foglalja el, a háta mögött a lánnyal. A mozgalmasság leginkább a *Képes krónika* 1068. évi eseményeket leíró első mondatára emlékeztet, amely szerint a kunok „... a Meszes-kapu felső részénél betörték Hungariába, és miután kegyetlenül kirabolták az egész Nyírvidéket Byhor váráig, számtalan férfit, nőt és állatot vittek magukkal...”

Elképzeltető, hogy a bántornyai festő vagy a megrendelő Bihar vára felprédálására gondolt a ciklus első jelenetének megfogalmazásakor, és feltehetően az ott lezajló harci eseményeket örökítették meg.

4. kép. Bántorony. A Szent László-ciklus várjelenete. Storno Ferenc rajza

³ A jelenetek részletes leírását lásd MAROSI Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1995. 202–203.

A bántornyai Szent László-ciklus nem csupán a kezdő jelenete miatt egyedülálló a kerlési legenda ábrázolásai között. Miközben a középkori Magyar Királyság más területein, a többi falfestményeken csakis a kerlési leánymentés történetét rendelték meg, és ennek megfelelően csak azt ábrázolták a festők, addig a bántornyai képsor megrendelője arra törekedett, hogy László király életének későbbi eseményeit is megfestesse. Így került sor a magyar sereg hazatérésének ábrázolására, majd az ország nagyjainak csoportját láthatjuk, amint elhatározzák Szent László megkoronázását, ezt követi a koronázás jelenete. A képsor egy nagyobb ütközet jelenetével folytatódik a templomhajó diadalívén. Itt a zsúfolt kompozícióban felismerhetjük Szent László alakját, kezében jellegzetes attribútumát, a bárdot tartva, a harc sűrűjében pedig Salamon koronás alakja is feltűnik. A falfestmény a *Képes krónika* következő szövegrészét illusztrálja: „(134.) *Miután Salamon kiszabadult a börtönből, Szent István király és Boldog Imre hitvalló testének felemelése⁴ alkalmával néhány napig a király [Szent László] mellett volt, de azután elmenekült és a kunok⁵ vezéréhez ment... Megeküdünt neki, hogy az erdélyi tartományt tulajdonába adja és a leányát feleségül veszi, ha megsegíti László ellen. Kutesk hadjáratvezér pedig a hiú reménytől vezetve nagyszámú kunnal megtámadta Hungáriát, és egészen Ung és Borsua várak⁶ vidékéig jutott el. Ezt hallván László király rájuk rontott, megsemmisültek a színe előtt, és sok ezer kun hullott el kardélre hányva.*”

5. kép. Bántornya, A Szent László-ciklus, az 1085. évi ütközet jelenete (részlet).
Mudrák Attila felvétele

4 I. István és fiának, Imrének a szentté avatása.

5 Egyes kutatók szerint besenyők, mások úzokról írnak. Részben újraközlés. Megjelent a szerző *Színek és legendák* c. kötetében. Sepsiszentgyörgy, 2008.167–170.

6 Az ütközet 1085-ben volt. Ung a mai Ungvárnak, Borsua Borsovának (Ukrajna) felel meg.

Szent László király nem sokkal később „... Bihar vármegyében a Keres folyó mellett – írja a krónikás, vadászat közben talált egy helyet, ahol – angyali intelemre – elhatározta, hogy monostort épít Szűz Mária tiszteletére; ezt a helyet Váradnak⁷ nevezte el.” A jelentős eseményt a *Képes krónika* egyik miniatúrája, valamint a bántornyai festő is megörökítette a Szent László-ciklus végén.

A Dubnici krónika és a bögozi Szent László-legenda falképciklusa

A bögozi református templom XVII. században bemeszelt középkori fal-képeinek feltárására 1898-ban került sor Csehély Adolf székelyudvarhelyi főreáliskolai rajztanár kezdeményezésére. Huszka József és Csehély Adolf közös munkája eredményeként a templomhajó északi hosszfalán újra napvilágra került három XIV. századi falképciklus: a legfelső regiszterben a Szent László-legenda – a gótikus boltozat kialakításakor nagyban sérült – képsora, alatta Antiochiai Szent Margit legendájának számtalan jelenetben megfestett sorozata, majd legalul az Utolsó ítélet vízszintes kompozíciója. A feltárás után a falképeket újra bemeszelték, így évtizedekig, az 1930-ban történt részleges feltárásig csak Huszka és Csehély publikált leírásai, valamint Huszka akvarellmásolatai és Csehély fényképfelvételei alapján lehetett tudni, hogy mit ábrázoltak. Az elmúlt évtizedekben a falképeket több alkalommal bemeszelték, majd újra feltárták. Végül 2010-ben sikerült több éves épülethelyreállítási munkálatok során a falképeket is restaurálni. A Szent László-legenda a nyugati falon megfestett kivonulás jelenetével kezdődik, majd az északi hosszalon folytatódik az ütközet, az üldözés, a párviadal és a lefejezés jelenetével. A szakszerű restaurálás nyomán a templom teljes falképegyüttese megújult.

Huszka akvarellmásolatai és leírása a Szent László-legenda képsoráról új értelmezési lehetőséget vetettek fel számunkra. A templomban a kivonulás jelenetén kívül még négy, töredékben megmaradt Szent László-falképciklust vizsgálva a hajó északi falán húzódó ütközet, illetve az üldözés jelenetében két, a ciklus más variánsaiban nem ismétlődő motívumra figyelhetünk fel.

Míg más falképeken Szent László a képi és szöveg hagyományoknak megfelelően egyetlen leányt elrablót üldöz, a bögozi falképeken, az ütközet jelenetében több elrabolt lánnyal menekülnek a kunok. Huszka József így írta le a jelenetet: „A második töredéket egészen a kunok töltik be, egy hanyatt, más előrebukik lováról, mást ép most szúr arcon egy magyar. Kettőnek hátánál a nyeregben rablott egy-egy lány ül, akiket karddal és hátrafele nyilazással igyekeznek megmeníteni. Az összes képek közül (a legenda addig ismert falképei – J. M.) csak itt láthatunk 2 elrabolt leányt ... a kép felső részén zászló, vagy repülő kun köpeny látszik.”

⁷ Várad, a mai Nagyvárad.

6. kép: Bögöz, A Szent László-legenda falképciklus ütközet jelenete.
Huszka József akvarell másolata

Tisztáznunk kell a Huszka által zászlónak vagy repülő kun köpenynek vélt ábrázolás mibenlétét. E motívum ikonográfiai értelmét keresve mindenképp számolnunk kell azzal, hogy a templomhajó északi falán, a legfelső regiszterben megfestett ciklus – a XV. század második felében, a hajó késő gótikus boltozatának építéskor – nagyrészt megsemmisült. Egyetlen jelenet, a szóban forgó ütközet kompozíciójának egy része maradt viszonylag épen, de az átépítéskor ennek felső része is roncsolódott. Itt helyezkedik el a szintén hiányos képelem, amely nem más, mint egy finom, lendületes vonalakkal kontúrozott, fehérrel festett drapéria alsó része. A kavargó ütközet felett lebegő drapéria, egy enyhén megdőlt, ülő figura öltözetét sejteti. Ülő állapotra utalnak a behajlított térdet követő ruharedők.

A drapériával burkolt, deréktől fölfelé sajnos elpusztult alak képi jelentésére, az eseményben betöltött szerepére rávilágíthat az a jól látható mozzanat, amint egyszerre három nyílvevő repül feléje anélkül, hogy a ruhába belefúródna, a negyediket épp egy kun készül kifeszített íjával rálőni.

Ezek után aligha lehet elmondani, hogy a leírt képelem zászló vagy repülő kun köpeny lenne. A motívum fomája és aránya a kompozícióban, a drapéria redőzete, a szükséges heraldikai dísz hiánya kizárja a zászló lehetőségét, még akkor is, ha figyelembe vesszük a bögözi festő által szerkesztett kompozíciós elemek aránytalanságait vagy a mester szerény rajztudását.

Szent László pogányok elleni küzdelmeit az időben egymást követő krónikák hosszabb-rövidebb, tartalmukban sohasem megegyező leírásokban rögzítették. Ezekben a történelmi elemek gyakran összemosódnak a csodás eseményekkel, legendákkal. Ilyen szöveghagyomány az 1479-ben szerkesztett *Dubnici krónika* is, amelynek névtelen minorita szerzője történelmi eseményt írt le az ahhoz társult ún. patrocínium-csodával színezve: „A székelyek az Úr 1345. évében vízkereszt táján egynéhány magyarral kiszállván a tatárookra, számtalan pogányt kardra hánytak. A harc három napig tartott. És beszélnek, míg az üldözés tartott, Szent László király fejét a váradi egyházban sehol sem találták. Az egyház öre negyednap újból bement keresésére, akkor már ott volt szokott helyén, de átizzadva, mintha élve nehéz munkából, vagy forróságból tért volna vissza. Az őr elmondta a csodát a kanonoknak és egyéb jámbor embereknek. Egy öreg tatár pedig megerősítette állítását. Azt beszélte ugyanis, hogy őket nem a székelyek és magyarok verték meg, hanem ama László, akit mindig segítségül hívnak. És a többi tatár szintén bizonykodott, hogy mikor a székelység rajtok ment, egy hatalmas termetű vitéz járt előtte, magas lovon, fejében arany korona, kezében szekerce, és mindnyájokat lefogyatott rettenetes csapásaival és vagdalkozásával. A vitéz feje fölött, pedig a levegőben egy szépséges asszonyszemély tündöklött csodálatos fényességben, fejében aranykorona. Világos ebből, hogy a székelyeket Krisztusért harcoltukban maga a boldogságos Szűz Mária és Szent László segítette a pogányok ellen, akik saját erejükbe és sokaságukba vetették bizodalmutukat...”

7. kép: A Szent László-legendája ütközet jelenete (részlet). Mudrák Attila felvétele

A *Dubnici krónika* által felidézett székely–tatár konfliktusok a XIV. század közepe táján lángoltak fel, ekkor készültek a bögözi templom falfestményei. Feltehető tehát, hogy az elbeszélő forrásban rögzített, korábbi történeti események és azokhoz kapcsolódó csodás hiedelmek befolyásolták a Szent László-ciklus bögözi redakcióját, így a kortárs megrendelő vagy a festő az addigi ütközetábrázolás számtalan variánsához képest új motívumok kontaminációjával ábrázolta a jelenetet.

Az egyik új motívum – a leírt, hiányos ruhadrapéria alapján megkockáztatva – talán a Madonna ábrázolása lehetett, az évszázados hiedelem szerint „... a székelyeket (magyarokat) maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen.”

E szokatlan motívum töredékét feltételezhetjük a maksai református templom Szent László-ciklusában is. Huszka Józsefnek az üldözés jelenetéről készült, részletgazdag akvarellmásolatán, Szent László gloriolája mellett szintén töredékesen látszik a drapéria, amelynek feltételezhető további részei a freskós vakolatréteggel együtt elpusztultak. Ez esetben sem lehet szó zászlóról: a néhány vonallal jelzett, lebegő, redőzött, sárga drapéria formai jellegén túlmenően azért sem, mert a kunt egymagában üldöző Szent László mindkét keze foglalt, egyikkel a sávozott pajzsot, másikkal pedig a dárdát fogja. Ezenkívül a menekülő kun a Szent László feje fölött elhelyezkedő drapériára nyilaz.

A bögözi és a maksai, erősen roncsolt drapériatöredék alapján csakis feltételesen gondolhatunk a Madonna ábrázolására. Szűz Márai és Szent László ilyen típusú ábrázolása – nemcsak a reánk maradt freskóciklusokban, hanem a XVI. század előtti magyarországi művészetben – ismeretlen. Témánk szempontjából az egyetlen számba vehető emlék a XIV. században festett *Magyar Anjou Legendárium*, amelynek Szent László-képsorában Szűz Mária a szent király gyógyítójaként jelenik meg a históriához csatolt képen. Mindezen összefüggésekről Marosi Ernőt kell idéznünk: „Ebben az elbeszélésben a szent váradi kultushelyének hagyományához kapcsolódó mondákról van szó, köztük a csata idején a székesegyház sekrestyéjéből eltűnt, s azután átizzadva megtalált koponyaereklye csodájáról. A királynak a székelyek és a tatárok csatájában való megjelenését is a szentnek a székesegyház előtt álló bronzszobra ihlette. A Szent Lászlónak megjelenő, s őt a harcba vezető Szent Szűz ugyancsak váradi sajátosságra, az alapító királynak és a püspökség tituláris szentjének kapcsolatára emlékeztet.”

A két elrabolt leány a bögözi falképciklus ütközet jelenetének másik sajátos motívuma. Ábrázolásukkal kapcsolatban csakis arra gondolhatunk, hogy a bögözi festő a történeti valóságnak megfelelően a tatárok betörésekor elhurcolt nőket ábrázolta a képen. Az 1345. évi tatárok elleni moldovai hadjáratot Nagy Lajos király rendelte el, vezetését pedig a „*serény és harcias*” Laczkfi Andrásra bízta, aki 1343 és 1350 között Brassó, Beszterce és Medgyes mellett

a székelyek ispánjaként vett részt az emlékezetes ütközetben. Feltehető, hogy a királyi udvar Szent László-kultuszát jól ismerő Laczkfi András, később erdélyi vajda, a kultusz közvetítőjeként hatással lehetett a hadjáratban részt vevő székelyek hosszú ideje élő Szent László-kultuszának képi aktualizálására.

Az 1345. évi történelmi hagyomány ihlette Arany Jánost a *Legenda* című költemény megírására:

Legenda

Monda Lajos a nagy király:
Eredj szolgám, Laczfi Endre,
Küldj parancsot, mint a villám,
Köss nehéz szablyát övedre:
A tatártól nagy veszélyben
Forog Moldva, ez a véghely:
A tatárra veled menjen
Tízezernyi lófő székely.

Kél Budáról Laczfi Endre,
Veszi útját Nagy-Váradnak;
Kölestermő Kunság földén
Jó csatlósi áthaladnak;
Várad kövecses utcáin
Lovuk acél körme csattog,
Messzefénylik a sok fegyver,
Messzedöng a föld alattok.

Hallja László a templomban
Körösvíznek partja mellett;
Visszatér szemébe a fény,
Kebelébe a lehellet;
Koporsója kőfedelét
Nyomja szinte három század:
Ideje már egy kevésbé
Szellőztetni a szűk házat.

Köti kardját túszejére
S fogja a nagy csatabárdot,
Mellyel egykor napkeleten
A pogánynak annyit ártott;

Félrebillent koronáját
Halántékin igazítja;
– Éjfél tájban lehetett már –
A vasajtót feltaszítja.

És megindul, ki a térre;
És irányát vészi jobbra,
Hol magasan felsötétlik
Ércbül öntött lovagszobra;
Távolról megérzi a mén,
Tombol, nyerít, úgy köszönti:
Megrázkódik a nagy *ércló*
S érclovagját földre dönti.

Harci vágtyól féke habzik,
Kapál, nyihog, lángot fúvall;
László a nyeregbe zörren
S jelt ad éles sarkantyúval;
Messze a magas talapról,
A kőlábról messze szöktet;
Hegyen-völgyön viszi a ló
A már rég elköltözöttet.

Egy ugrás a Kalvária
És kilenc a Királyhágó;
Hallja körme csattogását
A vad székely és a csángó:
Ám a lovat és lovagját
Élő ember nem láthatja,
Csodálatos! – de csodákat
Szül az Isten akaratja. –

Három teljes álló napig
Vívott a pogánnyal Laczfi;
Nem hiányzott a székely szív,
De kevés a székely harcfi
Míg a tatár – több mint polyva,
Vagy mint a puszták fővénye –
Sivalkodik, nyilát szórja,
Besötétül a nap fénye.

Már a székely alig győzi,
 Már veszélyben a nagy zászló,
 De fölharsog a kiáltás:
 „Uram Isten és *Szent László!*”
 Mint oroszlán, ví a székely,
 Megszorítva, nem megtörve...
 Most a bércen láthatatlan
 Csattog a nagy ércló körme.

„Ide, ide jó vitézek!”
 Gyűjti népét Laczfi Endre:
 Hát egyszer csak vad futással
 Bomlik a pogányság rende;
 Nagy tolongásnak miatta
 Szinte már a föld is rendül;
 Sok megállván mint egy bálvány,
 Leragad a félelemtül.

Sokat elüt gyors futtában
 A repülő kurta csákány;
 Sok ki nem mozdul helyéből
 Maga rab lesz, lova zsákmány.
 Foglyul esett a vezér is
Atlamos, de gyaláztatja
 (Nehéz sebben vére elfoly)
 Életét meg nem válthatja.

Fel, Budára, Laczfi Endre
 Számos hadifoglyot indít;
 Annyi préda, annyi zászló
 Ritka helyen esik, mint itt.
 Rabkötélen a tatárság
 Félelemtül még mind reszket.
 És vezeklik és ohajtja
 Fölvenni a szent keresztet.

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
 – Vala épen László napja –
 Keresztvízre áll a vad faj,
 Laczfi lévén keresztapja.
 Összegyűl a tenger néző

Hinni a csodába, melyet
Egy elaggott, sírba hajlott
Ősz tatárnak nyelve hirdet:

„Nem a székely, nem is Laczfi,
Kit Isten soká megtartson;
Hanem az a: *László! László!*
Az győzött le minket harcon:
A hívásra ő jelent meg,
Vállal magasb mindeneknél
Sem azelőtt, sem azóta
Nem láttuk azt a seregnél.

Nagy lovon ült a nagy férfi,
Arca rettentő, felséges;
Korona volt a fejében
Sár-aranyból, kővel ékes;
Jobb kezében, mint a villám
Forgolódott csatabárdja:
Nincs halandó, földi gyarló
Féreg, aki azt bevárja.

Mert nem volt az földi ember,
Egy azokból, kik most élnek:
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek;
Koronája napsugárból,
Oly tündöklő, oly világos! –”

Monda a nép: az Szent-László,
És a Szűz, a Boldogságos.
S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle;
Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó öre:
Hogy három nap a sirboltban
Lászlót hiába kereste;
Negyednapra átizzadva
Találtatott boldog teste.

(1853. szept. 19.)

Felhasznált irodalom:

Jánó Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez.* Pallas-Akadémia Kiadó, Budapest – Székely Nemzeti Múzeum. Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy. 2008.

László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 1993.

Szent László szobra Cesare Porta Nagyvárad-alaprajzán

SZALAI BÉLA

ny. művészettörténész
szalaibelam@gmail.com

Cesare Porta 1599-ben rajzolta meg Várad részletes alaprajzát. Rajzának különleges értéke, hogy azon szerepel a Kolozsvári testvérek Szent Lászlóról mintázott lovas szobra is. Porta rajza az egyetlen helyszínen készült és mai napig fennmaradt rajz a szoborról

Kulcsszavak: Cesare Porta, Kolozsvári testvérek, Szent László lovas szobra

Báthory Zsigmond (1573–1613) fejedelem Rudolf császárral (1552–1612) kötött szövetsége után Várad várát átadta a császári seregeknek. 1598. szeptember 20–november 3. között Váradot a török sikertelenül ostromolta, ám a vár súlyos károkat szenvedett. Giorgio Basta (1544–1607) császári generális 1599 júniusában Váradra küldte Cesare Porta itáliai hadmérnököt a károk felmérésére, majd júliusban Giovanni Marco Isolani hadmérnököt a vár korszerűsített formában történő újjáépítésének megtervezésére.

Az ostromot a Kolozsvári testvérek híres szobrai, köztük Szent László lovas szobra épségben túléltek. A Szent László-szoborról több szemtanú (Janus Pannonius, Heltai Gáspár, Szamosközy István, Oláh Miklós stb.) írásos megemlékezése fennmaradt. Ezek sorába illeszkedik Várad itáliai tüzérparancsnokának az 1598. év végén az ostromról írt beszámolója, amelyben kitér a Kolozsvári testvérek három álló alakos bronz királyszobrára (Szent István, Szent Imre és Szent László szobra), majd külön a Szent László-szoborra: „... *la statua del Re Vladislao edificator del’luogho et della Chiesa, sopra una gran base di marmo, a cavallo d’un corsiero molto grande egli et il Cavallo bronzo donato. [...] ...opera certo molto bella et quasi incomparabile per quei tempi.*” (László királynak a hely és a templom építtetőjének hatalmas márványtömbön álló bronzból készült szobra, amelyen egy hatalmas lovon ül [...] a szobor valóban igen szép munka és mással összehasonlíthatatlan.)

Cesare Porta 1599-ben rajzolta meg Várad részletes alaprajzát. A lavírozott, színezett tusrajzot (mérete 43,2 x 32,0 cm) ma Karlsruheban a Badische Generallandesarchivban őrzik [jelzete Hausfideikommiss Hfk. Bd. XIV. Nr. 49. (4)]. Cesare Porta rajzának különleges értéke, hogy azon szerepel a Kolozsvári testvérek Szent Lászlóról mintázott lovas szobra is. Porta rajza az egyetlen

helyszínen készült és mai napig fennmaradt rajz a szoborról. Isolani ugyanakkor készített Várad-rajzain nem szerepel a szobor. Sajnos az ábrázolás kicsiny mérete miatt csak vázlatos képet ad a talapzaton álló, ágaskodó lovon ülő Szent Lászlóról, aki a szemtanúk leírása szerint csatabárdot tartott a kezében.

Cesare Porta rajzának alapján Szent László lovas szobra két korabeli metszeten is feltűnik. Közülük elsőként Georg Hoefnagel (1542–1601) metszetét említjük. Porta rajza (más várrajzaival együtt) eljutott az akkor Bécsben élő Hoefnagelhez, aki azt előképként használva készítette el metszetét még 1600-ban bekövetkezett halála előtt. Metszete azonban csak jóval később jelent meg a Braun, Georg – Hogenberg, Franz: *Civitates orbis terrarum* című mű VI. kötetében (Köln, 1617). Hans Sibmachernak (1561–1611) az 1598-as ostromról készített metszetén (In: Ortelius, Hieronymus: *Chronologia*. Nürnberg, 1602) is feltűnik a Szent László-szobor, igaz, jóval kisebb méretben. Nem tudjuk, Sibmacher Porta rajza (esetleg annak másolata) vagy Hoefnagel metszet-rajza alapján készítette-e művét. Hoefnagel és Sibmacher metszetein – eltérve Porta rajzától – a lovas szobor nem talapzaton, hanem közvetlenül a terepen áll.

A Szent László-szobor Porta rajzán (balra) és Hoefnagel metszetén (jobbra)

Érdekességként említjük, hogy Rudolf császár 1598 novemberében arra utasította Miksa főherceget (1558–1618), hogy Váradról a bronzszobrokat, köztük Mátyás király(!) lovas szobrát szállíttassa el Prágába. Miksa válaszában azt közölte, Várad lakossága nem engedi a szent királyok szobrait elszállítani, azokhoz ragaszkodnak. Rudolf császár végül lemondott a szobrokról, megállapítva, hogy azok „egyházi és nem világi emlékek”.

Szent László király alakjának keleti párhuzamai

BAJUSZ KRISZTIÁN-DÁNIEL

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

bajusz_krisztian@yahoo.com

A Nagyváradhoz ezer szállal kötődő Árpád-házi király, Szent László ikonográfiai ábrázolásainak, irodalmi és liturgikus szövegekben történő előfordulásainak új szempontú elemzését nyújtja a tanulmány. A keleti és a nyugati egyház eszményeit egyaránt megtestesítő király mindkét kultúrkörben nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend. Alakja nyolcszáz év óta folyamatosan jelen van a kultúrában, meghatározza annak mindenkori jelenét.

Kulcsszavak: Szent László magyar király, liturgikus szövegelemzések, ikonográfiai ábrázolások, nyugati keresztény egyház, keleti keresztény egyház, szentek tisztelete

I. Béla magyar király és Richeza hercegnő II. Miciszláv lengyel király leányának fia, Szent László király a magyar kultúrtörténet meghatározóan kiemelkedő alakja, akiről végeleáthatatlanul sok, napjainkig kiaknázatlan irodalmi, valamint művészettörténeti forrás alkot mozaikszerű képet.

Ennek a tanulmánynak a célja, hogy felfedje Szent László király történelmi személyéhez kötődő és a himnológiájához fűződő párhuzamokat, rámutatva ezeken keresztül jellegzetesen keleti, tehát bizánci és szláv, valamint tipikusan nyugati, európai vonásokra/párhuzamokra, amelyeket alakja egybeolvaszt. Bár az elmúlt évtizedekben már jelentek meg tanulmányok,¹ amelyek részben kitérnek Szent László személyének keleties arculatára, mégis érdemesnek tartottam újra vizsgálat alá venni ezen szemszögből a szent király alakját, fokozott figyelmet szentelve liturgikus szövegi anturázására, a hozzá kapcsolódó esetlegesen új, eddig fel nem tárt, mégis a témát kiegészítő részletek felfedezésének érdekében. A tanulmányban a nem hivatkozott szövegfordítások saját fordításaim latin, illetve román nyelvből.

A szent király 1046 körül láthatta meg a napvilágot. A Szent István által frissen megalapított középkori Magyar Királyság helyett azonban Lengyelországban kellett megszületnie, hiszen István halálát követően négy évtizedes

¹ KLANICZAY Gábor: *A Szent László kultusz kialakulása*. Bp., Balassi Kiadó, 2000, 14.

viszály dúlt az országban, amely miatt csak a későbbiekben vált lehetővé I. Béla király számára, hogy fiát magyar területre hozza,² ahogyan ezt egy régi magyar irodalmi gyöngyszem is megjegyzi:

*„Nekönk sziletél Lengyelországban,
Mennyből adatál nagy csudaképpen.
Másszor sziletél szent keresztvíztől,
őszödnek nevéen László lón neved.
Mikoron méglen gyermekded volnál,
Kihozza Béla király jó Magyarországba,
Hogy dicsekednél te két országban,
Magyarországban és mennyországban.
Letelepedél Bihar-Váradon...”³*

Lászlónak két fiú- és több leánytestvére született. Elsőként bátyja, Géza került trónra, ő viszont csupán 1074–1077 között uralkodott. Kiemelésre érdemes tény, hogy a leánytestvérek közül Ilona Zvonimir horvát király felesége lett. Az Árpád-ház szláv-magyar kapcsolata már ezáltal is körvonalazódik.

Két házasságából született leányait Szent László egyaránt keleti kapcsolatait támogató frigyre szánta. Első házasságának gyümölcsét Jarosláv orosz herceg vette feleségül, majd Adelhaid hercegnővel, Rheinfeldi Rudolf német ellenkirály leányával egybekelve, László Piroska nevű leányát nemzette, aki nem másnak, mint Ioannész Komnénosz bizánci császárnak vált szerető hitvesévé. Piroskának tehát politikai okokból kellett ortodox hitre térnie, mivel az 1054-es nagy egyházszakadás ekkorra már két nagy tömbbe hasította a kereszténységet. Piroska az Eiréné nevet kapta, amelynek jelentése béke. Ő lett az a személy, akit a krónikások *Imperatrix Constantinopolitaként* (Konstantinápolyi Uralkodónő) emlegettek a II. István idejében kitört bizánci-magyar háború kapcsán. Később a keleti egyház szentté avatta, mégis olyannyira kedves a magyar szentek között, hogy a magyarországi Görögkatolikus Egyházban például hivatalosan is engedélyezett a tisztelete.⁴ Közvetlenül a nagy skizma utáni külpolitikai megmozdulásai ezek Magyarországnak más, középkori birodalmakkal, amelyek bizonyítják, hogy a szakadás eleinte nem okozott különösebb széthúzást a népek között, akik továbbra is együtt éltek,

2 DIÓS István (szerk.): *A szentek élete*. Online változat: <http://www.katolikus.hu/szentek/> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.04.08.]

3 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 143.

4 *Magyar Katolikus Lexikon*, online változat: <http://lexikon.katolikus.hu> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.03.02.]

ki-ki fokozatosan azonosulva Rómához vagy Bizánchoz való tartozásával. A politikai érdek számos esetben felülírta a kettészakadt egyház pólusaihoz való rigorózus igazodást.

A középkori Magyar Királyság kezdetektől fogva politikai kapcsolatokat ápolt Bizánccal. Ezt alátámasztja az a tény, hogy Szent István király édesanyját, Saroltot a Kárpát-medence első püspöke, Szent Hierotheosz keresztelte meg,⁵ aki a X. században, Bizánzból érkezett térítő főpap volt. István királlyal együtt 2000-ben az Ortodox Egyház őt is kanonizálta, a konstantinápolyi egyetemes pátriárka, I. Bartolomaiosz közreműködésével, augusztus 20-i ünnepnapot kijelölve mindkettejük számára. Kimondhatatlanul érdekes és nagy esemény volt ez, hiszen 1054 óta a keleti egyháznak ez volt az első lépése afelé, hogy hivatalosan elismerjen egy azelőtt csak a római egyház által tisztelt, ámde szakadás előtti szentet.⁶

A középkori Magyar Királyság kelethez fűződő kapcsolatainak témaköréhez szervesen kapcsolódik továbbá III. Béla király, aki a XI. század második felében szintén Bizánuban töltötte ifjúkorát. Nyilvánvaló, hogy a kultúrát, a műveltséget, amelyet ott magába szívott, hazavitte Magyarországra. Takács Imre művészettörténész szerint például az esztergomi székesegyház főkapuja, a *Porta Speciosa* bizantinizáló vonásai épp Béla király bizánci ízlésvilágára utalnak.⁷ Bizonyos források arra is kitérnek, hogy míg a Szent István-i rendelkezések nyugati minták átvételét mutatják, addig a Szent László- és a Kálmán-koriak több vonatkozásban is keleti egyházjogi ráhatásról árulkodnak.⁸ A XV. században Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa (1458–1464) azt tanácsolta V. László leendő magyar királynak, hogy mindenképpen sajátítsa el a görög nyelvet, mert nagy haszonnal fog járni ez a királyság kormányzásában, ahol alattvalói között számottevőek ennek a nyelvnek a beszélői. P. magister *Gesta Hungarorum*át vizsgálva, Horváth János arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus nemcsak ismerte a középgörög nyelvet, hanem Bizánc XII. századi intézményeivel, politikai célkitűzéseivel és birodalmi szervezésének logikájával is tisztában volt.

A fentiekben egytől egyig olyan történelmi bizonyítékokat sorakoztattam fel, amelyek igazolják a magyar nép kelettel való kapcsolatát. László király

5 DIÓS István (szerk.), *A szentek élete*, Bp., Szent István Társulat, online változat: <http://www.katolikus.hu/szentek/> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.04.08.]

6 IMRÉNYI Gábor, *Magyarság és ortodoxia ezer esztendő*, Szeged, Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 2000, 2–12.

7 *Magyar Kurír Katolikus Hírportál*, <http://www.magyarokurir.hu/hirek/bizanci-elemek-magyarorszag-kozepkori-muveszeteben-takacs-imre-eloadasa/> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.04.08.]

8 KAPITÁNYFY István, *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban*, Bp., TYPOTEX Kiadó, 2012, 80.

esetében különösen erőteljes a keletre hajló tendencia, hiszen 1115 körül, Anonymus Gallus krónikája így ír róla: „*Ulászló [I. László] gyermekkorától kezdve Lengyelországban nevelkedett, és mintegy erkölcsire és életvitelére nézve is lengyellé vált.*”⁹

Rég feltárt adatok ezek, és megalkották már a maguk összefüggéscsokrait, ugyanakkor olvasásuk után feltehető a kérdés, miben rejlik Szent László király különlegessége, ami vállalhatóvá teszi, hogy újra vizsgálat tárgyát képezze. Elsősorban a vele kapcsolatos ellentétpárok harmonikusan egybeolvadó szimbiózisa az, ami ismét és ismét említésre méltóvá és kutathatóvá teszi alakját és kultuszát. Szent László király egyesíti magában a *pietast* (kegyesség) a szigorral és hírnévvel, a harcias kiállást a *devocióval*, hiszen említik róla, hogy vallásos lelkületét anyjától, vitészségét atyjától örökölte. Egyesíti alakja a magyar kultúra legkülönbözőbb, sokszor egymástól idegen területeit, hiszen a történelmi kontextustól kezdve a néphagyományig mindenütt megtalálható motívumként jelentkezik a szent király alakja. Amit a legjobban szeretnék kiemelni, nem más, mint a keleti és nyugati kultúra szinergiája, amely László király alakjában megvalósulni látszott.¹⁰ Meghökkenítő a mai fül számára, hogy hajdanán, a kilencedig magyar királynak egyszerre jó kapcsolatai voltak a német és a görög, tehát a Magyarországot környező két leghatalmasabb korabeli birodalommal, sőt mi több, ezek a kapcsolatok kölcsönösen működtek, hiszen László második házassága Adelhaiddal német érdekeket képviselt, míg leányának, Piroskának kiházásítása a Magyar Királyságot védte meg a Bizánci Birodalom esetleges terjeszkedésétől. Mondhatni paradox módon László mégis egy személyben testesíti meg kiemelkedő módon a nyugati, európai lovageszményt, s mindeközben politikai lépései, csak úgy, mint származása egyértelműsíti a keresztény kelethez és a szlávokhoz való kikerülhetetlen kötődését.

László király, a szent, hamar tett szert rendkívüli rajongásra, ezért nem véletlen, hogy kultusza mindmáig maradandó erősséggel lüktet a mai Magyarország határain túl az egész Kárpát-medencében. Talán ebből következik, hogy Szent Márton püspök Szent István király és a későbbi magyar szentek tiszteletére készült liturgikus művei közül a László királynak címettek a legszámottevőbbek.¹¹ A templomi ábrázolásokon túlmutatóan az ereklyék jelenléte is evidencia a Szent László-kultusznak a mai Magyarországon is túlmutató, sok térségben újraélesztett hagyományára. Bármelyik szentről is volna szó, a 787-es niceai zsinat határozata értelmében az ereklyetisztelet nemcsak a kultusz

9 KARÁCSONY János, *Szent László király élete*, Bp., Szent István Társulat, 1926, 10.

10 KAPITÁNYFFY István *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban*, Bp., TYPOTEX Kiadó, 2012, 153–160.

11 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 23–26.

mindenkori eleme, hanem annak valódi középpontja. Vallástörténeti értelmezésben a próféták, üdvhozók, héroszok és szentek ereje haláluk után is áthatja ezeknek földi maradványait, amelyből a hívek a kultikus tiszteletadás (körmenetek, csók, leborulások, érintés stb.) által részesülhetnek. Kialakulnak az ereklyék átviteleinek ünnepei bizonyos szentek esetében. Szent László király egyházi ünnepei között is létezik egy hasonló: Szent László király ereklyéinek átvitele, amelyet a nagyváradi egyházmegye iktatott be (december 12.) annak emlékére, hogy a nagyváradi székesegyház 1780 óta magáénak mondhat egy ajándékba kapott részt, Szent László király koponyaereklyéjéből, amelyet gróf Kornis Ferenc szállított Nagyváradra, egy rokokó kazettában, Schlauch Lőrinc bíboros pedig a szentté avatás 700. évfordulójára új, a győritől eltérő tervezésű hermát készíttetett számára. Az 1991 óta évente megrendezett *Festum Varadinum* keretén belül nagyszabású, hermás körmenettel ünneplik az anyaországból és székely vidékekről egyaránt százával érkező zarándokok Nagyvárad katolikus híveivel és magyarjaival a városalapító király emlékét. László király csontereklyéi megtalálhatóak a győri egyházmegye székesegyházában őrzött hermában is, ugyanakkor az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban is őriznek a három magyar szent királytól (Szent István, Szent Imre, Szent László) ereklyét, ahogyan egyes feltételezések szerint Bolognában, de még a horvát Raguzában is. Ez utóbbi városban a helyi ferences szerzetesrend őrzi Szent László karereklyéjét. Legfrissebb idetartozó tudnivaló, hogy 2015. június 25-én a krakkói Wawel katedrálisban is helyeztek el Szent László-ereklyét.

Bár a középkortól fogva megszokott elemei a szent királyok a vallásos kultúrának, a kezdetekben mégis merő újdonságnak számított a földi hatalom uraitól égi közbenjárásért fohászkodni a korábban oltárra emelt, alacsonyabb társadalmi rétegekből vagy egyházi kontextusból származó szentek mellett. Klaniczay Gábor hiánypótló művében nagy erudícióval ad magyarázatot a jelenségre: kezdetben, az ókorban kizárólag a vértanúkat illette a szenteknek kijáró tisztelet, akik éppen azzal érdemelték ki a hívek rajongását, hogy ellenszegültek a pogány uralkodóknak és a patrícusoknak, tehát amennyiben ezek hitüket akadályozták, a mártírok a halálig készek voltak a világi hatalom akár-melyik formájával ellenszegülni.¹² Ebben a kezdeti korszakban a szent titulus jelentése kizárólag a vértanúkra korlátozódott.

Ez a jelenség sablonként működött a szentség elnyerésére, ameddig a milánói ediktum 313-ban ki nem mondta a vallásszabadságot a Római Birodalomban, majd 380-ban ki nem kiáltott államvallássá a kereszténység. Egészen eddig a pontig az üldözések nem szűntek meg, a hitükért meghalt mártírok sora egyre bővült.¹³ Az államvallássá vált kereszténység fordulón-

12 KLANICZAY Gábor, *A Szent László kultusz kialakulása*, Bp., Balassa Kiadó, 2000, 7–10.

13 *Magyar Katolikus Lexikon*, online változat: <http://lexikon.katolikus.hu> [utolsó meg-

tot jelentett: fokozatosan kiterjesztette a szentség elérhetőségét az aszkézis vagy a példás életvitel által erre rászolgáltakra. Ekkor tehát a mártírokhoz a kanonizáció által csatlakozhattak a hitvallók, vagyis javarészt egyházi személyek, papok, püspökök, remeték, szerzetesek, apácák. Kiemelendő, hogy a magyar földön, Savariában (Szombathely) született híres római katona, majd püspökké vált Tours-i Szent Márton a legelső keresztény szent, akit már nem mártír volta miatt kanonizált az egyház.¹⁴

Az egyházi személyeket követően lassacskán kirajzolódik a szent király fogalma is, mint a szentek új típusa. Kapóra jött ez a népvándorlások leáldoztával beköszöntő feudális rendszernek, hiszen a királyi házak erényes tagjainak szentté avatása tekintéllyel, természetfeletti hatalommal ruházta fel, szakralizálta az uralkodói mivoltot. „Ebből egyes múlt századi történészek – például a magyar Deér József vagy a német Karl Hauck – azt a következtetést vonták le, hogy a szent királyok kultusza tulajdonképp az uralkodó dinasztiák pogány, ‘karizmatikus’ szakralitásának, ‘vér szerint öröklődő szentségének’ keresztény formája.”¹⁵ Ugyanakkor egyes kutatók ennek ellentétét is hangsúlyozzák. A cseh származású František Graus épp egyfajta diszkontinuitást vél felfedezni a pogány és a keresztény uralkodó kultuszok között, rámutatva arra, hogy a kora középkorban csak néhány, a trónjáról lemondott, esetleg mártírhalt király körül alakulhatott ki szentkultusz. Nem azért kanonizáltattak, mert dicsőséggel uralkodó királyok voltak; épp ellenkezőleg: pozíciójuk és győzelemre vezető csatáik összeegyeztethetetlenek lettek volna a szentséggel, ezektől eltávolodván érdemelték ki a vallásos tiszteletet.

A XI. századig az egyház csak nagyon lassú procedura lebonyolítását követően fogadta el a szent királyok tiszteletét. Ez a paradigmaváltás számos szent uralkodóval szaporította a szentek karát. Angolszász Szent Oszvaldot, Szent Edmundot, Mártír Edwardot, cseh Szent Vencelt, norvég Szent Olafot, valamint a német-római császárságban Szent Henriket (Szent István sógora) és feleségét, Kunigundát ebben a korszakban avatják szentté.¹⁶ Az 1015-ben mártíromságot szenvedett két kijevei herceg, Borisz és Gleb is hasonlóképpen bővítették a szentek közösségét, bár ők mártírhaltak. Megjegyzésre érdemes, hogy nekik is vannak magyar vonatkozású kapcsolataik, hiszen a keleti egyházban, a diaszpórának számító magyar ortodoxiában tisztelt három szent

tekintés dátuma: 2018.04.05.]

14 DIÓS István (szerk.), *A szentek élete*, Szent István Társulat, Bp., online változat: <http://www.katolikus.hu/szentek/> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.04.08.]

15 KAPITÁNYFfy István, *Hungarobyzantína: Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban*, Bp., TYPOTEX Kiadó, 2012, 160.

16 KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 122–138.

magyar testvér közül kettő, Magyar Szent Mózes és Magyar Szent György – akik legendájuk szerint magyar származásúak voltak – a két kijevi herceg udvarának szolgálatában munkálkodtak, utóbbi, mint főistállómaster.¹⁷

Bár az egyházszakadás után a római egyházban a pápa primátusa nem hagyott helyet a királyok egyházon belüli különösebb befolyásának, a királyi tekintély fenntartásának mintegy új módszereként vált be a szentté avatás. 1083-as oltárra emelésével István király is ebbe a kategóriába sorolható. Azért részleteztem a fentiekben felsorolással az újonnan kanonizált szenteket, mert László király előtt is ezek a példák lebeghettek, amikor úgy döntött, indítványozza I. István, Gizella és Imre herceg oltárra emelését a Zobor-hegyi remeték mellett.

A magyar szentté avatások idején VII. Gergely pápa épp IV. Henrikkel, a német-római császárral állott összetűzésben. A pápa ennek hatására kétségesen vélekedett egy Hermann nevű, metzi püspöknek címzett levelében afelől, hogy lehet-e egyáltalán szent egy világi uralkodó. Megdöbbenő bizonyíték a szentségre, hogy Szent István kanonizációja épp ilyen körülmények között indíthatta el a magyar Árpád-házi szentek hosszú sorát, amelyet László méltán folytatott majd. Dümmerth Dezső szavaival élve: *„László, a második magyar szent király azok közé [...] tartozott, aki a Kárpát-medencét övező tájakon éppoly sikerrel és győzelemmel harcolt, mint belső életének misztikus tájain.”*¹⁸

Legendája nem különösebben nagy terjedelmű, feltételezhetően azért, mert a mindenkori Szent László-kultusz olyannyira elevenen lüktetett a középkori Magyar Királyságban, hogy a korabeli szerzők nem tartották mérvadóknak a folyamatosan növekvő, élő kultusz minden új elemének rögzítését, lejegyzését. A legnépszerűbb Szent Lászlóhoz kapcsolódó történetek nagy része (vízfakasztás, a Tordai-hasadék keletkezése, a későbbi Nagyváradon történt látomása Szűz Máriáról, vagy akár a már-már mondába hajló Szent László füve stb.) meg sem található az 1192 után keletkezett legendában. Ennek oka valószínűleg, hogy a szentté avatási céllal keletkezett őslégenda elveszett, s az új mű lényege már nem abban állott, hogy felölelje az élőbeszédben feltételezhetően jelenlévő, a szenthez kapcsolódó összes történetet, nem a korábbi rekonstruálásának igényével készülhetett. A legenda zárógondolata is erősíti ezt a feltételezést, hiszen állítja ugyan, hogy még számos történet, részlet megörökíthetett volna, ám ez túlzottan terjedelmessé tette volna az összeállítást: *„rengeteg csodat és számos jót tett az ő pártfogásáért fohászokodó híveivel: azért nem írtuk le mindet ebben a könyvben, hogy az olvasók ne utálják meg az unalmas terjengősséget. A fentieket pedig azért írtuk, hogy hallgatói*

17 IMRÉNYI Gábor, *Magyarság és ortodoxia ezer esztendő*, Szeged, Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 2000, 29–31.

18 DÜMMERTH DEZSŐ, *A titokzatos jelbeszéd*, Bp., Panorama, 1989, 101–124.

és olvasói úgy vonuljanak át a földi javakon a kegyes László közbenjárására, hogy az örök örömök következzenek utána."

Szent Lászlóval az 1130-as évekbeli *Képes Krónika* is foglalkozik tíz fejezeten keresztül, amely fejezetek őrzik a *Gesta Ladislai regis* című krónikát. Ez a XIII. század elején készült. Bartoniek Emma kutatásai alapján „a *Képes Krónikában* fenntartott szöveg forrása volt a ma ismert kisebb és nagyobb László-legenda ősének. [...] Könnyen lehetséges, hogy a krónikának Gézáról, Lászlóról és Salamonról szóló részleteiben különféle korú rétegek, más-más időben készült szerkesztések különböztetendők meg [azonban] a ránk maradt szövegek szinte egészükben már a László-legenda szerzőjének rendelkezésére álltak.”¹⁹ Az 1524–1527 között készült *Érdy-kódex* úgyszintén tartalmaz Szent László-prédikációt, illetve Szent László-legendát, amelyet a Karthauzi Névtelennek tulajdonít az irodalomtudomány. Antonio Bonfini, az 1489 és 1496 között készült *A magyar történelem tizedeiben* című művének II. tizedének harmadik és negyedik könyvében is ír a szent király életéről.

Szent László 1192 után keletkezett legendája tehát kevés elemet örökített át az őslegendából, ezért nem bizonyul a jelen kutatásban alkalmas forrásnak, azonban a későbbiekben íródott prédikációk és újabb legendák már felmutatják a szent királyhoz kötődő bizánci vonásokat. Kerny Terézia hipotézise szerint bizánci összefüggésbe hozható a Szent László könnyeitől megáztatott kőereklye Nagyváradon, amelyről egy XIII. századi prédikáció számol be, Benedek, váradi püspök (1287–1296) munkája. Jogos a feltevés, hiszen III. Béla bizánci tartózkodásának idején, 1169-ben a császár Ephesosból ajándékot kapott: azt a vörös márványtáblát, amelyre a hagyomány szerint a keresztről való levétel után Jézus Krisztus testét fektették, s amelyen Szűz Mária fájdalmas könnyei nyomot hagytak. Nagy esély van arra, hogy a prédikációban említett, László bűnbánati könnyeivel megáztatott kő története ehhez az eseményhez kötődik, hiszen III. Béla király mozdította elő Szent László kanonizációját.

A másik bizánci eredetű hagyomány, amelyet III. Béla magával hozhatott keletről nem más, mint a katonaszentek tisztelete. Szent György és Szent Teodor, valamint Szent Demeter a bizánci császárok védőszentjei voltak. Szent Demeter I. Alexioszé, Szent György II. Ioannészé, Szent Teodor pedig I. Mánuelé, aki a keresztes harcokban folytatta a katonaszentek kultuszát. Béla tehát minden bizonnyal inspirálódott, és megbizonyosott arról, hogyan fogja össze adott esetben egy csatában a keresztény keletet a harcos szentek tisztelete. László király alakja éppen alkalmasnak mutatkozott egy hasonló kultusz megteremtésére, hiszen a népet összetartó, a királyi uralmat pedig szakralizáló funkciónak eleget tesz, minthogy László maga is részt vett a keresztes hadjáratokban.

¹⁹ GERICS József, *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai, Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974, 114, 136.

Csodatetteit tehát megannyi prédikáció tárja fel, s számos zamatos nyelvvezető himnusz éneklí meg. Históriais énekek sora beszéli el győzelemre vezető csatáit, bizonyosságot téve arról, mennyire kedves és népszerű alakja a szent király a magyar kultúrának.²⁰ Természetesen a szentté avatáshoz László király officiumának megalkotására is szükség volt, amely az egyház által propagált, hivatalosan elismert kultusz zálogaként szolgált. Szentté avatásra készülve keletkezett a *Himnusz Szent László királyról* Nagyváradon, *Szent László király verses zsolozsmája*, valamint a későbbiekben a *szekvenca* dívatba jövetelével a *Szekvenca Szent László királyról*,²¹ (1192) amely már több ízben utal a legendára, és számos ószövetségi személlyel állítja párhuzamba a szentet. Mózeshez hasonlítja a szent királyt a szekvenca (1.), ugyanakkor egy közismert ének (2.) második szakasza szintén bibliai párhuzamokban hirdeti László tetteit:

*1. 'Per hunc vigent sacramenta
et firmatur iam inventa
fidei religio.
Aegros curans sanos fecit
et salutis opera iecit
Moysi officio' [...]*

*„Véle kegyet, áldást nyerünk,
meg is tartván, mit meglettünk
hitvallásunk hajnalán.
Gyógyítja a betegséget,
munkálja az üdvösséget,
ahogy Mózes hajdanán.”*

*2. „Mint Izraelt Egyiptomból Kánán földjére vitted,
Azonképpen Szkítiából magyar népet vezetted.
Pannóniának földében megörökösítetted,
És vélük az igaz hitben magad megismerttetted.”²²*

20 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 23–26.

21 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 89–93.

22 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 171.

Prohászka Ottokár püspök szavaiban is feltűnik egy, a keleti egyházjogra emlékeztető vonás. Azáltal ugyanis, hogy a nemzet szentjeként állítja be Lászlót – állítása magától értetődő és jogos, mégis –leheletnyi sugallatot ébreszt arra, hogy a nemzeti szent egyben nemzeti egyházat von maga után. A nemzeti egyház, az *autokefalis* fogalma pedig tipikusan keleti ortodox egyházjogi fogalom. Nyilvánvalóan nem azt akarom ezzel állítani, hogy Ottokár püspöknek bármi szándéka lett volna a Rómától való elszakadásra. Csupán arra akartam rámutatni, hogy László király alakja hogyan von maga után olyan sajátos elemeket, amelyek a keleti egyházban általánosak, míg a rómaiban specifikusak. „*A magyar eszmény Lászlóban lett kereszténnyé és szentté... A kereszténység ezentúl már nemzeti léletté, a keresztény király a nemzet hőségévé lett.*”²³

Offíciумok összevetése

Szent László bizánci liturgikus szövegekkel rokonítható himnusza

Rövid kutatást végeztem, amelyben összehasonlítottam Szent László *officiumát* (zsolozsma) néhány, ezen tanulmány 7. oldalán már említett keleti, illetve nyugati szentével. Rendszerességgel részt véve mind a keleti, mind pedig a nyugati egyház liturgikus életében, feltűntek számomra olyan párhuzamok és egymásból következők, ugyanakkor szögesen szembenálló ellentétek is az istentiszteleti szövegek stilisztikai, illetve teológiai vonásai kapcsán, amelyek egymáshoz való viszonya mindenképpen elemzésre érdemes.

Elsőként Szent László himnuszaiban, históriás énekeiben fedeztem fel gyanúsán bizánci liturgikus szövegekre jellemző retorikai elemeket. Másodízben Szent László zsolozsma antifónáit hasonlítom össze más nyugati király szentek antifónáival, míg harmadízben szintén Szent László antifónáit állítom párhuzamba néhány, III. Béla király Bizáncban tartózkodása idején pártfogói kultusznak örvendő harcos szent keleti szertartású *officiumával*, a szentek testi jellemzéseinek leírására összpontosítva. Végezetül ezek konklúzióit fejtem ki, amely Szent László király alakjához újabb ellentétpárt szerez, ami az ő liturgikus tiszteletét, illetve a katolikus, egyházszakadás utáni, nyugati, szentekhez való viszonyulást, új szemléletmódot illeti.

Az *Áve Égi Király híve* kezdetű himnuszt vettem szemügyre elsőként, amely 1192 körül keletkezhetett, egyesek szerint László király kanonizációjának alkalmára. Vitatott, hogy latin vagy magyar-e a himnusz eredeti nyelve. A Gyöngyösi- és Peer-kódex egyaránt tartalmazza a himnuszt. Gábor Ignác mutat rá

23 DIÓS István (szerk.), *A szentek élete*, Bp., Szent István Társulat, online változat: <http://www.katolikus.hu/szentek/> [utolsó megnézés dátuma: 2018.04.08.]

arra, hogy a latin szöveg is a magyar ősrítmust követi, Sík Sándor pedig, otthonosan mozogva a középkori költészetben, kiemeli, hogy a szöveg versformája egyedülálló az egész latin középkori hagyományban, és hogy csak a magyar gyorsított és lassított sorok latinra való alkalmazásaként értelmezhető a szöveg. A középkori közhelyek mellett, amelyek számtalan himnuszban előfordulnak („*égi kegynek eszköze*”; „*gyöngy*” stb.) észrevehető egy tipikusan keleti liturgikus szövegekben gyakori elem, az *anadiplózis*²⁴, amely a klasszikus retorika eszköze, és elsősorban a nyelvi kifejezés *ornációjára* (ékesítés) szolgál. A himnusz szerzője rögtön az első szakaszban él ezzel az apparátussal, amely egyáltalában nem jellemző a nyugati liturgikus himnuszokra²⁵:

„*Áve, égi király híve,
királyoknak gyöngye, éke,
László, mennynek sorsosa!
Ég királyát hűn követted,
országunkat védelmezted,
légy hazánknak bajnoka.*”²⁶

Szembeötlő tehát, hogy a szövegben a „*király*” lexéma az *anadiplózis* folytán parafrázálódik. Az *anadiplózis analogia attributionist* hoz létre, hiszen László, a „*királyoknak gyöngye*” *analogata minoraként* jelenik meg az „*ég királyához*” képest, amely szintagma ebben összefüggésben az *analogatum princeps*. Mesterien míves, ahogyan a szövegben az „*égi király*” szintagma, bár elsőként jelenik meg, mégis az „*égi király híve*”, jelöletlen birtokos jelzős szószerkezet részeként Lászlóra és nem Krisztusra utal. Valódi retorikai/stilisztikai bravúr az, ahogyan a hasonlított megjelenése megelőzi a hasonlítóét.²⁷

Számos példát lehetne hozni bizánci liturgikus himnuszok közül hasonló esetekre. A keleti egyházban, a *samariai asszony vasárnapjának* istentiszteleti szövegéből szemléltetek csupán egy részletet, a III. *sztichirát*, amely szintén gyakran él az *anadiplózis* retorikai motívumával a víz lexémát használva:

24 *Retorikai stilisztikai lexikon*, online változat: <http://enciklopedia.fazekas.hu/tree/t143.htm> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.11.08.]

25 DOBSZAY László, *A gregorián ének kézikönyve*, Bp., Editio Musica, 1993, 13-33/KOVÁCS Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei*, Bp., Argumentum Kiadó, 2017, 96–295.

26 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 104.

27 TURAY Alfréd, *Lételemlet Az 1984-es kiadás javított változata*, KATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLAI JEGYZETEK, 14–16.

I.

При ст҃аѣнцѣ іакѡвѣи ѡбѣрѣтѣ ѿнѣх самарѣаньнѣи, прѣсѣтѣ вѣдѣ ѿ неѣ, ѡблѣкѣи покрывлѣннѣ зѣмлю. ѿ ч҃дѣеѣ ѿже хѣрѣбѣи мы ногѣи мыи, бл҃дннѣи же не бѣеѣ до влѣше, вѣды прѣсѣ, ѿже на вѣдѣх зѣмлю повѣннѣи, вѣды ѿнѣи, ѿже ѿстѣчннѣи ѿ ѣзѣрѣ вѣдѣ ѿзѣнѣлѣи, хотѣлѣ прѣвлѣщѣи сѣи вѣнѣтннѣи, ѡублѣкѣмѣ ѿ сопѣстѣтѣ вѣдѣлѣ, ѿ напоитѣ ѿ вѣдѣи жѣвѣи, пѣлѣмѣи вѣ бѣзѣмѣтнѣи хѣ лѣтѣ, ѿкѡ ѣдннѣ бл҃гѣстѣрѣннѣи ѿ чѣвѣколѣвѣеѣ.

(III. sztichira egyházi szláv nyelven)

„Jákob kútjánál találta Jézus a szamariai asszonyt és **vizet** kér tőle, ki a földet felhőkkel borítja./Óh minő csoda ez! Ő, aki a Kerubokon hordoztatik, parázna asszonnyal beszélgetett./**Vizet** kért, aki a földet a **vizekre** függesztette./**vizet** keres, ki a **vizek** forrásait és tavait kiönti, magához akarva emelni az asszonyt, kire a gonosz ellenség leselkedik,/és megitatni az **életnek vizével**, a vétkekben ádázul gyötrődöt, mint egyedül irgalmas és embereket szerető.”²⁸

A sztichira szintén analógiát bontakoztat ki az anadiplozis által a maga keleties ékességével, hiszen a „víz” lexémát ötször jeleníti meg denotatív formában fokozatosan erősödve annak szóasszociációs halmaza által („felhő”; „forrás”; „tó”), ameddig konnotatív jelentésbe nem folyik át az „élet vize” alárendelő szintagma determinánssává válva. Hasonlóan a László énekhez, ebben az esetben is utoljára marad az analogatum princeps, az „élet vize”, amelyet megelőz a víz lexéma, analogata minorakénti többszörös megjelenése.

Azt, hogy a László-himnusz egyébként is anonim szerzője/szerzői rendelkezett-e/rendelkeztek-e bizánci műveltséggel, nem tudni. A himnusz első szakaszának rokonsága a bizánci költészettel azonban rendkívül szembeötlő, hiszen keletkezési korából egyenesen következik, hogy nem holmi romantikus felindulás, nosztalgikusan a múltat idéző intenció nyilvánul meg ezen retorikai alakzatban, mint például zenei téren Mohay Miklós *Ének Szent László királyhoz* című, vegyeskarra és orgonára komponált, erős kvintértetű (középkort idéző *hangköz*²⁹) darabjában vagy Karai Józsefnek ugyanezre a szövegre szerzett kórusművében, amelyben előfordul a bizánci liturgikus éneket meghatározó, talán ez esetben az ősiséget kifejezni akaró *iszon*³⁰ (23.-27. illetve a 31-34. ütemek között a basszus és néhol az alt szólamban, mindkettőben a dó hangon az alábbi kép szerint).

28 BERKI Feriz protoierej, *Hymnologion II.*, Вр., Egyetemi Nyomda, 1969, 293.

29 két zenei hang közötti távolság

30 hosszan kitartott zenei hang, amolyan aláfestés

Meno mosso, $\text{♩} = 92$; $\text{♩} = 36$
p con calore
 Szent-há-rom - ság-nak i - gaz szol - gá - ja, Jé - zus Krisz - tus - nak jó ta - nít - vá-nya,
p con calore
 Szent-há-rom - ság - nak i - gaz szol - gá - ja, Jé - zus Krisz - tus - nak jó ta - nít - vá-nya,
P
 A

Az egyetlen tény, amely közelebb hoz a feltételezésem igazolásához nem más, mint az, hogy Gyöngyösi Gergely pálos prior kézirataként jelenik meg legkorábban a szöveg, aki nemcsak a pálos rend generális priorja volt Rómában, hanem székhelyén, a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorban szláv (lengyel és horvát származású) rendtársainak társaságában élt. Valószínűleg ismerhette a keleti egyház liturgikus költészetét.

A második anadiplózist tartalmazó szöveg nem más, mint az irodalomtörténetből *Szent László-ének* néven ismert alábbi alkotás, amely egyben az első eredeti magyar vers, a magyar nyelvű világi líra legelső alkotása és himnikus remekműve, a magyar szentek tiszteletének első magyar nyelvű emléke. Szövege 1470 körül, Hunyadi Mátyás király korában keletkezett. Dallama régi magyar és európai epikus zenei stílus származéka (15–16. század). A himnikus hősköltemény teljes formáját a *Peer-kódex* (1526 előtt) őrizte meg. Ebben a verzióban találhatóak az általam vizsgált szakaszok (I., III., IV., V.):

„Idvezlégy, kegyelmes **Szent László király**,

Magyarországnak édes oltalma,
Szent kerályok közt drágalátos gyöngy,
Csillagok között fényességes **csillag**. [...]
 Magyarországnak vagy **kerályi** magzatja,
Szent kerályoknak fényes tüköre,
 Tenéked atyád **kegyes Béla kerály**,
 Hogy hozzá képest **kegyes kerály** lennél.
 Nekünk **sziletíl Lengyelországban**,
 Mennyből adatál nagy csuda képpen,
 Másszor **sziletíl** szent kereszt víztől,
 Ősödnek nevéen László lón neved.

*Mikoron méglen gyermekded volnál,
Kihozza Béla kerály jó Magyarországba,
Hogy dicsekednél te két országban:
Magyarországban és mennyországban."*

A szakaszokban a „szent kerály”; „a kegyes kerály” szintagmák, a „csil-lag”, a „sziletíl” és az „ország” lexémák vannak anadiploisztikusan használva. Az idézett első két szakaszban a kiemelt lexémák denotatív formában jelennek meg, míg a második egységben, amely ilyen formán az idézett harmadik és negyedik szakasz, már mindkét módon, denotatív és konnotatív értelemben is egymás mellé kerülnek. Tehát a születés első ízben az élettanira, másodízben a lelki születésre (kereszttség) utal, míg az ország először fejez ki földrajzi helyet, majd spirituálisat, Isten országát (*regnum Dei*) jelentve.

Ezen példák által megmutatkozik: a Szent Lászlóhoz kapcsolódó textusok a mindenkori bizánci liturgikus költészethez hasonlóan jelentékenyen bővelkednek anadiplozisban. A XII. századi és XV. századi példa szerint egyarán. Ugyanakkor egy metafizikai, teológiai szemlélet is lecsapódik a szövegek stilisztikájában: az analógián alapuló keresztény világkép. Filozófiai/teológiai szempontból a szövegek szervező elve az, hogy a kozmosz, mint teremtett világ felismerhetővé teszi a Teremtőt. Az analogia princepssek vagyis a kozmoszhoz képest transzcendens Teremtőre utaló kifejezések („király”; „élet vize”; „mennyország” stb.) pedig minden esetben az analogata minorak után jelennek meg, ezzel belesimulva az egyház tanításába, amely kimondja, hogy a teremtmény biztosan felismerheti a Teremtő létét a kozmoszból.³¹ Szent Ágoston szavaival élve: „Kérdezd a föld szépségét, kérdezd a tenger szépségét, kérdezd a mindenütt jelenlévő levegő szépségét, kérdezd az ég szépségét [...], kérdezd mindezeket. Mind azt válaszolják: Íme, lássad, szépek vagyunk. Szépségünk vallomás. E változó szépségeket ki alkotta, ha nem a változatlanul Szép.”³² A szentek, s így László is, szentségükből eredően megtestesítői annak a transzcendens, változatlan szépségnek, amely felismerhető Augustinus szerint a világból. A következőkben olyan liturgikus szövegek kerülnek bemutatásra a szent király kapcsán, amelyek ebben az ágostoni kontextusban nyerhetnek legmélyebb értelmet.

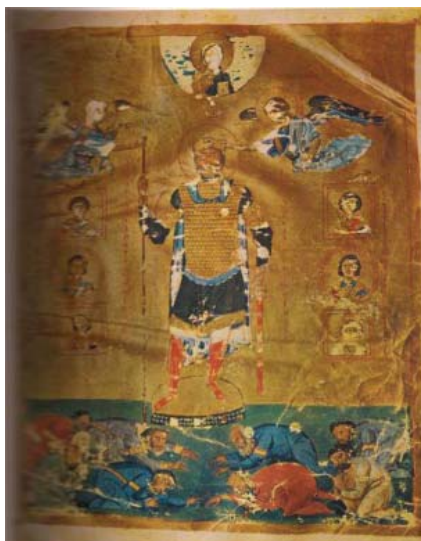
31 A II. Vatikáni Zsinat *GAUDIUM ET SPES* kezdetű lelkipásztori konstitúciója, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, online változat: <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=16>, [utolsó megtekintés dátuma: 2018.11.05], Első fejezet, 12.

32 A *Katolikus Egyház Katekizmusa*, Bp., Szent István Társulat, 2013, 27.

Koronaszimbolika a szent királyok antifónáiban

Szent László virrasztó zsolozsmájának (*Officium Rhythmicum Sancti Ladislai regis*) Váradon, László szentté avatása körül (1192) keletkező *antifóná*-jának szerzője valószínűleg Elvinus váradi püspök. A zsolozsma olvasmányai a Szent László-legendából valók. A VIII. antifóna, a földi dicsőségnek a mennyei megdicsőülésbe való átívelését ragadja meg, amely azért mondható bizánci ihletettségűnek, mert az uralkodó vagy császár égi hatalmak (Krisztus, az IstenSzülő Szűz vagy angyalok) általi megkoronázása bevett keleti motívum:

I.33

II.34

33 II. Basziliosz Bulgaroktonosz császár angyalok általi koronázása: X. századi psalterium lapján, Velence, Biblioteca Marciana.

34 III. Niképhorosz és felesége, Alániai Mária Krisztus általi koronázása: XI. századi Coislin-kézirat, Bibliothèque Nationale de France.

III.35

IV.36

A képek formai világa, mondhatni, kárpitszerű háttérrel kölcsönöz a szövegek éteribb szférájának. Az alábbi antifóna ennek fényében már könnyedén feltárja a korrelációt:

*'Ladislavus honoratur cuius caput **coronatur** regum ritu generoso de lapide precioso datur illi dignitas aeterna felicitas.'* „László királyt népünk áldja, a királyok **koronája** ragyog fején, azzal ékes, ékkövekkel fényességes, övé a nagy méltóság, örök égi boldogság.”³⁷

A király szentek officiumai esetében, akik egyben mártírok is, nem meglepő, hogy utalásokat találni égi koronázásra/korona elnyerésére, hiszen a vértanúk liturgikus szövegeiben ez általánosan szerepel. Ugyanakkor, László VIII. antifónája példázta azt, ahogyan fokozatosan a nem mártír királyok himnuszaiiban is megjelenik a korona, mint a szentté válás szimbóluma.

35 II. Manuél Palaiologosz és császári családja Szűz Mária oltalma alatt: XIV. századi kézirat, Louvre.

36 Szent László király angyalok általi koronázása a XIV. századi *Chronicon Picton*ból.

37 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 114.

Francia Szent Lajos király antifónáiban a korona az égi jutalom szimbólumaként szerepel, ahogyan ezt a szent *completorium*ában lévő II.(1.) antifóna, vagy a III.(2.) *nocturnus antifóna* demonstrálja:

1. '**Coronatur** gloria sanctus et honore quia mundi gaudia duxit in timore.'/„Dicsőség és méltóság **koronázza** a szentet, mert a világ örömei elretentették őt.” (saját fordítás)

2. '*Susceptus ad meritum gloria dotatur capud Deo subditum celo coronatur.*'³⁸ /„Hűséges lévén az erényhez, dicsőség lett osztályrésze, fejét Istennek meghajtván, égben **koronáztatott** meg.” (saját fordítás)

Norvég Szent Olaf király, 1050–60 között keletkezhetett officiumának I.[1.], II.[2.], IV.[3.] antifónái, a Leofric-féle gyűjteményből úgyszintén sorozatosan élnek hasonló szimbolisztikával:

1.'*Hic est qui non est derelictus a Deo in die certaminis sui et ipse conculcavit caput serpentis antiqui modo coronatur quia fideliter vicit in mandatis Domini.*'/„Ő az, aki nem távolodott Istentől megpróbáltatásainak napjaiban és lábával tiporva az óskígyó fejét, most **megkoronáztatik**, mert hűségesen győzött az Úr törvényeiben.” (saját fordítás)

2.'*Beatus vir qui suffert temptationem quoniam cum probatus fuerit accipiet coronam vite quam repromisit deus diligentibus se.*'³⁹ /„Boldog az a férfi, aki kísértést szenved, mert miután kiállja a próbát, elnyeri az élet **koronáját**, amelyet az Úr azoknak ígért, akik Őt szeretik.” (parafrázis)

3.'*Corde et ore laudemus pariter sanctorum sanctificatorem Dominum qui in sanctis suis semper est mirabilis quique sanctum regem Olavum martyrem venerandum gloria et honore coronatum de terris transtulit per martyrimum ad celestis regni palacium cuius anima victoriosissima in celis sublimer coronata nobis optata quesumus amplificet suffragia.*'/„Szívvel és ajakkal együtt, dicsérjük a szenteket megszentelő Urat, aki mindenkor csodálatos az Ő szentjeiben, aki átköltöztette a szent és tisztelendő mártírt, Olafot – a vértanúság révén dicsőséggel és méltósággal **koronázva** őt – a mennyei királyság égi palotájába. Az ő leggyőzedelmesebb, Mennybe felvett és megkoronázott lelke, kérjük, erősítse meg a mi alázatos könyörgéseinket!”⁴⁰ (saját fordítás)

38 <http://arrow.latrobe.edu.au/store/3/4/5/4/2/public/MMDB/Feasts/l14082500.htm> [utolsó megtekintés dátuma:2018.05.07]

39 Az antifóna megegyezik a *Biblia Vulgata: Epistula Iacobi 1:12*-vel.

40 Margot E. FASSLER, Rebecca A. BALTZER, *The Divine Office in the Latin Middle Ages: Methodology and Source Studies, Regional Developments, Hagiography*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2000, 410.

Szent István *protomártír* (első vértanú) egyik szekvenciája, a *Hanc concordī famulatu (Egyetértő szolgálattal)* kezdetű is a vértanúknak kijáró megkoronázás képével zárul: *‘Nunc inter inclitas, martyrum purpuras, coruscas coronatus.’/„Most a vértanúk híres bíborsokasága közt megkoszorúzza ragyogsz.”⁴¹*

A fenti példák alapján következetesen megállapítható, hogy a korona, kezdetben koszorú értelemben tipikusan mártír szentekre vonatkozó, a világi hatalmat túlszárnyaló és megszentelő kora keresztény szimbolikája a későbbiekben összemosódik a latin homonímia révén a király szentek *corona aurea*jával (arany korona). Konnotatív jelentésben is használva, tehát egyszerre válik a szentéletű földi méltóságok evilági befolyásuknak és túlvilági nyereségüknek szimbólumává. A Szent Lászlóhoz kapcsolódó szövegek, úgy tűnik, magyar vonatkozásban első példák erre a jelenségre, hiszen az őt megelőző Szent István király – akinek neve nem más, mint koszorút/koronát viselőt jelent – antifónáiban nem található koronáról való említés, nemhogy a koronaszimbolikának ez a fajta egybemosottsága,⁴² később pedig István esetében a korona felajánlásának mozzanata válik fontossá, mintsem annak viselése.

Harcos szentek istentiszteleti szövegeinek összevetése Szent László zsolozmájának antifónáival

Sokszori olvasás, tanulmányozás során feltűnővé váltak számomra olyan különbségek a keleti és a nyugati offíciók, himnuszok stilisztikai vonásai között, amelyek keleten a *patrisztikus* (ókeresztény egyházatyák szerinti) teológia szellemiségében való megmaradást tükrözik, míg nyugaton a *skolasztika* hatására más irányt vesznek: a teológiai mondandót egyre inkább kiszorítja a humanista fogalmazás. Szent László zsolozsma antifónái, *litániája* (könyörgéssorozat), himnuszai vagy a róla szóló világi költemények kezdetektől fogva hangsúlyozzák a szent testi jegyeit. A *De radice regiae*⁴³ kezdetű VII.(1.) *responzórium* (felelgetős zsolozsmaének) utal László ékes termetére, míg az *In naturalibus bonis*⁴⁴ kezdetű, IV.(2.) *responzórium* második mondata már egyenesen mennyorszázhoz méltónak énekli meg a király küllemét:

1. „Mint királyi sarj nőtt fel tősgyökeres, ősz törzsből; tündöklött szent ősökkel, termetével így tűnt föl. Mint aki szent sarjadék, kit királyok szültek,

41 KOVÁCS Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei: Szekvenciák – kritikai dallamkiadás*, Bp., Argumentum, 2017, 176.

42 DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *Cantus Gregorianus Ex Hungaria 2.*, Bp., Argumentum Kiadó, 2012, 1–4.

43 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 115.

44 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 112.

az erények hada véd, s attól lesz erősebb. Tartásában nemesebb, erkölcsében híresebb, mint a neme; az élete Krisztus égi jelene.”

2. „Természet javából s égi adományából már a természet adta testének a jósjeleket: oly értékeket, miket kioszthat, mindenből a jobbat. László égre gyült szeme méltó volt a koronához, tisztos arca, termete angyaloknak táborához.”

A *laudes* (reggeli imaóra) I., *Sanctus iste indutus est* kezdetű antifónája már kevésbé szókimondó a szent fizikumát illetően, viszont az erőt és szépséget – ezek egyszerre lehetnek külső és belső tulajdonságok – László sajátjaként mutatja fel:

„Tisztos címét immár a szent ma felvette; szent útra ment Krisztust követve; így ért ma lent nagy tiszteletre és legjobb ünnepekre, mert sajátja az erősség, az örökké tartó szépség.”

A felsorolás László litániájával folytatandó, hiszen ez az előző mintákhoz hasonlatosan méltatja a király vitézi erényeit testi jellemzés nyomán. Áts Benjamin ferences szerzetesnek *A Nagy Koróna* (1888) című imakönyvéből való a litánia szövege, tehát újszerűbb a szentté avatásra íródott antifónákhoz képest. Az olyan megszólítások, mint a „tökéletes fejedelemnek épséges képe”; „erős férfiú”; „állhatatos férfiú”; „Isten szíve szerint való férfiú”; „eleven testben ábrázolt tisztaság”; „vitéz lovagság példaképe” hangsúlyozzák László látszólag profán, mégis a *vita spiritualist* (lelki élet) szervesen kiegészítő kvalitásait (gondolok itt az első három megszólításra). A negyedik appelláció egy bibliai párhuzam.⁴⁵ Ez nem specifikus Lászlóra, hiszen Padovai Szent Antal litániájában⁴⁶ is előfordul. Az ötödik megszólítás is inkább bír teológiai töltetű kicsengéssel, mint az első három. A Szűz Máriához intézett *lorettói litánia* mintájára, a szentekhez íródott litániák, csakúgy, mint az ortodoxiában a szentekhez íródott *akatisztosok paraliturgikus* (nem kanonikus) irányba hajlanak. Bizonyos mértékben emiatt feloldozást nyernek a túlzottan kötött teológiai mércétől. Ehhez képest a Lászlóéban felcsillan egy-egy igazán dogmatikai magasságokba mutató megszólítás.

Szent László *vitéz karjainak* erejét egy Szlavóniában gyűjtött *oltalomkérő ének*⁴⁷ is tetszetősen versebe önti, felmutatva itt a testi erő funkcióját, amely

45 Csel. 13,22.

46 P. SOÓS István, *Páduai Szent Antal imakönyv – A nagy csodatevő szent tiszteletének terjesztésére*, Bp., Stephaneum, 1902, 105.

47 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 181–184.

az eddigi példákban nem jutott eléggé kifejezésre, minthogy a termeti adottságok az előző szövegekben inkább önmagukban megjelenve értek el esztétikai hatást:

*„Vitéz karjaidat, ah, mit félte
A kereszt és a hon ellensége,
Mert az Isten angyala járt véled,
S csodával halmozta minden lépted.”*

Ellentétben a nyugatiakkal, a bizánci liturgikus szövegek ritkán szoktak testi vonásokra utalni harcos szentek esetében, más kontextusban (aszkéta-, remete-, klerikus szentek) pedig a messzemenőig hanyagolnak mindenfajta testi leírást a lelki tulajdonságok bemutatásának javára, minthogy ez utóbbiak az egyedül lényegesek az üdvösség szempontjából. Korábban a Szent László-szekvencia kapcsán már bemutattam, hogyan hozzák a himnuszok bibliai párhuzamba a királyt főként Mózes prófétával. Az egyházzsakadás utáni időkben, magyar vonatkozásban László lehet az egyedüli, akit még ennyire számottevő bibliai szereplővel, jelenettel állít párhuzamba a himnuszköltészet. Ilyen téren vele már csak *Szent István király szekvenciája* (1.)⁴⁸ és antifónái (2.)⁴⁹ vetekszenek ószövetségi összefüggésekben énekelve meg a király dicsőségét *Salamonnal* komparálva őt. Ezekben is megjelennek küllemre vonatkozó elemek:

*1. „Mint Salamon réges-régen,
templomokat rak serényen,
gyöngyökben és ékességben
ragyogtatja oltárát.”*

2. „Ha e nemzet mesterének mást is bírna vallani, tetszett volna Istenének más apostolt küldeni. Ám e nyakas, délceg fajta, kardos markú nemzetet nem más, csak egy magafajta Harcos téríthette meg.”

István *nocurnusának* (éjjeli zsoltosma) III. antifónája a fenti szöveg, amely finom narratív szálban ír a magyar nép megtérítéséről. István fizikalitását ennek kapcsán és nem önmagában taglalja, mint az látható olykor a Lászlóhoz kapcsolódó szövegekben. Ami viszont figyelemfelkeltően nyugati mentalitásra vall Szent István liturgikus tiszteletéhez rendelt szöve-

48 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent István király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2014, 226.

49 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent István király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2014, 105.

gekben nem más, mint az ő *proprium* (saját) miséjének *Gloria* tételében véghezvitt apró kiegészítés: *‘Domine Fili unigenite, Jesu Christe **Altissime**’*⁵⁰/ „*Urunk, Jézus Krisztus, egyszülött Fiú, **Felség**”* (saját fordítás). Egy kicsiny *tropus (Altissime)* adódik hozzá az eredeti, állandó részéhez a szentmisének, a Gloriának szövegéhez. Példaként hoztam fel a keresztény nyugat szabadelvűségére, amely már a szakadás első évszázadaiban jelentkezik, és lényegében ezt a fajta hozzáállást tükrözik László imaszövegei is.

Keleten a mai napig általános eljárás egy szent officiumának megalkotása esetében a szent *vita*jának (életének) bibliai toposzokkal való megfeleltetése, míg nyugatot inkább jellemzi egy modernizáló tendencia, amely hamar kikoptatta az officiumok kezdeti, szentírási megfeleltetéseken alapuló struktúráját.

Szent György Nagyvértanúhoz és Szent Teodor Tironhoz kapcsolódó két szöveg kitűnően példázza az ortodox liturgikus költészet szellemiségét. Kettejük officiumát vizsgálva, illetve a két szenthez járulékosan kapcsolódó, másodlagos liturgikus szövegeket (*akatisztosz* [nem ülve végzendő, litániaszerű himnusz], *paraklisz* [könyörgő kánon]), egyedül Szent Teodor (Tivadar) könyörgő kánonjának VIII., a *theotokiont*⁵¹ közvetlenül megelőző ódájában találtam a megszokottnál kifejezőbb testi karakterisztikára való utalást, azonban ez is inkább a szent életkorát kívánja kifejezni, mintsem önmagában kiemelni az ő ifjú voltát:

II.

СЛѢВА: Юношескии подвижеле єси, дерзостноу иъзвѣлчилъ єси: что безумствешн, мѣнителю зывѣлъ єси, повелѣлѣа творѣмъ слажити ложнѣ, вѣгѣльшымъ создѣвшѣго; но ѡзы воспѣвалъ: Отроцы блгоговите, цѣнницы воспойте, людѣ превозносите во вѣлѣ бѣки.

(VIII. óda, egyházi szláv nyelven)⁵²

50 DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *Cantus Gregorianus Ex Hungaria 2.*, Bp., Argumentum Kiadó, 2012, 7.

51 Szűz Máriához intézett himnusz: John A. MACGUCKIN, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Blackwell Publishing, 2011, online változat: http://www.blackwellreference.com/public/book?id=g9781405185394_9781405185394 [utolsó megtekintés dátuma: 2018.05.04.]

52 *Издание Московскои Патриархии*, Москва, 1992.

„*Fiatalos hősiességgel küzdöttél és bátran vitáztál. Mit esztelenkedsz, -mondtdad a zsarnoknak - azt parancsolva, hogy elhagyva a Teremtőt, mindenki teremtményeknek mutasson be áldozatot? Én pedig így éneklek: Ifjak, áldjátok, papok, dicsérjétek, és népek, magasztaljátok Krisztust mindörökké!*”⁵³

Az óda fiatalosnak és hősiességnek írja le Teodor küzdelmét és kiállását. Való igaz, hogy a 306-ban vértanúságot szenvedő szent legendája⁵⁴ beszámol jó megjelenéséről, amiért katona társai közeledni kívántak hozzá a hellenisztikus kulturális háttérből adódóan. A szent ikonjai tanúsítják fiatalságát, hiszen soha nem jelenítik meg ősz szakállal vagy hajjal, ugyanakkor, az állandó szakállas ábrázolás érett férfikorára vall, ellentétben, teszem azt, Szent István protomártír arcával, akit fiatalkori vértanúsága megokolásából sohasem ábrázolnak szakállal.⁵⁵

Az óda kettős *climax*⁵⁶ („*Ifjak, áldjátok, papok, dicsérjétek, és népek, magasztaljátok Krisztust mindörökké!*”) egy bizánci közhely, hiszen mindegyik paraklizs VIII. ódája az ószövetségi *három ifjú énekére*⁵⁷ hajaz. Ez kísértetiesen hasonlít a *Szent László-éneknek*(1.) nevezett, Mátyás-kori, első magyar nyelvű világi lírai alkotás nyolcadik szakaszára. Nem refrénszerű, mint Teodor paraklizsának idézett sora, és Krisztus helyett László tiszteletére szólítja a papokat, ifjakat (ebben az esetben *diákokat*), népeket (*várusnépek*). A két sor között retorikai hasonlóság áll fenn, hiszen mindkettő nagyjából ugyanazokból a szavakból épít fel *climaxot* a mennyiség szintjén: az *ifjagnál* (három)/*papoknál* szélesebb kört szólítanak meg *papokat/diákokat*, egészen *népekig/várusnépekig*. A hasonlóság révén *similitudo-dissimilisként* kapcsolható párba ez a László-ének a bizánci kánonok VIII. hangjának refrénjével. Íme a *Peer-kódex* által megőrzött himnusz érintett szakasza:

*1. „Téged dicsérnek szent zsolozsmával
Papok, diákok és várusnépek,
Téged földnek kereksege,
Mert téged dicsérnek Istennek angyali.”*

53 *Böjti triodion*

54 *Szynaxarion*, online változat: <https://szynaxarion.wordpress.com/2013/02/17/februar-17-marcius-2-szent-teodor-tiron-ujonc-nagyvertanul/> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.05.04.]

55 RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona*, Bp., Corvina, 2014, 170.

56 *Retorikai stilisztikai lexikon*, online változat: <http://enciklopedia.fazekas.hu/tree/t143.htm>, [utolsó megtekintés dátuma: 2018.11.05.]

57 Dán 3,82-88.

Bár a Szent Teodor paraklisz keletkezési idejének kinyomozása a keleti anonimitás és sajátos időszemlélet miatt szinte kivitelezhetetlen, és el is tér ezen tanulmány lényegétől, azt tudni lehet, hogy az első paraklisz az Isten-szülő Szűz Mária tiszteletére íródott, és régebbi a reneszánsz László-ének-nél, hiszen a IX. századra datálja az *augusztusi minea*, s ugyanez a liturgikus alapkönyv nevezi meg a könyörgő kánon szerzőjét. Vitatott, hogy Teofán vagy Teoktiriszt szerzetes-e a szerző, illetve, hogy e két név esetlegesen ugyanarra a személyre vonatkozik, vagy netán Teofán az Írástudó Szent Teofánt lenne, a szintén IX. századi nikaiai püspök. Biztos és köztudott az, hogy az összes szent paraklisz az Isten-szülő kánonjának mintájára keletkezett, mint ahogyan az is tudvalevő, hogy Szent Teodor messze nem az egyedüli szent, akinek kánonjában előfordul az általam kiemelt sor. Az ószövetségi három ifjú énekére⁵⁸ játszanak rá a bizánci szövegek, amelyek egyébként is előszeretettel és követelményszerűen illesztenek precíz feltűnésmentességgel bibliai sorokat a megkomponált liturgikus részekbe. Valószínűnek tartom, hogy a Mátyás-kori László-himnusz ennek lenyomatát őrzi.

A második párhuzamot Győzedelmes Szent György nagyvértanú *előesti nagyvecsernyéjének* sztichirája(1.), Szent Teodor első vecsernye sztichirája(2.) és Szent Lászlónak a fentiekben már közölt antifónái között szeretném kimutatni:

III.

Возсия бєнл, прїидїте, насладїмса: просїа бокрїнїе хрїтово, прїидїте, возвеселїмса: Оца нашєгоу плмать чернорїзцы ѡздрїащїи показїа. тчємже, празнолюбцы, прїидїте, дхрїбнѣ торжєствєдемє: сїи бо добрѣ рѣчєва дїавола, и сєгдє посланїи, крїтє хрїтовоу на рѣмѣ ногѣ, со стрѣлєнїи и похотєнїи тчєло своє пропнїа, бодротїи свѣщєнствє своє оукрашїа, и нїнѣ свѣщєннѣвєз незаходїмаа зшїдѣз, бо свѣтѣ б҃гоначлїнагоу свѣщєнствєа предстѣ, счєнемє ѣмѣ разрѣшшымє. тчємже томѣ возопїемє: прїбєнє, молї спїсїтїа дшїамє нашымє.

(Szent György sztichirájának egyházi szláv szövege)

1. „Kikelt már a tavasz, jertek gyönyörködjünk; felragyogott Krisztus feltámadása, jertek örvendezzünk! A Győzedelmes Szent György emléke derűt áraszt a hívőkre; jertek azért ünnepelni vágyók, lelki módon ünnepeljük azt meg. Mert ő, mint a jó katona, bátran fordult a zsarnokok ellen, és megszegyentítve őket, Krisztus szenvedéseinek lett a követője. Nem kímélte porhüvelyét, de mezítelenül megedzette, és szenvedésekben megpróbálta. Óhoz kiáltunk: Győzedelmes Szent György, esedezél a mi lelkünk üdvözüléséért!”⁵⁹

58 Dán 3,51-90.

59 BERKI Feriz protoierej, *Hymnologion I.*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1969, 461.

IV.

Прѣидѣте мѣнколюбцы вѣн, дѣобнѣ възвесе́нїемъ, ѿ
 торже́ствѣмъ: днѣсь бо предлага́тъ трапѣзѣ члѣнѣмъ мѣнкъ
 дѣодѣрѣ, беге́лщю прѣзнолю́бцѣмъ нѣмъ, ѣже (л. рѣ, ф. ѡб.)
 вопѣнѣ къ немѣ: рѣдѣемъ стѣтѣтѣрѣче непобѣдѣнѣмъ, прецѣнѣ
 мѣнчѣлѣ на землѣ разорѣнѣнѣ. рѣдѣемъ, брѣнноѣ тѣбѣ чѣло за
 хрѣта ѡдѣвѣнѣ мѣкамъ. рѣдѣемъ, въ разлѣчныхъ бѣдѣхъ, ѿкѣнѣнѣ
 бѣнѣмъ гѣнѣнѣмъ нѣнагѣ бѣнѣтѣлѣ. тѣмѣже мо́лимъ тѣ
 мѣнкѣмъ ѡѣкрашѣнѣ, мо́немъ ѡ дѣшѣхъ нѣшнѣхъ.

(Szent Teodor Tiron I. sztichirájának egyházi szláv szövege)⁶⁰

2. „Jertek mindnyájan kik a vértanúkat szeretitek, örvendezzünk lelkileg és ünnepeljünk, mert ma Theodorosz vértanú titokzatos asztalhoz hív minket, amely megörvendeztet bennünket a szívesen ünneplőket, és így késztet kiáltani hozzá: Örvendezz legyőzhetetlen bajnok, aki a zsarnokok fenyegetéseit földig lerontottad; örvendezz, ki **sárból való testedet** Krisztus Istenért kínzásokra adtad, örvendezz, ki sokféle veszedelmek közt a mennyei sereg derék harcosának bizonyultál. Azért esedezünk hozzád, vértanúknak ékessége, járj közre a mi lelkünkért.”⁶¹

A különbség rendkívül szembeötlő: a két ortodox szöveg a harcos szentek testére mint „*porhüvely*”; „*sárból való*” utal (előbbi csak a magyar fordításban szerepel), tehát teljesen lélekcentrikusan, az emberi testre a bibliai *genézis* történetén keresztül (agyagból/sárból való teremtés) tekint.⁶² Szent György egyik anonim, román nyelven íródott akatisztosza, az I. ikoszban is hasonló szemléletmódot oszt, kiegészítve ezt az ortodoxia paradox teologikus gonodolkozásával:

‘Înger întru nevoieñă cu adevărat te-ai arătat, purtătorule de biruință al lui Hristos Gheorghe; că **materialnic si cu trup fiind**, vitejeste pentru credință ca un nematerialnic si fără de trup te-ai nevoit; pentru aceasta strigăm ție unele ca acestea:

60 ТриИнь поотназ, online változat: <https://azbyka.ru/>, [utolsó megtekintés dátuma: 2018.05.08.], 304.

61 BERKI Feriz protoierej, *Hymnologion II.*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1969, 44–45.

62 Ter 2,7.

*Bucură-te, că te-ai arătat fire mai presus de fire!
 Bucură-te, că te-ai arătat materie mai presus de materie!
 Bucură-te, tânărul, veselule și preafrumosule!
 Bucură-te, începătorule de nevoință al lui Hristos preaaulesule!
 Bucură-te, înger în trup, care covârșești pe cei muritori!
 Bucură-te, lumescule om, mai presus de lume cu mintea!
 Bucură-te, că, după fel, ca un înger te-ai infățișat!
 Bucură-te, Mare Mucenice Gheorghe!*

„Szükséget szenvedőként valódi anyagnak mutatkoztál, Krisztus győzelmes szentje, György, mert bár **anyagi testet** birtokoltál, vitézen, a hitért mégis, mint anyagtalan és testtelen szenvedtél, ezért kiáltunk hozzád a következőképpen:

*Örvendezz, mert teremtmény feletti teremtenynek mutatkoztál!
 Örvendezz, mert anyag feletti anyagnak bizonyultál!
 Örvendezz, fiatal, vidám, legeslegszebb!
 Örvendezz, legkiválasztottabb, Krisztus kínjainak társa! Örvendezz, testben élő angyal, aki a halandókat felülmúlod! Örvendezz, világi férfiú, aki a világot túlszárnyalod! Örvendezz, Szent György nagyvértanú!” (saját fordítás)*

A III. ikosz szintén hangsúlyozza György testi erejét, bibliai metaforákkal élve:

*‘Bucură-te, preatare David, care ai omorât pe Goliat!
 Bucură-te, preaviteazule Samson, care ai biruit pe cei de alt neam!’⁶³*

„Örvendezz, legerősebb Dávid, aki megölted Góliátot!
 Örvendezz legvitézebb Sámson, aki az idegen népeket legyőzted!” (saját fordítás)

Anyagon felülinek, a láthatatlan világ létezői közé sorolandónak állítja be Györgyöt, fiatalságán túl mindenféle más földi tulajdonságát hanyagolva. Erejét, vitézségét is Dávid és Sámson bibliai közhelyeinek metaforáival mutatja be, a nyugati liturgikus költészettel, László király antifónáival ellentétben. Ezek a szent királynak az archeológusok által is bizonyított, tekintélyes természet értéként kezelik, szemben az ortodox szövegekkel, amelyek mindenfajta karnalitást igyekeznek hanyagolni.

A Mátyás-kori, *Peer-kódex*beli hősköltemény esetében, bár nem liturgikus használatra íródott, manapság gyakori a rövidített változatának templomi

63 *Acatistier*, Bukarest, 1971, online változat: <http://ortodox.md/wp-content/uploads/2013/07/Acatistier.pdf> [utolsó megtekintés dátuma: 2018.05.10.], 218–219.

ünnepeken, szertartás keretén belüli éneklése. A 9.-től a 12. szakaszig szintén László küllemét részletezi⁶⁴:

*„Te dicsekedel kerályi székedben,
Képed feltötték az magas kőszálra,
Félnlik, mint nap, salyog, mint arany,
Nem elégszik senki terád nézni.*

*Te arcul teljes, szép piros valál,
Tekéntetedben embereknel kedvesb,
Beszédedben ékes, karodban erős,
Lám, mentent te ejtesz, ki tevéled küzdik.*

*Testedben tiszta, lelkedben fényes,
Szívedben bátor, miként vad oroszlán,
Azért neveztek Bátor Lászlónak,
Mikoron méglen ifjúdad volnál.*

*Tagodban ékes, termetedben díszes,
Válladtul fogva mendeneknél magasb,
Csak szépséged császárságra méltó,
Hogy szent korona téged méltán illet.”*

Máris egy új párhuzamra világíthatok rá László IV. rezponzóriuma kapcsán, tudniillik arra, hogy ez a XII. század elején keletkezett szöveg valóság-szerű testi ábrázolást pedzeget. Minő modern, korát megelőző vonás ez „*régi nagy királyunk*”⁶⁵ himnuszköltészetében! A korábban szintén idézett VII. rezponzorium úgyszintén „*Krisztus égi jelenének*” nevezi Lászlót, erkölcsös-sége mellett hangsúlyozottan délcegsége nyomán. Protoreneszánsz vonásnak látom László zsolozsmájának ezen részeit, hiszen, bár korainak tűnik, minden XV. század előtti, középkori formavilággal szembemenő művészi eszme vagy törekvés annak nevezhető. XII. századi keletkezésükkel ezek a szövegek, mint írott portrék előzik meg a híres, itáliai, 1267-ben született Giottót, aki a mű-vészettörténészek szerint először kezd élethű emberábrázolásokat festeni,⁶⁶

64 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 141–145.

65 KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012, 196–197.

66 GARAS Klára, *Olasz reneszánsz portrék*, Bp., Corvina, 1965, 5.

eltérve ezzel az addig igencsak mérceként működő ortodox ikonfestészettől,⁶⁷ amelynek célja elsősorban épp a szent személy misztikus jelenlétének érzékeltetése, nem pedig a valóság, művészi ábrázolás. Ugyanakkor a László-zsolozsma szerkesztője/szerkesztői előfutárai, míg Giotto talán az első festészeti kivitelezője Aquinói Szent Tamás teológiájának, aki szerint a lélek a test formája.⁶⁸ Később, a reneszánszban elsőként a férfi arcképek váltak egyénivé, a női ábrázolások még sokáig a gótikus Madonna idealizált vonásait őrizték.⁶⁹ A keleti ikonfestészetnek sem célja egy szent földi realitását megjeleníteni. Megismerhetőnek ábrázolja ugyan, különösen a férfi szentek arcait, ez viszont az arcszörzet, a többnyire fedetlen fő (haj láthatósága) ábrázolásának hozadéka (tipikus példa erre Szent Miklós püspök magas homloka⁷⁰ vagy Szír Szt. Efrém gyér szakála⁷¹).

A Szent László kapcsán vizsgált egyházi szövegek a nyugatról keletre való nyitottságot promováló bencés regula utolsó közti passzusainak szellemiségére emlékeztetnek: „*A REGULA NEM FOGLALJA MAGÁBAN A TÖKÉLETESÉG MINDEN SZABÁLYÁT [...] Hasonlóképpen az „Atyák Beszélgetései”, „A Szerzetesi Rendtartások”, továbbá az „Atyák Élete” és Szent Baszileiosz atyánknak Regulája, mi egyebek, ha nem a helyesen élő és engedelmes szerzeteseknek szóló eszközök az erények gyakorlására?*”⁷²

Összegzés

A misztikus lovagkirály a római katolikus egyház közvetlenül 1054 után kanonizált szentjeként egyedülállóan sokszínű, sokszínűségében mégis párhuzamokban, fekete-fehér ellentétekben gazdag, végső soron ellentétkiegyenlítő alakja a keresztény magyar történelemnek.

Történelmi, legendás és himnikus alakja egybehangzóan tanúsítja, alátámasztja az általam felállított tézist, de mindezek is túl az újdonság igényére a liturgikus költészeti elemzések szolgálhatnak válasszal. Fontos ismételtelen említenem, hogy a két egyház liturgikus életét ismerve, mindkettő életérzésének tapasztalati háttéréből merítve, végeztem Szent Lászlóra fókuszáltan a párhuzamba állítást, megfeleltetést. Szent László kora az a specifikus idő és Szent László alakja az a különleges tér, amely képes reális, életképes pár-

67 RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona*, Bp., Corvina, 2014, 76–77.

68 PUSKÁS Attila, Prof. Dr. lekt., *A lélek halhatatlanságának kérdése Aquinói Szt. Tamás teológiájában*, Orvos Levente, 2007.

69 Hannelone SACHS, *A nő a reneszánszban*, Bp., Corvina, 1973, 11–12.

70 RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona*, Bp., Corvina, 2014, képek: 58.

71 SPĂTĂRELU Cristian, *Sfântul lacrimilor*, Galați, Editura Egumenița, 2015, 16.

72 SZENT BENEDEK REGULÁJA, 540 körül, 73.5–6.

huzamba állítást adni a két kultúra, a két egyház egymás közötti viszonyáról, kölcsönhatásáról vagy épp elhatárolódásáról.

Szent László király hídként mutatkozik. Olyan hídként, amely a maga mindkét partján stabilan áll, és amely egyszerre képes összekötni két kiforrott kultúrát, egyben tiszteletben tartva a távolságot okozó különbségeket. Alakjának nem pusztán politikai alanyú a frissen kettébomlott kereszténység mindkét ágához való kapcsolódása, hanem a dicséretére íródott művek is bővelkednek keleti motívumokban. Szent László alakjában kelet és nyugat kultúrája szinergikusan olvad egybe. Ennek a szimbiózisnak a lehetőségét részben kora, nagyban származása, gyökerei adják meg számára. Ezek azok a tényezők, amelyeket külpolitikája visszaigazol majd, s a róla szóló egyházi irodalom a későbbiekben egyszerre mutatja fel az ő markánsan nyugati, mégis tagadhatatlanul keleti arcát. Szent László király ilyenformán egyidejűleg felel meg a mélységes aszketikát gyakorló keresztény szent király-, illetve lovageszménynek, hidat képezve századok óta nemcsak kelet és nyugat, hanem az ég és a föld között is.

Felhasznált irodalom:

- Acatistier*, Bukarest, 1971, online változat: <http://ortodox.md/wp-content/uploads/2013/07/Acatistier.pdf>
- A Katolikus Egyház Katekizmusa*, Szent István Társulat, Bp., 2013.
- A II. Vatikáni Zsinat GAUDIUM ET SPES kezdetű lelkipásztori konstitúciója*, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, online változat: <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=16>,
- BERKI Feriz protoierej, *Hymnologion I.*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1969.
- BERKI Feriz protoierej, *Hymnologion II.*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1969.
- DIÓS István szerk., *A szentek élete*, online változat: <http://www.katolikus.hu/szentek/>
- DOBSZAY László, *A gregorián ének kézikönyve*, Editio Musica Bp., 1993.
- DÜNMERTH Dezső, *A titkos jelbeszéd*, Bp., Panorama, 1989.
- DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *Cantus Gregorianus Ex Hungaria 2.*, Argumentum Kiadó, Bp., 2012.
- FASSLER, Margot E. Rebecca A. BALTZER, *The Divine Office in the Latin Middle Ages: Methodology and Source Studies, Regional Developments, Hagiography*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2000.
- GARAS Klára, *Olasz reneszánsz portrék*, Bp., Corvina kiadó, 1965.
- GERICS József, *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai, Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Bp, Akadémiai Kiadó, 1974.
- IMRÉNYI Gábor, *Magyarország és ortodoxia ezer esztendő*, Szeged, Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 2000.

- KAPITÁNYFV István *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban*, Bp., TYPOTEX Kiadó, 2012.
- KLANICZAY Gábor, *A Szent László kultusz kialakulása*, Bp., Balassa Kiadó, 2000.
- KARÁCSONY János, *Szent László király élete*, Bp., Szent István Társulat, 1926.
- KOVÁCS Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei*, Bp., Argumentum Kiadó, 2017.
- KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent István király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2014.
- KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert, *Énekek Szent László király tiszteletére*, Bp., Magyar Napló, 2012.
- KURCZ Ágnes, *Szent László király legendája*, 1192 után
- MACGUCKIN, John A. *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Blackwell Publishing, 2011, online változat: http://www.blackwellreference.com/public/book?id=g9781405185394_9781405185394
- Magyar Katolikus Lexikon*, online változat: <http://lexikon.katolikus.hu>
- P. SOÓS István, *Páduai Szent Antal imakönyv: A nagy csodatevő szent tiszteletének terjesztésére*, Bp., Stephaneum, 1902.
- PUSKÁS Attila, Prof. Dr. lekt., *A lélek halhatatlanságának kérdése Aquinói Szt. Tamás teológiájában*, Orvos Levente, 2007.
- Retorikai stilisztikai lexikon*, online változat: <http://enciklopedia.fazekas.hu/tree/t143.htm>
- RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona*, Bp., Corvina, 2014.
- SACHS, Hannelone, *A nő a reneszánszban*, Bp., Corvina, 1973.
- SPÁTĂRELU Cristian, *Sfântul lacrimilor*, Galați, Editura Egumenița, 2015.
- SZENT BENEDEK REGULÁJA**, 540 körül
- Szynaxarion*, online változat: <https://szynaxarion.wordpress.com/2013/02/17/februar-17-marcus-2-szent-teodor-tiron-ujonc-nagyvertanu1/>
- ТриГдъ ностназ*, online változat: <https://azbyka.ru/>,
- TURAY Alfréd, *Lételemélet: Az 1984-es kiadás javított változata*,
 *** KATOLIKUS HITUDOMÁNYI FŐISKOLAI JEGYZETEK

Linguistic dissemination knowledge in the Hungarian Language Services – Rhetoric-based examination of language issues

DR. PÖLCZ ÁDÁM

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

iku.polcz.adam@gmail.com

In the past decades violent attacks have contributed to the linguistic dissemination in Hungary traditionally called language cultivation. The main question was the existence of language cultivation. However, there was only little talk about the fact that this activity deals with constantly renewing problems and we have to look for its first guidelines well before our time (BC). Moreover, we had no database that would sum up language users' issues. This paper is about to present the role of classical rhetoric in thinking about language skills and to find a place for language-use-problems in the rhetorical system. At the end of the paper, it is proven that the exact self-expression while talking is a basic human need that can not be ignored by linguistics and can not relegate the answers of language cultivation to the periphery of science – or even further.

Keywords: language cultivation, rhetoric, barbarism and solecism, language attitudes, linguistic dissemination

1. Introduction

The subject of this study is the correlation between linguistic dissemination (language cultivation) and rhetoric, as well as the scientific validity of the linguistic tradition.

Language cultivation have been seriously attacked in Hungary in recent decades, and because of the disputes the term „language cultivation” can sometimes be considered priorative and open-minded, so it is desirable to have neutral, modern terminology even though it reflects the essence of the activity: the dissemination of linguistic literacy. The term “language dissemination” will be used in parallel to the term „language cultivation”, indicating that language learning is able to change the mindset and is able to adapt to current social needs (see Grétsy 2000).

In this paper, I look at two things:

Firstly, based on the ancient (classical) rhetoric theory, I introduce the language requirements that were followed by the speakers and which were later included in the language-usage basics of the first Hungarian grammars, language guides, and illustrative manuals.

Secondly, through the partial presentation of the analysis of a folk linguistic database, I outline the most typical language problems that can be related to the expectations of ancient rhetoric.

Of course, there is no way of outlining the whole theory and database analysis due to the barriers, I tried to do this in my dissertation (see Pölcz 2018).

2. Anthropological demand, mature tradition

Anthropological linguistic researches have been proved that the pursuit of conscious, demanding language use is a universal human need. The traces of this can be found in the culture of non-literate natural peoples, in the linguistic requirements of tribal ceremonies: the pursuit of precision, the occasional use of language and the resulting bondage to religious and community rituals, magic, formal situations (Kennedy 1998).

We also know that in ancient Egypt there have been intimations about language use, which often served as a benchmark for young people – including ethics, etiquette, i.e. relationships between people (Újszászi Bogár 2014). Later, in 4th and 3th centuries BC in Ancient India, Panini occupied the grammar of sanskrit in about four thousand rules because he wanted to make the language of ecclesiastical ceremonies impeccable (Adamikné 2007: 723). In the teachings of the great world religions, we also find intimations related to language use, in Decalogue: Do not bear false witness against your neighbor! Do not take the name of the Lord, your God in vain; or in Buddhism, where the correct speech (the so-called *Sīla*, one part of morality) is one of the eight noble paths leading to the end of suffering (Gánti 2014: 95).

Already when mentioning these factors, one can draw attention to the fact that the correctness of language use has two faces: a grammatical-stylistic and an ethical-linguistic face. Béla Visky writes: „The way of language use, its beauty or elegance, or the contrary: its unbending is not merely an aesthetic question: an unwillingness is an expressive way of thinking and attitude” (Visky 2017: 72).

When we associate the former with the system of ancient rhetoric, this significance is recognized. The first surviving, systematized work is Aristotle's Rhetoric from the 320s BC., but the most complete vocabulary is the work of roman Marcus Fabius Quintilian. He finished his *Institutio Oratoria* about 100 BC. This work is the most comprehensive summary of classical rhetoric,

one of the foundations of European pedagogy and culture, and even literary criticism, because the author tells the story of greek and roman literature – genre and evaluation (Adamikné 2013: 20). Quintilian additionally defined rhetoric as a science of good speech with two aspects: an ethical-moral (that is, a speaker can only be an honest person) and a professional, which includes finding the right language and grammar. For us, the latter projection is interesting.

3. Grammatical and stylistical correctness as a virtue

Grammatical correctness is part of style in antique rhetoric, it belongs to the virtues of style. The use of stylistic features can positively influence the perception of the speaker: a) the illusion is a style appropriate to the situation; b) the clarity is the use of clear, all-known words; c) the jewel is the theme of speech decoration; d) grammatically and stylistically correct language use. Quintilian divided the most common grammatical errors into two types: the use of words (he called it barbarism), and the use of sentences to edit sentences (these were the terms of the sylecism) (Quintilian 2009: 93-103).

Some example:

barbarism:

– disruption to a foreign language effect, for example, if someone blends an African or Hispanic word into his speech or uses a foreign word in an inappropriate form;

– when someone says something unusually, threateningly or ruthlessly, and we say that he is talking about barbarians;

– accentuations in the wrong place, extended syllables are counted here, but it also lists the use of dialectal words in inappropriate environments.

solecism:

There are four types of syseism:

addiction, abandonment, swapping, substitution.

Addition can be generated by tautology: up to the height; abandonment of word elements, words, drawbacks: it did not do so; the exchange of word order is understandable; the substitution is a verdict in the verb, for example. error of reconciling the subject and the predicate.

It is also interesting to see the efforts to regulate the use of language in rhetoric because the rhetorical speech is earlier than the first surviving grammar, so rhetoric was first written as grammar. The latter one is related to Dionysos Thrax from 2nd century BC. Linguistics was actually about language

cultivation: they sought the key to the correctness of speech and tried to find the correctness of language use to teach the speaker (Adamikné 2007: 724, 727).

4. The holistic nature of rhetoric

Barbarism and solecism can be explored in later rhetoric and rhetoric-induced manuals. For the Hungarian language we could mention the work *Little Hungarian Grammar* of István Geleji Katona, in which explicitly we do not see barbarism and solecism, but a significant part of its examples can be classified into one or another category. The grammatical requirements of antique rhetoric are validated in the 19th century in Hungarian rhetorical works, like Lajos Szeberényi's *Political Speaking* published in 1849, and József Szvorényi's *Eloquence* published in the 1850s. Both focus on the style with the use of words and sentence edits in a prominent and detailed way, with rich examples. (For more information, see Pölcz 2018).

Rhetoric in Hungary in the 20th century, for obvious reasons, was in the background and started returning to the public only in the early 2000s. In her summary work *Classical Hungarian Rhetoric*, published in 2013, Anna Adamikné Jászó divided the language use problems frequently in two parts: word-use and sentence-building.

Thanks to the rhetorical researches, it has become apparent that rhetoric is far more than public speaking: it is a holistic science, because it calls the whole person, and even „man is holistically responsive to speech” – becomes intelligent and emotionally involved, contemplates with the speaker, whose words have an emotional impact on him (see Adamik et al., 2005: 144, Adamikné 2013: 42). In the light of these, the statement that rhetoric treats language as a tool, as a ready-made language system, and based on this system (Tolcsvai 2017: 38) necessarily needs to be supplemented, as it is the function of the language viewpoint of rhetoric (the effect on audience, understanding of the message, and the feelings of the message). In addition, classical rhetoric explicitly emphasizes the necessary variability of language structures when Quintilian emphasizes the primacy of actual language use (Quintilian 2009: 116). It is true that rhetoric primarily regards the standard language as the norm of language use, but recognizes the change in language and serves as a guide to changes in language structures.

5. Questions to clarify

The resurgence of rhetoric education and research as well as the criticism of language cultivation have also contributed to the question of linguistic issues again, especially from a human rights point of view (eg Sándor 2006). By

expanding this perception, we come to the duality of language use correctness and power: critical voices speak for language correctness (the standard) and the advert is considered to be a power repressive tool that must be fought (Tolcsvai 2018: 35). This, traditionally, contrasts the view that considers grammaticality as an absolute value (Tolcsvai 2017: 34), thinking in a nation, or rejecting linguistic variability and linguistic creativity by two, all foreign or foreign-language influences directly affecting nation and supposed to be a language attack, etc. (Tolcsvai 2018: 41). Language-literate writing largely restricts language cultivation to the latter's perception – incorrectly, as they do not ignore the pursuit of separating language action scenarios, thereby seeking to establish a precise boundary between language protection, language education and the so-called language strategy (see Balázs 2001: 167–181).

Indeed, there are those who respond to linguistic changes or even reject it, but we must not forget that „those who wish to ban the standard are usually referred to as standard language versions, which means that they contradict themselves by maintaining the standard” (Tolcsvai 2017: 41). At the same time, the standard is constantly changing, the need for it does not diminish or even grows, as electronic communication requires much greater accuracy (Tolcsvai 2017: 41).

Those who engaged in language cultivation – in order to justify their own activities and the existing tradition of science – must face the following issues at the turn of the millennium:

- The origins and the causes of the development of language education and language learning are unclear. There is no systematic, concise work that would historically present the grammar practice and the common tradition of changing exercises (see Pölcz 2018).

- Furthermore, if we accept the basic idea of the newest functional-cognitive grammar that the language consists of system and use, structure and operation unit, where the speaker chooses between the meanings and the functions in the context (Tolcsvai 2018: 64), then we have to deal with it the question is what if the speaker does not know how to choose between the available reports and features. It is therefore necessary to prove that there is a need for linguistic knowledge dissemination.

6. Linguistic dissemination as a modern demand

In order to prove the need for linguistic dissemination, I have contacted the Hungarian Language Services (e-nyelv.hu) searchable databases, which in 2017 consisted of more than 20 000 grammatical, spelling, etymological or translation questions and answers. Our method was as follows:

- Half of the 20 000 databases, 10 000 questions and answers have been

made, because we assumed that the database's theme could be adequately established.

– Questions were provided with labels in an Excel spreadsheet. These are based on the points of the spelling rulebook, the words of the *Nyelvművelő kézikönyv*, our language counseling practice and our own knowledge of the language knowledge and formulated as needed when we consider it to work (see Pölcz 2018). The questions were eventually put in spelling and other categories (due to the large number of the former), and the latter were broken down into other categories. The number of questions is shown in Figures 1 and 2.

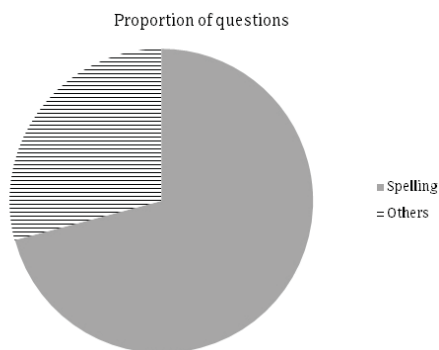

Figure 1.

Others

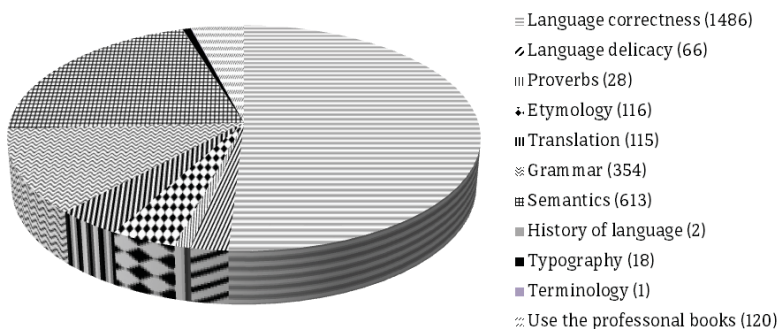

Figure 2.

We also contacted Google Analytics linked to e-nyelv.hu. Google Analytics has been producing visitor statistics for the site since 2009.

In the present paper – due to the scope limitations – I can only share a part of the investigation, and I discuss the issues in my doctoral dissertation (Pölcz 2018).

My hypotheses were:

a) I assumed that sentence-building problems and word-use issues (Adamikné 2013) will be realized in the database, and we will find examples for each of them.

b) My second hypothesis was that part of the questions would be that of the interviewer's relationship with the given language problem. We thought we would encounter possible anomalies in mother tongue teaching in schools, and strong attachment to superstitious use of language.

c) Third, I have assumed that there will be issues that visitors to the site regularly look for, because they are often troublesome in speech or writing.

The first hypothesis proved to be the case, because we found examples of the problems raised by Anna Adamik Jászó's in the database. I only present two of these (a question of a word-use and a sentence-building problem). My examples are in Hungarian.

Word-use:

kétezer – kettőezer

Question: A 2000. év beköszöntése óta foglalkoztat és nagyon zavar engem, hogy a tévében, rádióban hallható közszereplők szinte kivétel nélkül a következőképpen említik az évszámokat: „kettőezer-egy, kettőezer-tíz, kettőezer-tizenhárom” stb. Véleményem szerint ez helytelen és indokolatlan, hiszen az évszámok esetében lehetetlen összekeverni kétezeret a hétezerrel, vagy a négyezerrel. Ez az, erőltetett, zavaró, magyartalan szóhasználat a közmédiákban ma már általánossá vált, míg a hétköznapi beszédben az emberek – feltehetően ezek a közszereplők is – egyszerűen csak kétezeret mondanak.

Answer: A szabály egyértelmű: számnévi jelzőként a két használatos: két barack, két ellenvetés és természetesen kétezer. Állítmányként és egyéb mondatrészként a kettő: Hány gyereketek van? Kettő. Hány órát dolgoztál? Kettőt. A köznyelvben és a médiában részben a két – hét összekeverhetősége miatt kezdődött el a két helyett kettő mondása: *kettő darabot kérek. Bizonyos esetekben, pl. hátravetve a kettő is szabályos: kiflit vettem, kettőt; kétszer kettő, számolásban: egy-kettő, négy (vö. NymKsz. 295). [...]

Sentence-building:

őket / azokat

Question: „Alakítsd át a mondatokat tagadóvá! Írd le őket helyesen!”
 „Milyen mondatvégi írásjeleket ismerünk? Pótold őket a szövegben!”
 Ezekben az esetekben helyesen használatos-e az „őket”? Szerintem helyesebb lenne az „azokat” használata, vagy ‘ők’ is elfogadható? [...]

Answer: Bár széleskörűen elterjedt az a vélemény, miszerint az „őket” személyekre, az „azokat” pedig tárgyakra vonatkozik, ezt a feltevést a szövegtani kutatások nem támasztják alá. Dolgokra vonatkoztatva is az „őket” alakot használjuk, ha a névmás hangsúlytalan, mint ahogyan a kérdezett mondatokban is:

Alakítsd át a mondatokat tagadóvá! Írd le őket helyesen!

Milyen mondatvégi írásjeleket ismerünk? Pótold őket a szövegben!

Ha azonban a tárgyra erős kiemelő vagy szembeállító nyomaték esik, az „azokat” forma a szokásosabb:

Milyen mondatvégi írásjeleket ismerünk? Azokat pótold a szövegben, ne színezzess! [...]

The second hypothesis is also true: we have found many questions in which the attitudes, backgrounds and motivations of the interviewer can be inferred. One highlight example:

határozói igenév létigés szerkezete

Question: Mostanában egyre többet hallani a következő mondatokat, kifejezéseket:....be lett szereve, volt megcsinálva, meg lesz csinálva stb. Amikor még én tanultam magyar nyelvtant, tilos volt így beszélni. Most már megengedett?

Answer: Ritkán mondhatjuk valamely nyelvi jelenség használatára, hogy az tilos. Nem stílusos, nem a helyzethez illő, nem helyes nyelvtanilag. Inkább ezt. A határozói igenév létigés szerkezetével kapcsolatban több nyelvi babona létezik. Nem igaz, hogy germanizmus, nem igaz, hogy csak állapot kifejezésére használjuk. A „be lett szereve, meg volt csinálva, meg lesz csinálva” bizonyos szöveggörnyezetben és stílusban helyes. Például közvetlen, bizalmas, szóbeli kommunikációban: „Ne aggódjon, a jövő hétre meg lesz csinálva a csap!” [...]

The „tilos” and „megengedett” counterparts appearing on this issue reflect the fact that language users occasionally think binary about language forms: thehere are good and are to be rejected or even prohibited. There are, of course, many reasons for this concept.

Our third hypothesis is true, the results are shown in Figure 3.

Oldal	Oldalmegtekintések	Egyedi oldalmegtekintések	Oldalon töltött átl. idő	Belépések	Visszafordulási arány	Kilépések százalékos aránya
	9 454 879 % a teljesből: 99,87% (9 467 133)	8 678 405 % a teljesből: 99,86% (8 690 796)	00:02:11 Átl. a következő nézetéhez: 00:02:11 (0,00%)	6 589 829 % a teljesből: 99,95% (6 593 430)	85,19% Átl. a következő nézetéhez: 85,19% (0,00%)	69,65% Átl. a következő nézetéhez: 69,65% (0,00%)
1. /	450 856 (4,77%)	342 747 (3,95%)	00:01:06	289 321 (4,39%)	30,79%	30,99%
2. /2006-07-12/helyseg-es-helyiseg/	165 667 (1,75%)	161 628 (1,86%)	00:05:34	159 351 (2,42%)	95,69%	95,13%
3. /kategoria/myelvi-tanacsadas/	87 600 (0,93%)	48 063 (0,55%)	00:01:19	16 312 (0,25%)	34,34%	16,51%
4. /myelvi-tanacsadas/	80 874 (0,86%)	44 237 (0,51%)	00:02:27	16 458 (0,25%)	36,12%	28,86%
5. /2011-02-27/azonos-alaku-tobbjel-entesu-szavak-2/	73 154 (0,77%)	62 257 (0,72%)	00:04:33	61 635 (0,94%)	83,07%	81,90%
6. /2009-08-24/mindennap-vagy-min-den-nap/	57 504 (0,61%)	54 896 (0,63%)	00:05:18	53 201 (0,81%)	92,08%	91,30%
7. /2010-06-21/megszolitasok-helye-sirasa/	50 381 (0,53%)	47 944 (0,55%)	00:03:20	45 309 (0,69%)	88,87%	87,46%
8. /2010-03-03/vagy-elotti-vesszo/	50 050 (0,53%)	47 706 (0,55%)	00:05:57	43 111 (0,65%)	85,63%	82,70%
9. /2011-04-09/tejes-koru-3/	47 097 (0,50%)	45 839 (0,53%)	00:04:52	44 250 (0,67%)	93,42%	92,49%
10. /2013-03-19/kuldd-el/	42 939 (0,45%)	41 748 (0,48%)	00:03:11	40 371 (0,61%)	94,42%	93,93%

Figure 3.: The top 10 most popular posts on e-nyelv.hu by 15 February 2018 at 7:50 am

Since January 1, 2009, Google Analytics has been running as a free traffic monitoring service on e-nyelv.hu. This has enabled us to explore the subpages that are most frequently visited by the users of the site. Figure 3 shows that 2th, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th and 10th contain specific entries and responses, whereas at sites 1st, 3rd and 4th main page and language consulting interfaces. I can not give a detailed description of the examples here, so I'm just quoting an entry for the first word pair: *helység* ~ *helyiség*.

helység és helyiség

Question: Kérem, segítsenek, helység vagy helyiség?

A helység: falu, város stb.

A helyiség: szoba, konyha stb.

Én úgy tudom már nincs megkülönböztetés, nagyon várom válaszukat, mert egy igen rosszindulatú főnöknőm szeretne kioktatni, de én úgy tudom, hogy már nem számít, hogyan írjuk.

Answer: [...] nem mindegy, hogy helységről vagy helyiségről beszélünk-e (bár a pongyola beszédben sokszor keveredik a két alak). Valóban: a „helység” jelentése ‘település’, a „helyiség” ‘épületnek vagy lakásnak elkülönített része’ (l. Grétsy–Kemény: Nyelvművelő kézikönyvtár)

7. Synthesis

The main feature of language cultivation is to adapt to the needs of society. Its form in the 21st century, the need for linguistic dissemination can be demonstrated, and the huge number of questions received by the Hungarian Language Services confirm this. The pursuit of linguistic precision and high standards is a human need that is being addressed by critics who are also critical of language cultivation – contradicting their own position. In the study, I was only partially able to show that language problems can be typified based on the grammar principles of classical rhetoric. It has also become apparent that people are somehow related to one language problem: their attitudes, their upbringing can be manifested in the questions raised. There are also recurring grammar spelling issues that require retrieval from language users and provide them with language learning.

Bibliography:

- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2005. *Retorika*. Budapest: Osiris
- Adamikné Jászó Anna 2007. A nyelvtudomány történetének vázlatja. In Adamikné Jászó Anna főszerk.: *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Gánti Bence 2014. *A buddhizmus lélektana, spiritualitása, irányzatai*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Grétsy László 2000. Nyelvművelés. *Pannon Enciklopédia*, Arcanum Digitális Tudománytár.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/-magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-nyelvhasznalat-kerdesei-383D/nyelvmueles-gretsy-laszlo-3914/> [2018. 07. 13.]
- Kennedy, George 1998. *Comparative Rhetoric – An Historical and Cross-Cultural Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Pölcz Ádám 2018. A nyelvművelés retorikai gyökerei. PhD-értekezés, kézirat. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
- Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. Budapest, Kalligram.
- Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc főszerk.: *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 958–995. pp.
- Schirm Anita 2015. Deviszont vannak még érdekességek a deviszont körül. *Nyelv és Tudomány*, 2015. 01. 14. <https://www.nyest.hu/hirek/deviszont-vannak-meg-erdekesegek-a-deviszont-korul> [2018. 07. 13.]

- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A nyelv kulturális, ideológiai értelmezései. In Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 32–45.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. In Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvtan*. Budapest: Osiris. 51–66. pp.
- Újszászi Bogár László 2014. Egyiptomi retorika – Vélemények és tények az egyiptomi retorikáról. *E-nyelv Magazin*, 2014. 05. 26.
<https://e-nyelvmagazin.hu/2014/05/26/egyiptomi-retorika-velemenyek-es-tenyek-az-okori-egyiptomi-retorikarol/> [2018. 07. 13.]
- Visky S. Béla 2017. A beszéd etikája. In Fazakas Sándor szerk.: *A protestáns etika kézikönyve*. Budapest: Kálvin Kiadó – Luther Kiadó. 51–90. pp.

Kalandozás Nagyvárad 450 éves nyomdászattörténetében

DR. VERÓK ATTILA

Eszterházy Károly Egyetem (Eger)
Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
verok.attila@uni-eszterhazy.hu

A kiadvány a nagyváradi nyomdászat történetét mutatja be az 1565-ös kezdetektől egészen 1948-ig. A kötet öt nagyobb szerkezeti egysége a váradi tipográfia egy-egy jelentősebb szakaszát tárgyalja a korszak kiváló kutatóinak értő tolmácsolásában. A gazdagon illusztrált album sok levéltári, könyvtári és ikonográfiai újdonságot tár az érdeklődő olvasók elé, és kiváló áttekintést nyújt egy valamikor jelentős kultúraalakító intézmény, a nyomda társadalmi szerepéről.

Kulcsszavak: Kárpát-medencei nyomdászattörténet (16–20. század), Kárpát-medencei művelődéstörténet (16–20. század), Nagyvárad helytörténete (16–20. század), a Partium művelődéstörténete (16–20. század), Szenci Kertész Ábrahám (?–1667)

A magyarországi tipográfia történetében viszonylag ritkán emlékezhetünk meg legalább három számjeggyű, kerek évfordulókról. Különösen így van ez az olyan tekintélyes dátumokkal, mint a 450. év. Ilyen messzi időkre visszanyúló, kisebb-nagyobb megszakításoktól eltekintve folyamatos történetet csak igen kevés Kárpát-medencei város tipográfiai hagyománya tudhat magáénak (pl. Nagyszében 1525 óta, Brassó 1536 óta, Kolozsvár 1550 óta, Debrecen 1561 óta vagy Nagyszombat 1578 óta). Legutóbb 2011-ben került sor a debreceni nyomdászat megszületésének 450. évfordulóját ünneplő tudományos programsorozat megrendezésére és emlékkötet összeállítására (vö. *„Nem pusztán üzletképpen tartatott”. 450 éves a Debreceni Nyomda*. A kiállítást rendezte, a forgatókönyvet és a vezetőt írta Gáborjáni Szabó Botond. Debrecen: Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, 2011; *Jubileumi könyv- és nyomdászattörténeti szimpózium legrégebb folyamatosan működő nyomdánkról. Tanulmánykötet*. Szerk. Zentai Csilla. Debrecen: Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, 2011). Ugyanebben a tiszántúli-partiumi régióban került sor – időben alig lemaradva a közeli civis nagyváros első officinájának megalapításától – a Körs-parti Párizsban is az első tipográfia létrehozására. A bemutatás tárgyául

szolgáló album ennél a történelmi, művelődéstörténeti pillanatnál veszi fel a fonalat, és kezdi el gazdag képanyag megértést segítő támogatása mellett a nyomdászattörténeti események felgöngyölítését.

A kiadvány öt fejezetét, amelyek egy-egy kiemelkedő periódus váradi nyomdászati históriáját részletezik, az egyes korszakok avatott szakértői írták. A mélyfúrásokat végző szerzők szövegei előtt tartalmas bevezetést olvashatunk Boka László irodalomtörténésznek, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatójának a tollából. A felvezető szöveg adekvát módon helyezi el Nagyváradot a Kárpát-medence nyomdászattörténeti térképén, kijelölve a történeti Magyarország második legnagyobb vármegyéjében (Bihar) található város meghatározó művelődéstörténeti szerepét elsősorban a tiszántúli-partiumi, illetve a kelet-magyarországi régióban – jelezve későbbi országos jelentőségét is. Az előszóból értesülünk arról, hogy ilyen jellegű kiadvány eddig nem állt az érdeklődő olvasók és a könyves szakma művelőinek rendelkezésére. Naményi Lajos (1868–1905) 118 évvel ezelőtt megjelent, monografikus igényű áttekintése óta nagyon sok levéltári és könyvtári adat került elő, melyek érdemben egészítették ki a korábbi összefoglalást. A hiánypótló munka egy olyan fejezetet is tartalmaz, amely a Naményi munkája után eltelt mintegy 50 évet tekintti át igazán színes, sok esetben kevésbé ismert fotók (képeslapok, plakátok, meghívók, könyvborítók, alkalmi nyomtatványok stb.) gazdag tárházának közlésével.

Az események kronológiai sorrendjét megtartva azonban először a Bánfi Szilvia könyvtörténész által jegyzett fejezetet mutatom be, amelyet a váradi nyomdászat kezdetei és 16. századi históriája alapos megrajzolásának szentel. A nyomdászat váradi meghonosítása a lengyel születésű Raphael Skrzetusky – a magyar nyomdászattörténetben Raphael Hoffhalterként (1525/30–1568) ismert – nyomdász nevéhez kötődik, majd fiának, Rudolfnak (1550–1586) a tevékenységével folytatódik. A lengyel nyomdászcsalád tagjai valójában kétszer alapítottak műhelyt Váradon: először Raphael 1565 őszén (nagyjából másfél-két évig működött), amikor Debrecenből áttette székhelyét Szent László városába, majd Rudolf 1584-ben, amikor Gyulafehérvárról, illetve Debrecenből visszaköltözött a Körös partjára. Megközelítőleg egy évnyi tipográfiai tevékenységet követően ismét elhagyta Váradot, és Debrecenbe települt vissza, ahol hamarosan bekövetkező haláláig Félegyházi Tamás *Újszövetség*-fordításának kinyomtatásán dolgozott.

Bánfi Szilvia több, azonban kizárólag a magyarországi nyomdászattörténettel foglalkozó szakembereknek fontos apróságot pontosít, azonosít tanulmányában, amelyek új kutatási eredményeknek számítanak. Összegzésként annyit állapít meg, hogy *„Várad 16. századi nyomdászata kizárólag a Magyarországra menekült európai rangú Hoffhalter nyomdászcsaládhoz köthető, egyúttal szorosan kapcsolódik a szomszédos Debrecen városához és*

annak nyomdászatához. A két Hoffhalter tevékenysége jelentős hatással volt a 16. századi magyar nyomdászat színvonalának emelkedésére. Munkásságuk döntően meghatározta a korabeli Várad könyves kultúráját.” (vö. 19–20. o.) A kezdeti időszakban hét nyomtatvány látott napvilágot Biharország fővárosában, melyek a magyarországi reneszánsz könyvművészet méltán számon tartott darabjai. A Hoffhalterek után 55 évnyi cezúra következett a váradi nyomdászat történetében.

A következő fejezetet a magyarországi nyomdásztörténet kutatásának napjainkban talán legismertebb alakja, V. Ecsedy Judit írta. Az áttekintés a váradi könyvnyomtatás virágkoráról, azaz Szenci Kertész Ábrahám (?–1667) református egyházi nyomdájáról szól. Szenci Kertész tipográfiája 1639-től nagy úrt töltött be, hiszen ekkoriban mindössze öt officina (Gyulafehérvár, Debrecen, Brassó, Szeben, Kolozsvár) működött az országban kisebb-nagyobb megszakításokkal és viszonylag kicsi intenzitással. Ebbe a milióbe hozott kiemelkedő igényességet és tudós hozzáértést a kiváló nyomdász, aki korának európai színvonalán (vö. Blaeu, Plantin, Elzevir) bocsátotta ki magas művészi színvonalú termékeit. Példaértékű munkásságáért 1648-ban II. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől nemességet kapott, ami csak emelte általános megbecsültségét. A nyomdával kapcsolatban kuriózumról is beszámolhatunk: míg régi magyarországi tipográfiáink közül egynek a származási helyét sem ismerjük, addig a váradi officina eredetét a hagyomány kétféleképpen is magyarázza. Szalárdi János (1601–1666) történetíró szerint a nyomdafelszerelést Bethlen Gábor fejedelem öccse, Bethlen István hozatta Lüneburgból, azzal a szándékkal, hogy a Károli Gáspár-féle *Bibliát* újból kinyomassa. Ez egyébként egyaránt szívügye volt az akkori fejedelemnek, I. Rákóczi Györgynek és feleségének, Lorántffy Zsuzsannának is. Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) orvos viszont azon a véleményen volt, hogy a nyomdai kellékeket maga Szenci Kertész hozta Hollandiából. A magyarországi nyomdák betűkészletét alaposan ismerő V. Ecsedy Judit azonban úgy véli, hogy mindkét kortársnak igaza lehetett, hiszen a Szenci-féle officina betű- és díszkészlete több műhely felszereléséből olvadt össze.

Szenci Kertésznek teljes váradi működése során egy nagy cél lebegett a szeme előtt: a teljes, magyar nyelvű, protestáns Biblia hazai kiadásáé, amely a második ilyen vállalkozásnak számít Károli Gáspár 1590-es vizsolyi kiadása után. A „*legfátumosabb magyar könyv*”, azaz a *Váradi Biblia* nyomtatása szorosán összekapcsolódott a történeti eseményekkel. Amikor a törökök 1660 augusztusában elfoglalták Váradot, Szenci Kertész ottani tipográfiai tevékenysége is megpecsételődött. A törökök bölcs belátását dicséri azonban, hogy a kapituláció során mind a nyomdafelszerelést, mind a Biblia félig kész példányaikat engedték sértetlenül elvinni a városból. A Szentírás nyomtatása Kolozsvárott fejeződött be (1661), ahová a nyomdász műhelyét menekítette.

A váradi nyomdászat virágkorában 132 kiadvány került ki a műhelyből, közülük 83 magyar nyelvű és 10 bilingvis (latin–magyar), a többi egyéb nyelveken. Túlnyomórészt református, 1650-től kezdve több puritánus szellemű munka is. A Szenci Kertész-féle nyomtatványok sorából kiemelem a régi magyar irodalom meghatározó személyeinek munkáit: Balassi Bálint (1554–1594) és Rimay János (1570–1631) *Istenes énekinek* első rendezett kiadását (1655), amely a későbbi kiadások alapjául szolgált; Szenci Molnár Albert (1574–1634) *Szent Dávid zsoltárait*, melyeket többször is kiadott; valamint Komáromi Csipkés György (1628–1678) írásait. Legnagyobb teljesítményének azonban a kiemelkedő színvonalon kinyomtatott *Váradi Bibliát* tarthatjuk.

Az 1660-as török intermezzo következtében Váradon csak 85 évvel később létesült újra – ekkor azonban már katolikus szellemiségű – nyomda. A katolikus papnevelde nyomdájának hat évtizednyi (1740/44–1804) történetét a jó tollú helytörténész, Emödi András foglalta össze. Tulajdonképpen azt a korábbi nagyszabású munkáját aktualizálta, egészítette ki újabb adatokkal, és rövidítette le, amelyet az évezred elején önálló kötet formájában jelentetett meg (vö. *A Nagyváradi Szemináriumi Nyomda 1745–1804*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Emödi András. Nagyvárad – Budapest: Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár, 2004).

A török világ után a korábbi polgári szellemi pezsgésnek nyomát sem találni Váradon. A gazdasági, a társadalmi és a kulturális viszonyok egyaránt elsilányultak, a Partium is felöltötte a provinciális, feudális függés szintjén álló jelleget. Visszaszorult a protestáns többség, a magyar ajkú népesség száma is jelentősen csökkent, helyükre görögkeleti, majd görögkatolikus közösségek áramlottak, illetve német, román, szerb, görög és makedoromán etnikumok. A sivár viszonyok között felüdülést hozott a 18. századi katolikus főpapok (Csáky Imre, Csáky Miklós, Forgách Ferenc, Patachich Ádám, Kollonitz László) művelődéspártoló tevékenysége. Fontos előfeltétele volt ennek a ténykedésnek az, hogy a bihari római katolikus püspökség a legtehetősebb Kárpát-medencei püspökségnek számított a korban. Csáky Miklós püspök idején (1737–1747) több kudarcot követően végül 1744 nyarán elindult a nyomdai termelés. Kállai Gergely tipográfus két segéddel és egy inassal a szemináriumi nyomdában 1745-ben kihozta első nyomtatványát, az egri *Collegium Juridicum Foglarianum* egyik tanulójának, Fogarasi Istvánnak a *liber gradualisát*, azaz tézisfüzetét. Ekkor Egerben még nem működött nyomda, így kézenfekvő volt, hogy a katolikus szemléletű munkákat a földrajzilag legközelebb eső, katolikus kassai vagy váradi nyomdáknak jelentették meg. A második nyomdász, Becskereki Mihály tevékenységének idejéből (1746–1755) egy érdekességet emelek ki: 32 nyomtatványának zöme latin nyelven, 7 magyar nyelven, 4 pedig német nyelven készült. Ezek voltak az első fraktúr betűs termékek a váradi nyomdászat történetében.

Néhány évnyi (1755–1761) hiátust követően, amelyről a levél- és könyvtári források nem sokat árulnak el, Patachich Ádám (1759–1776) váradi püspök 1761-ben Egerből hívta meg a váradi officina élére a korábban az ország legjelentősebb nyomdái közé tartozó kassai jezsuita nyomdában is dolgozó Josef Wolfot, aki valószínűleg bécsi beszerzés nyomán mind a betű-, mind a nyomdadíszkészletet teljes egészében megújította. Ebből az időszakból olyan ritka nyomtatványokat emelhetünk ki, mint például a Váradon előadott operák librettói vagy egyéb alkalmi nyomatok. Hasonlót mondhatunk el a következő nyomdász, Heller János Konrád Henrik tevékenységéről (1768–1770) is, aki a kéziszajtó korának (Váradon: 1565–1800) egyedüli olasz nyelvű termékeit, szintén librettókat nyomtatott ki. Ekkor a tipográfia sokkal több hivatali, azaz levéltári jellegű nyomtatványt (pl. tabellák, pénzügyi-úrbéri számadási naplók) készített a központi és a vidéki közigazgatási szervek részére, mint könyvtári jellegűt.

A következő nyomdász, Bálent Ignác János (1771–1785) szintén Egerből érkezett Váradra, bár a nyomdászmesterséget még a kassai jezsuita officinában sajátította el. Ennek a korszaknak egyértelműen ő volt a legtermékenyebb nyomdája, aki modernizálta a műhelyt, és maga végezte a korrektúrázást. Elhozta a váradi nyomda virágkorát, amelynek katolikus történetében először ő dolgozott protestáns megrendelésre, többek között a reformáció második hullámának sodrában szolgáló Keresztesi Józsefnek, az első, hivatalosan is tevékenykedő váradi református lelkésznek ő adta ki a türelmi rendelet váradi kihirdetése után elmondott beszédeit. (123 év szünet után ezek voltak az első református istentiszteleten elhangzott szónoklatok!) Bálent idejére esett, hogy II. József 1784-ben megszüntette az egyházmegyei papi szemináriumokat, és országos papneveldeket hozott létre, ezért a váradi papnövendékek 1784-ben Egerbe, majd Pestre mentek, és csak 1790-ben tértek vissza a bihari városba. Csatlakozott hozzájuk a település nyomdája is, aki 1785-ben Pestre távozott a Trattner-nyomdába, ahol élete hátralévő részében korrektorként dolgozott.

A következő korszak a nyomda életében a hanyatlást hozta el. Ifj. Eitzenberger Ferenc Antal tipográfus (1786–1797) már csak néhány tucat nyomtatványt készített működése alatt. Ekkorról (1785 ősze) maradt fenn az első nyomdai leltár, amelyből értékes nyomdász- és gazdaságtörténeti adatok nyerhetők a 18. század végi állapotok rekonstruálásához. A katolikus officina utolsó két nyomdája, Guttmann János Pál (1798–1802) és Máramarosi Gottlieb Antal (1803–1804) már nem tudták visszafordítani a nyomda hanyatlását, így az 1804-től magántulajdonba ment át.

A váradi nyomda katolikus korszakáról összefoglalóan elmondható, hogy hosszú működése és 350-nél több kiadványa ellenére sem tudott országos jelentőségűvé válni, végig megmaradt helyi jellegű tipográfiának

A *Tipográfia régtől fogva* című kötet érdekes fejezetét jelenti a 19. század történetét taglaló áttekintés. Ez a tanulmányszerű összefoglalás ugyanis 1902-ben született Naményi Lajos tollából. Azóta a váradi nyomdászat ezen korszakával egyetlen kutató sem foglalkozott behatóan, így a szerkesztők úgy döntöttek, hogy ezt a megkerülhetetlen alapművet közlik újra.

Naményi ott veszi fel a fonalat, ahol Emődi András elengedte: Máramarosi Gottlieb Antal 1804. évi tevékenységénél. Máramarosi ugyanis szerződést akart kötni Szigethy Mihállyal, Debrecen város nyomdászával, aki viszont külön nyomdát kívánt nyitni, amit meg is tett: a Diószegről Váradra vitt nyomda felszerelésével elindította a 19. századi Várad második nyomdáját. Ez a korszak is rendelkezik néhány „leg”-gel. 1808 és 1839 között Tichy János, Máramarosi egykori faktora (műhelyvezetője) vitte a nyomdát, ezzel pedig a leghosszabb ideig (31 évig) szolgáló váradi nyomdász lett. Az ő tevékenysége idején jelent meg az első francia nyelvű nyomtatvány is Váradon. Valójában irodalomtörténeti jelentőségű kiadvány ekkoriban nem hagyta el a nyomdát, jobbára alkalmi nyomtatványok készültek. Tichy Alajos, János fia 1839 és 1862 között állt a tipográfia élén. A kézisajtó mellett ő alkalmazott először gyorssajtót (2 darabot) a bihari nagyvárosban, de helyi érdekű nyomtatványokon kívül egyéb jelentőset ő sem alkotott. Ahogyan fia, Ákos sem, aki 1862 és 1874 között irányította a nyomdát. 1862-től nála jelent meg az első nagyváradi lap, a *Bihar*. 1868-tól újabb, modern felszereltségű tipográfia jelentett komoly konkurenciát a Tichy-nyomdának. Az új nyomda tulajdonosa Hügel Ottó volt, akinek az üzeme – Hügel 1890-ben bekövetkezett halál után – Láng József tulajdonába ment át. 1900 körül ez számított a legnagyobb váradi nyomdának a maga 34 alkalmazottjával. Persze a nagyok mellett kisebb nyomdák is működtek már a városban, hiszen a 19. századdal beköszöntött a kisebb-nagyobb vállalkozások korszaka a Partiumban is. 1856-tól termelt Sonnenfeld Adolf nyomdája, 1889-ben kezdte működését a Szigligeti-nyomda, 1894-ben a nagyváradi káptalan és az egyházmegye papsága megindította a katolikus Szt. László-nyomdát is. Mellettük azonban legalább fél tucat egyéb, jelentéktelen nyomda szolgálta ki a város és környéke megnövekedett igényeit.

Összefoglalásul megjegyezhetjük, hogy a 19. század folyamán a váradi nyomdászat fokozatos fejlődésének lehetünk a tanúi. 1868-tól a városban egészséges ipari verseny alakult ki a Tichy- és Hügel-nyomdák között, ami konstans, minőségi kiadványokat eredményezett. 1891-ben megalakult a Szigligeti Társaság, amely irodalmi tevékenysége nyomán fellendült a hírlapirodalom is a városban, és virágzó irodalmi élet bontakozott ki. Ez pedig ösztönözte a nyomdák tevékenységét is. Olyannyira, hogy 1900-ra Nagyváradon működött a legtöbb tipográfia az ország vidéki nagyvárosai közül!

A kötet utolsó fejezete a dualizmus korának sikertörténetét mutatja be egy nyomdászati körkép segítségével. A vonatkozó részt a korszak kiváló is-

merője, a nagyváradi illetőségű Boka László jegyzi. Néhány jellemző adat Várad korabeli viszonyairól: egyéb vidéki városokhoz hasonlóan a 19. század utolsó harmadára, a 20. század első felére Várad is felzárkózott Bécshez és Budapesthez. A haladó irodalmi és művészeti központtá „*fölcseperedett*” város (Ady) nagyvilágiságban, modernségben már egyértelmű versenytársa volt Budapestnek, és országos átlag feletti gazdasági föllendülést produkált. Az 1900-ban még alig 50 ezer feletti lakosság szám 1915-re 75 ezerre nőtt, amely öt, majd hét napilapot is el tudott tartani egyidejűleg! Várad nagy vonzerejű várossá vált. Jól mutatja ezt, hogy 1910-ben a lakosság 60 százaléka már nem helyi születésű volt, tehát inspiráló miliőt jelentett a tehetségek számára. Ligeti Ernő írta valahol, hogy a város „*közélete maga is együtt rezgett a megújulni akaró irodalmi és szellemi élet tektonikus rezgéseivel, melegágya volt az újnak és szívügyének tekintette, hogy pennaforogatói kitörjenek a provincializmus szűk bőrtönéből. Egyszóval: Várad haladó kultúrváros volt, Kolozsvár pedig a maradi gondolkodás fellegrája*” (vö. 109–110. o.). Cs. Szabó László (1905–1984) nagyon plasztikusan jellemezte a monarchiabeli viszonyokat, amelyek mögött mindig ott kell látnunk a számos váradi nyomda tevékenységét is, hiszen a tömegesen megjelenő napilapok, a nagynevű zurnaliszták, a kőszínházi kiadványok stb. kultúrageneráló mechanizmusai révén ezek voltak a pezsgő szellemi élet motorjai. Az író és kritikus Cs. Szabó ilyennek látta Váradot: „*A forrongó Váradon egy ingatag ország küzdött önmagával. Erős volt a klérus és erős volt a radikalizmus, erős volt a kanonoksor és erős volt a Szent László páholy, erős volt a megyeháza, és erős volt a Nagyváradi Napló szerkesztősége, erős volt a protestáns Bihar és erős volt a kávéházi zsidóság, erős volt az ősi püspökség, a protestáns rend, a hallgatag románság s a hangos, beképzelt szabadkőművesség, erős volt Tisza, és erős volt Ady. Ők ketten voltak a legerősebbek s a legádázabbak. A város egy kicsit csakugyan Párizs volt: vulkánon farsangolt*” (vö. 110. o.).

Amíg azt láttuk, hogy 1868-ig, amikortól a nyomdászat már szabad iparággá vált a Monarchiában, Várad mindenkori történetében csupán egyetlen nyomda elégítette ki a lakosság tipográfiai igényeit, addig a 20. század első négy évtizedében már 30–32 nyomda ontotta magából sajtótermékeit. Egy „*szerencsés szinkronpillanat*”-nak (Boka) vagyunk a tanúi, amikor a város szellemi eliteje a nyomdák holdudvarában tevékenykedett, és sokszor onnan indult országos hódító útjára (pl. *Holnap*, 1908). Természetesen az első világháború és a gazdasági világválság, majd a zsidótörvények komoly nyomot hagytak Várad tipográfiai térképén is, de a második világháború után ez a közeg már egyáltalán nem volt képes regenerálódni. A korszak ikonikus nyomdájának, az 1856-ban életre hívott Sonnenfeld-nyomdának – és természetesen az összes többi nyomdának is – 1948-ban bekövetkezett államosítása szimbolikus és valós véget vetett a váradi nyomdászat 20. század eleji prosperitásának.

Az elegáns kiállítású, igényes kivitelezésű, mutatós kiadvány is itt hagy fel Nagyvárad nyomdászatának bemutatásával. A könyvet ajánlom mindazoknak, akik szívesen tesznek intellektuális kirándulást a magyarországi művelődés történetében, és örömeiket lelik a szebbnél szebb régi és új könyvek lapozgatásában.

Tipográfia régtől fogva. A nagyváradi nyomdászat 450 éves története. Szerkesztette BOKA László és EMŐDI András. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Argumentum Kiadó, 2016. ISBN 978-963-200-662-8, 160 oldal

A reformáció folytonosan továbbélő hatásai Nagyváradon, a Partiumban és a Kárpát-medencében

KREINER TÍMEA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
timy.kreiner@gmail.com

A *Partiumi Pantheon* a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem újonnan indított tudományos könyvsorozata. Első kötete a reformáció születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak írott változatait adja közre. A könyvvel az egyetem kettős jubileumot ünnepel: egy történetit és egy most születőt.

Kulcsszavak: reformáció Nagyvárad művelődéstörténete (16–20. század), a Partium művelődéstörténete (16–20. század), a Kárpát-medence művelődéstörténete (6–20. század), Szenczi Kertész Ábrahám, Fülep Lajos, Ravasz László

A bemutatásra kerülő kötet a Partiumi Keresztény Egyetem újonnan éltre hívott tudományos könyvsorozatának, a *Partiumi Pantheon*nak az első darabja. A könyv szerkezetét tekintve 18 fejezetből tevődik össze, és Pálfi Józsefnek, a Partiumi Keresztény Egyetem rektorának „Lectori Salutem”-jával kezdődik. Az egyes tanulmányok szerzői ismertetik olvasóikkal, hogyan és milyen változatokban alakult ki a reformáció 500 év alatt, illetve az milyen hatással volt a történeti Magyarországra, a Kárpát-medencei kultúra fejlődésére. A kötet tanulmányaiból pontos képet kaphatunk a reformáció hazai kezdeti szakaszáról és kiteljesedéséről a következő időszakban, a reformátoroknak az anyanyelvű irodalom kialakulásában betöltött szerepéről, illetve olyan további személyekről, akik ezt a fontos történelmi eseményt teljes odaadásukkal támogatták a kezdetektől egészen a közelmúltig.

Az első fejezetben betekintést nyerhetünk a *Várad* *Biblia* múltjába, melyet Szenczi Kertész Ábrahám ezeröttszáz példányban nyomtatott ki, aki munkásságával alaposan hozzájárult az egyházi élet megújulásához. Herman M. János *Jegyzetek Szenczi Kertész Ábrahámról, a Várad* *Bibliáról és teológiai jellegű kiadványairól* című írásából megismerhetjük Szenczi Kertész Ábrahámnak a reformáció szellemiségét továbbvivő kiadványait, amelyek a korabeli csúcsteljesítménynek számító *Várad* *Biblia* mellett legfőképpen énekeskönyvek és káték voltak. A szerző tartalmas áttekintéséből kirajzoló-

dik, hogy a „híres könyvkötő, szerény, bátor és tanult nyomdász”, Szenczi Kertész Ábrahám tipográfiai produktumaival és nyomdájával nagymértékben és tartós módon járult hozzá Várad 17. századi kulturális fejlődéséhez.

Bitskey István a *Szenczi Kertész Ábrahám tankönyvkiadó programja Váradon* című tanulmányából megtudhatjuk, hogy a váradi tipográfus a nyomdász szakma kiváló képviselőjeként tankönyveivel az iskolai hitoktatás elmélyítésére törekedett, hitépítő szándéka mellett pedig megfelelő tudással is rendelkezett az eredeti reformáció szellemiségéről. Tankönyvkiadási koncepciójában ennek bizonyítékát fedezhetjük fel. A szerző alaposabban bemutat két fontos kiadványt is a korból: az egyik Johann Heinrich Bisterfeld logikai kompendiuma, a másik pedig Petrus Ramus műve, amely a középfokú iskolai oktatás számára foglalja össze a logikai gondolkodás szabályait.

Somogyi Alfred *Kálvin János magyarországi recepciója, különös tekintettel a Tiszántúlra* címet viselő írásából megtudhatjuk, hogy a reformáció századának második felére Magyarország 4 milliós népességéből legalább 3 millió protestáns lett. A genfi reformátor, Kálvin János jól ismerte Magyarországot, az ottani politikai és felekezeti viszonyokat, és levelezésben állt többek között Belényesi Gergellyel. Elsősorban a török kérdés és a muszlim terjeszkedés kereszténységet érintő hatása érdekelte. Mivel Magyarországon a keresztény tanok és a nyugat-európai területek védelmezőjét látta, Kálvin különös figyelemmel fordult a Kárpát-medencei történések felé.

„A reformáció minden országban helyzetbe hozta a nemzeti nyelvet, megeremtette a nemzeti irodalmat (vagy ha volt: újjászülte, felvirágoztatta), megerősítette a nemzeti érzést, kifejlesztette a nemzeti nyelvek nyelvtanait, s ezáltal megalapozta a modern nyelvtudományt” – ezzel a gondolattal indítja *A reformáció és a magyar nyelv* című tanulmányát Balázs Géza. A szerző kifejti, hogy ha Luther és Kálvin nem lett volna, talán most nem magyarul beszélénk, hiszen jól tudjuk, hogy Buda 1686-os felszabadításáig az ország három részre szakadt, és itt nagy szerepet játszott a reformáció, hisz a tragikus körülmények ellenére sikerült egyfajta szellemi-kulturális egységet fenntartani a Kárpát-medencében. A reformációnak tehát meghatározó szerepe volt az anyanyelvi kultúra fenntartásában, hiszen az emberek elkezdtek magyarul tanulni, kialakult a nemzeti közösség, kiforrálódott az irodalmi és a köznyelv, azaz a társadalom identitásképző szerkezeti hálója.

A genfi zsoltárok néhány anyanyelvi kérdése című, újraközlésként megjelent tanulmányában Pölcz Ádám kiemeli, hogy az eredeti genfi zsoltárgyűjtemény Kálvin János felkérésére készült, aki ezt írja: „Amikor zenéről beszélek, mindig két dolgot értek: az egyik a szöveg, amely a tárgy és a tartalom, a másik pedig az ének, vagyis a dallam. Igaz, hogy [...] már a pusztá gonosz szó is megrontja az erkölcsöket. De amikor a szóval együtt jár a dallam is, akkor az a szó sokkal hatalmasabb erővel be tud fúródni az emberi szív közepébe...”.

Ebben a szellemben tevékenykedik a Magyarországi Református Egyház Énekügyi Bizottsága is, amely a keletkezésük idejében valódi "popzenének" számító, mára azonban idegenül ható dallamvilágú Szenczi Molnár Albert-féle zsolnárszövegeket újra mozgósító erejű énekinccsé kívánja formálni.

Heltai János *Pareus személyes kapcsolatai magyar diákjaival* című tanulmányában a heidelbergi egyetem magyarországi peregrinusairól olvashatunk, akik 1597 és 1621 között legalább 166-an lehettek. Közülük az első magyar beiratkozott diák, Decsi István éppen David Pareusnál disputált, aki a pfalzi egyetemen az Ó- és az Újszövetség professzoraként vált ismertté. Szellemi hatása összevethető a wittenbergi egyetemen egykor Kárpát-medencei lutheránus hallgatók tömegeit oktató Philipp Melancthonéval. A Pareus mellől kikerülő, vallásilag és politikailag egységesen gondolkodó magyarországi prédikatori generáció tevékenységének köszönhető, hogy a magyar kálvinista egyház végérvényesen beilleszkedett a magyar feudális társadalomba, és kiépítette máig fennálló egyházszervezetét.

Verók Attila *Nagyvárad emlékei a második reformáció korának egy jeles történelmi gyűjteményéből. Szemezgetés a hallei Franckesche Stiftungen „varadicum”-aiból* című tanulmányában egy németországi hungarika-kutatás váradai vonatkozásairól számol be. Rámutat, hogy Halle a magyar írott kulturális örökség egyik fontos őrzőhelye, hiszen a 18. században rengeteg hungarus által látogatott Franckei Alapítványok történelmi anyagot őrző központi könyvtárában óriási mennyiségű hungarika-állomány gyűlt össze az elmúlt évszázadok során. A hungarikumokban a szerző olyan korabeli híreket, beszámolókat, leírásokat, ikonográfiai és kartográfiai ábrázolásokat stb. fedezett fel, illetve azonosított, amelyek a kora újkori Nagyvárad városával állnak összefüggésben, arról árulnak el eddig ismeretlen részleteket.

A kötet nyolcadik, *Nyitottság – zártság*. A sárospataki kollégium 19. századi erdélyi kapcsolatairól szóló tanulmányában Ugrai János kifejti, hogy a neves középfokú oktatási intézmények nyugati-északnyugati irányban meglehetősen kiterjedt kapcsolatai és szoros kötődései voltak az egyházkerületen kívül is, keleti-délkeleti irányban viszont mintha egy fal húzódott volna. Kollégiumi diákok, professzorok és az ott lelkészként végeztek mozgását vizsgálva nem derült ki, hogy a pataki kollégiumnak a nyugati irányban legalább korlátozottan jellemző nyitottságát akárcsak meg is közelítette volna a keleti, Erdélyig is elérő kapcsolat intenzitása. Ennek a furcsa zártságának az okait járja körbe a szerző írásában.

Kányádi Iréne *Kép és szöveg kapcsolatának narratívája a reformáció művészetében* című tanulmányában azt a kérdéskört járja körül, hogy az írni és olvasni nem tudó emberek számára miként mutatták be Jézus életét, csodáit, kínszenvedését az ikonográfia nyelvén. Ezzel is csatlakoztak ahhoz a lutheri programhoz, amely megfogalmazta, hogy az analfabéták számára is

érthetővé kell tenni a Biblia szövegét, lényegében minden ember kezébe képesen egy-egy „képes Bibliát” adva.

„Tükör által homályosan”. Egy sajátos történelmi panoráma margójára című dolgozatában Szepessy Béla egy Leonardo da Vincivel kapcsolatos történettel indít, melynek célja, hogy rávilágítson a művészet fontosságára a reformáció fejlődésében, hiszen bármennyire is távolinak tűnik ez a kapcsolat, egy adott korban minden mindennel összefügg. Ebben a korban pedig számos meghatározó személyiség gyakorolt hatást a történelem alakulására, a kultúrára, a tudományra és a művészetre – a Partium területén is.

Pintér Márta Zsuzsanna *A felekezeti identitás megjelenése a protestáns iskolai színjátás* című tanulmányában a drámatörténet szemüvegén keresztül vizsgálja a reformáció kései hatásait. A feldolgozott színdaraboknak, iskoladrámáknak a legalapvetőbb feladata a tanítás, a pedagógiai és egyházi célok maradéktalan elérése, illetve a tanulók keresztény erkölcsiségre való nevelése volt. Ugyanakkor ezek mellett fontos szerepet töltek be a protestáns és a katolikus hit terjesztésében, a Biblia szövegének és tanításainak közvetítésében, valamint a közösség megerősítésében is, ami a fenyegetettség évtizedeiben hatalmas szerepet játszott az evangélikus gyülekezetek összetartásában, a felekezeti és városi identitás erősítésében. Ezek a színdarabok – hacsak átmeneti időre is, de – reményt adtak az üldöztetés elviselésére is. A református kollégiumokra volt jellemző, hogy a 17. század végén és a 18. század teljes egészében zenés és látványos barokk mitológiai darabokat dolgoztak fel, majd ezeknek a daraboknak a helyét átvették a hasonló indíttatásból megírt mítoszparódiák.

A tizenkettedik fejezetben Pukánszky Béla *Magyar neveléstudomány – protestáns pedagógiai hagyományok* című átfogó tanulmányában azokat a reformáció korából eredeztethető protestáns oktatási tradíciókat állítja fókuszba, melyekkel ma is találkozhatunk. A szerző meggyőződése szerint ugyanis a mai felekezeti iskolák ugyanezeket a hagyományokat gyakorolják. Két kategóriát emel ki, amely nem más, mint az evilági hivatásvégzés pragmatizmusa és az ebből fakadó utilitarisztikus jelleg, valamint a felfokozott valódi élményen alapuló szeretetelvűség. E protestáns emberkép felvázolásához Max Weber vallásszociológiai művéből idézi a következőt: „... a virtuóz hívő úgy biztosíthatja kegyelmi állapotát, hogy vagy az isteni hatalom véredényének, vagy pedig eszközének érzi magát.” Megítélése szerint Luther a misztikus érzelmi kultúrához áll közel, míg Kálvin az aszketikus cselekvésre ösztönöz.

Bencéné Fekete Andrea *Az evangélikus hitoktatás története a 20. században* című írását Kapi Béla evangélikus püspök monológiájával indítja: „Az evangélikus iskola mindig az erkölcsi személyek nevelésére törekedett. Mindig az volt az álma, vágya, kívánsága, hogy olyan embereket állítson a nemzet élére, akik földön járnak, de érzik az eget maguk felett, akik a szabadság lelkeivel élnek”. Az evangélikus hitoktatás a múlt században és jelenleg is arra törek-

szik, hogy ne keveredjen össze a templom az iskolával, ugyanakkor az evangélikus iskola ne egy elszigetelt, vallásos intézmény legyen, hanem különböző vallású gyermekek is járhassanak ezekbe az iskolákba. A rendszerváltás után egyre nőtt az evangélikus hitoktatásban részesülő gyermekek száma, és ennek a tendenciának a fenntartása napjainkban is célja a reformáció örökségét továbbhagyományozó lutheránus egyháznak.

Máté Zsuzsanna írása *A művészetfilozófus Fülep Lajos elfeledett írásai a reformációról* címet viseli. A művészettörténész és művészetfilozófus Fülep Lajos „túl szigorú” véleménye beszivárgott a szakirodalomba. Esztétikai ízlésének szigorúsága nem kímélte a magyar művészetet sem: vállalva a veszélyt, sorra bírálta a magyar festészet nagyjait. A metafizikus szerint kora csak a pusztaság létét tartja a legfőbb értéknek, melyben már nem valódi érték a művészet, a vallás, a haza és az általános műveltség, hanem egyedül a technika számít elsődlegesnek, mely csupán a pusztaság létét teszi elfogadhatóbbá, kényelmesebbé. Véleménye szerint száz év távlatában semmi sem változott, csupán a tudományos technika fejlődése, felgyorsulása azonosítható. Az esztétikum iránti igény elhalványult.

Albert B. Gábor *Történelemtankönyv-használat a Horthy-korszak protestáns fiú-középiskoláiban* című írása szerint a tankönyvválasztás a nevezett időszakban még a felekezeti autonómia szerves része volt. 1926 és 1931 között teljesen új tankönyvsorozatok jelentek meg, amelyek az 1930-as évek közepéig forgalomban is maradtak. Az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület azonban párhuzamosan alternatív tankönyveket jelentetett meg. Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején új tankönyvsorozatok kerültek ki a nyomdákból, a felekezetek azonban ennek ellenére továbbra is inkább azokhoz a tankönyvekhez ragaszkodtak, amelyek a protestáns felekezeti szempontoknak a leginkább megfeleltek.

Egy 20. századi reformátori kihívás, avagy egy egyházkerület-szervezés megpróbáltatásai című tanulmányában Pálfi József a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület megpróbáltatásait, létrehozását, megalakulását mutatja be az első világháborút lezáró trianoni döntés végkifejletében. A trianoni békediktátum döntésének következménye volt ugyanis, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület keleti része Románia oldalára került. Mindenki abban reménykedett, hogy a nagyhatalmak csak ideiglenes döntést hoztak, és ennek okán sürgősen hosszú távú intézkedéseket tenni az egyházkerület érdekében. A „túloldalon” rekedtek döntéseket hozva próbáltak korszakos lépéseket tenni: az egyik tábor, Széll György és társai úgy látták jónak, ha az egyházkerület az Erdélyi Református Egyházkerülethez csatlakozik addig, míg helyreáll a korábbi rend; a másik tábor, Sulyok István és társai képviselővel az önálló egyházkerület gondolatát tartották jobb megoldásnak. A két tábor közül az utóbbi került ki győztesen, így 1921. augusztus 16-án az egyházmege képviselője

valamennyi tagja előtt kimondták az egyházkerület megalakulást. Ám az egyház tényleges elismertetéséért folytatott küzdelem csak ekkor kezdődött meg igazán. Az egyházkerületet Bukarest majd csak 1939-ben ismerte el „Nagyváradai Egyházkerület” megnevezéssel. 1940 és 1942 között szó esett arról, hogy az egyházkerület visszatérjen-e a Tiszaújvárosi Református Egyház kebelébe, vagy pedig megmaradjon Királyhágói Református Egyházkerületként. 1941. március 1-jén kimondták, hogy a Királyhágói Református Egyházkerület 1942. január elsejével megszűnik, és visszatér a Tiszaújvárosi Református Egyházkerületbe.

A kötet tizenhetedik fejezetét Kulcsár Árpád *Kálvin-reneszánsz. Mit tanult Ravasz László Kálvintól?* című tanulmánya képezi. A szerző ismerteti Ravasz László Kálvin által meghatározott teológiai felfogását, ami nem állt távol az ortodoxiától, de legalább annyira jellemezte a liberalizmus is. A 20. század elején egyfajta Kálvin-reneszánsz volt megfigyelhető a református teológiai gondolkodásban. Ravasz László 1907-ben a Kolozsvári Református Teológia gyakorlati teológia tanára lett. Mentora, Nagy Károly mellett maga is fontos szerephez jutott, lelkesíti főjegyzőnek és püspök-helyettesnek választották meg. A Kálvin-tanulmányok kapcsán a szerző Ravasz László reformátori munkásságából azt emeli ki, hogy hitre jutásának folyamatában, hitének fejlődésében volt döntő jelentősége annak, hogy Kálvin munkáit tanulmányozta.

A kötet utolsó tanulmányában Antal János a *Husadik századi megpróbáltatások Királyhágó-melléken – az egyházi ingatlanvagyon elbitorlása* címmel azokat a veszteségeket fejti ki, amelyeket az I. világháború után idegen államok fennhatósága alá került magyar református egyházkerület szenvedett el. A Királyhágó-melléki magyar reformátusságot az 1921-es román földreform, illetve a II. világháború után a román kommunista diktatúra idején történő államosítás sújtotta a legérzékenyebben. A rendszerváltás után a megkárosított egyházak tulajdonainak visszaszerzése érdekében leadták a kért dossziékat, és Bukarestben elkezdődött ezeknek az áttanulmányozása. Mindezek ellenére az erdélyi magyar történelmi egyházak egykori tulajdonaiknak csupán felét vehették birtokba 2017 decemberéig.

A jelen kötet legfőbb érdemének azt tartom, hogy a reformáció általános örökségének bemutatása mellett, amely a Kárpát-medence egésze területén kitapintható, elsősorban a váradi és partiumi vonatkozásokra összpontosít, ezzel is hozzájárulva a régió történelmi identitástudatának fenntartásához. Hasonló elvárásokkal tekintünk a *Partiumi Pantheon* következő kötetének megjelenése elé is.

KULCSÁR ÁRPÁD (szerk.) 2018. *Reformáció 500. A Partiumi Keresztény Egyetem által 2017. október 5–6. között szervezett konferencia előadásainak gyűjteménye.* Partiumi Keresztény Egyetem Partium Kiadó – Selye János Egyetem Calvin J. Teológiai Akadémia. Nagyvárad – Komárom. (Partiumi Pantheon; 1.) 308 oldal

Hungarikumok a hallei Franckei Alapítványok történeti könyvtárából

NAGY ANDOR

Eszterházy Károly Egyetem (Eger)

nagy.andor@uni-eszterhazy.hu

Katalógus a hallei Franckei Alapítványok 3194 hungarika vonatkozású dokumentumáról

Kulcsszavak: hungarika-kutatás, Franckei Alapítványok

Egy-egy jelentős könyvtár történetének, könyvritkaságainak bemutatása mindig szép és fontos feladat, amely méltán tarthat számot az olvasók figyelmére. Különösen így van ez, ha egy állomány minden egyes dokumentumának az átvizsgálására sor kerül, melynek eredményeképpen sokkal pontosabban megismerhetjük egy könyvtár történetét vagy könyvritkaságainak valós számát. A most bemutatandó kétkötetes katalógus szerzője, Dr. Verók Attila sem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint hogy könyvészetileg teljes körűen feltárja a hallei Franckei Alapítványok (*Franckesche Stiftungen*) könyvtárának hungarika vonatkozású dokumentumait, a legkülönbébb típusú forrásait. Ez a kollekció a magyar művelődéstörténet szempontjából az egyik legfontosabb gyűjteménynek számít, ezért a munka bemutatása több szempontból is indokolt.

A kelet-németországi Saale folyó partján fekvő Halle város oktatási és kulturális intézményei fontos szerepet játszottak hazánk kora újkori művelődéstörténetében. Itt található többek között a pietizmus fellegvárának tartott, az August Hermann Francke (1663–1727) által 1698-ban alapított oktatási komplexum is, melynek központi könyvtára (*Hauptbibliothek*) rendkívül gazdag forrásanyagot, mintegy száztízezer régi könyvet őriz a kora újkor időszakából. Magyar vonatkozásban pedig azért is érdemelhet kiemelt figyelmet, mert hungarikumainak számát és fontosságát tekintve a Kassai Mihály György (1640–1724) wittenbergi professzor által alapított hallei magyar könyvtár mellé állítható, amely nem mellesleg a hazánk határain kívül egy helyen őrzött magyar könyvtárak legnagyobbikaként volt ismert mindeddig. Állományát jelenleg a Halle-Wittenbergi Egyetem könyvtára (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt) őrzi.

A következőkben bemutatandó alap kutatás létrejöttét egy 2000-ben megkötött együttműködési megállapodás tette lehetővé a hallei Franckei Alapítványok akkori igazgatója (Paul Raabe) és az Országos Széchényi

Könyvtár akkori, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjának jelenlegi főigazgatója (Monok István) között. A megállapodás az 1800. december 31. előtti dokumentumállományok magyar szempontú feltárását célozta meg. Ennek eredményeként Verók Attila közel nyolc éven át tartó kutatási munkába kezdhetett. Meg kell említeni azonban, hogy a hungarika-kutatás több szálon zajlott párhuzamosan: rövidebb időszakokra hozzá csatlakozó kutatótársaival a teljességre törekedve vizsgálták át az intézmény értékes portré¹ és térképgyűjteményét,² így ezek magyar vonatkozású kútfői sorrendben elsőként kerültek publikálásra. Időközben napvilágot látott a gyűjtemény kéziratos hungarika-dokumentumainak katalógusa is Csepregi Zoltán munkájaként,³ majd 2017-ben került közreadásra a jelen recenzióban ismertetésre kerülő, egyedülálló, régi könyves állományt bemutató munka.

A dokumentumok ismertetése a mű használatáról szóló útmutatóval kezdődik. Ebben kerül tárgyalásra az egyes példányok feltérképezéséhez alapvető jelentőséggel bíró „hungarika” fogalmának meghatározása. A problematika összetettségét önmagában mutatja az a tizenötféle kritérium, amelyek alapján a könyvtár minden egyes nyomtatványa átvizsgáláson esett át. A szerző a katalógus használatáról szóló útmutatójában részletesen megadja a hungarikumok meghatározásához szükséges szempontokat. Ezek közé tartozik – mint megvizsgálandó kategória – az adott mű szerzőjének vagy közreműködőjének személye. Amennyiben egy adott dokumentum Magyarországról szól (anélkül, hogy ezt a címében jelölnék), magyarországi nyomdahellyel rendelkezik, vagy magyar származású nyomdász nyomtatta, szintén hungarikumnak tekinthető. Emellett további szempont lehet, ha a dokumentum tartalmaz magyar vonatkozású portrét, térképet, illetve Magyarországról szóló információt. A magyar nyelven írt könyvek, könyvrecenziók, magyarországi személytől származó (kéziratos) bejegyzések, ajánlások, tulajdonosi

1 *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts.* Herausgegeben von Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK, bearbeitet von Attila VERÓK und György RÓZSA. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 2003. (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien; Bd. 7).

2 *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Historische Karten und Ansichten.* Herausgegeben von Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK, bearbeitet von László PÁSZTI und Attila VERÓK. Halle: Verlag der Franckeschen Stiftungen, 2009. (Kataloge der Franckeschen Stiftungen; Bd. 22).

3 CSEPREGI, Zoltán: *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2A–B: Handschriften.* Herausgegeben von Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK. Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 39/1–2. = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 39/1–2.)

kézjegyek (*possessor*) és a disszertációk/disputációk magyarországi származású közreműködői is, akár vizsgáztatói (*praeses*), akár vizsgázói (*respondens*) minőségben tűntek föl a nyomtatványokon, a vizsgálati kritériumok közé tartoztak.

A katalógus fontos része a terjedelmes bevezető tanulmány is, amely a kora újkori hallei–magyar kulturális kapcsolatokat mutatja be a történeti gyűjtemény tükrében. Ennek képezi részét a szűkebben értelmezett hallei–magyar kapcsolatok ismertetése, amely főként az egyetemjáró diákság migrációja és szerteágazó tevékenysége nyomán bontakozott ki. Alapvetően elmondható, hogy a kora újkori Magyarország lakói igen hamar kapcsolatba kerültek a lutheri reformáció tanaival és az újonnan létrejövő egyház intézményeivel. A Kárpát-medencéből ezekre a helyekre érkező peregrinusok többsége az erdélyi szászok köréből került ki. Míg a 16. század során végig, illetve a 17. század első felében az evangélikus egyház ortodoxiájának fellegvárává váló Wittenbergi Egyetem volt a magyar protestáns felekezetű diákok egyetemjárásának elsőszerű célpontja, addig a Hallei Egyetem 1694-es megalakulásával jelentős mértékben átvett ebből a szerepből. Ennek köszönhetően az itt kialakult könyvgyűjtemény (kiegészülve a Hallében található másik magyar könyvtár anyagával) méltán tartott számot a magyarországi humán kutatások művelői, köztük a könyves szakemberek figyelmére. Ez pedig napjainkban is értékes kutatási lehetőséget biztosít, különös tekintettel a könyves dokumentumtípusokat is használó, történeti kutatásokat végző szakemberek körében. Tekintettel arra, hogy a recenzens fő kutatási területe a brassói szászok kora újkori történetéhez kapcsolódik, ezért a katalógus alaposabb megismerése is az ide vonatkozó, korábban nem ismert adatok fürkészésével kezdődött meg. Ennek kapcsán pedig elmondható, hogy az adattárban ismertetett dokumentumok igen gazdag kapcsolattörténeti vonatkozású adatokat is őriznek, különösen az alkalmi nyomtatványok körébe tartozó dokumentumokat illetően. Megtaláljuk például a Brassó melletti Feketehalomról származó, szerény anyagi körülmények között peregrinációra induló Petrus Mederusnak (1602/1606–1678) a koszorús költővé (*poeta laureatus*) avatásáról megemlékező gratulációt 1638-ból, amely tekintélyt és hírnevet szerzett számára, egyúttal pedig jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a korabeli brassói elitbe is be tudjon idővel kerülni (a katalógusban lásd: nr. 1276). A legnagyobb számban azonban a wittenbergi, lipcsei és a hallei egyetem vizsgaalkalmi során készült disszertációk és disputációk azok, amelyekben az erdélyi szászok, és így a brassói szász polgárok nevei is a leggyakrabban felbukkantak. Ezek a dokumentumok azért is érdekesek, mert feltárásuk által megtudhatjuk, hogy melyik diák hol és mikor végzett, milyen témában, melyik korabeli professzor előtt vizsgázott, és kik azok a diáktársak vagy külhonban szerzett barátok, aki számukra gratuláló versekben is kinyilvánították együttérzésü-

ket. Különösen érdekesek azok a nyomtatványok, amelyekben valamelyik már végzett erdélyi szász fiatal vizsgálónökként tűnik fel. Ilyen például az előbb említett Petrus Mederusnak a második házasságából származó mostohaafia, Valentin Greissing (1653–1701) 1678-as vizsgálónökletét ismertető disputáció (lásd: nr. 1288) is. Ezen dokumentumok valamennyi hungarika vonatkozású adata immár fellapozható, a kutató érdeklődési területétől függően böngészhető. Az adatokban igen gazdag katalógus jelentős mértékben egészíti ki az eddigiekben ismert és felhasznált művelődéstörténeti forrásokat.

A katalógus összesen 3194 hungarika vonatkozású tételt ismertet, szerzői betűrendet követve.⁴ Minden egyes tételleírásnál megjelölésre kerülnek a könyvtári jelzetek, valamint az általános könyvészeti adatok (szerző, cím – betűhív átírásban –, megjelenési hely, a nyomdász neve és a megjelenés időpontja). Ezt követik a terjedelmi adatok és a könyv méretére vonatkozó információk. Mindez kiegészül még a magyar vonatkozású adatok feltüntetésével – pontos oldalszám-megjelöléssel ellátva. A leírásokat a szerzőnek az adott dokumentumra vonatkozó megjegyzései zárják – az esetleges duplumokat is itt jelölve. A rendkívül tartalmas könyvészeti és életrajzi adatokat felvonultató kötet használatát lehetetlenné tenné a kötetvégi mutatók hiánya, amelyet nyilvánvalóan a munka szerzője is pontosan látott. Ezzel pedig alighanem a kötet legtöbbet forgatott részét készítette el. A munka roppant méretét önmagában hangsúlyozza az a tény is, hogy összesen tizenkilencféle (!) mutató készült a két kötethez, amely nagymértékben segíti a benne való tájékozódást: személy- és helynévmutató, a terjesztők, a nyomdászok, a nyomdahe-lyek és a kiadók mutatója, valamint a hungarikumokra vonatkozó tizenötféle műfaji megjelölések (*Gattungen*) mutatói. A kötetet végül egy megjelenési hely szerinti időrendi áttekintés zárja. Fontos megemlíteni, hogy a komoly türelmet és kitartást igénylő munkával egyrészt a források visszakereshetőségét sikerült megkönnyíteni jelentős mértékben, másrészt értékes támpontokat sikerült adni a feltárt dokumentumok használhatóságára vonatkozóan is. A hungarikumok meghatározásához használt kritériumrendszer következetes érvényesítésével jól áttekinthetővé vált a feltárt dokumentumok széles köre. A könyvállomány ilyen mértékű feltárása, valamint az egyes nyomtatványok példányleírásai speciális könyv- és művelődéstörténeti ismereteket igénylő munkát vártak el a kutatótól, az összetett feladat mintaszerű megvalósítása pedig a szerző érdemeit méltatja.

A könyvet legfőképpen a hazai könyv-, irodalom- és művelődéstörténeti kutatásokat végző szakemberek forgathatják majd haszonnal. A két szerződő

4 A katalógus legkorábbi hungarika vonatkozású dokumentuma egy 1495-ben Velen-ében nyomtatott levélgyűjtemény, amely Marsilio Ficino (1433–1499) itáliai orvostól származik, a címzettek között pedig több magyarországi humanista neve is feltűnik.

intézmény részéről az ezredforduló évében megfogalmazott célokról pedig elmondható, hogy mára maradéktalanul teljesültek. Az állományok teljes körű átvizsgálásának köszönhetően ugyanis a Franckei Alapítványok az első olyan gyűjteményegyüttessé avanszált a világon, amelyben minden szempontra kiterjedően lezajlott az írott és nyomtatott hungarikumok feltárása. Az időt és energiát nem kímélő katalógusok elkészültével pedig immár az egyes dokumentumok és témák mélyrehatóbb vizsgálata is lehetővé vált a szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség számára – ami korábban nem látott módon segítheti elő a Kárpát-medence kora újkori történetével kapcsolatos kutatásokat, hiszen újabb, eddig ismeretlen források százai kerültek elő a könyvtári és levéltári feltárások során.

VERÓK, ATTILA: *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Alte Drucke 1495–1800. Bd. I–II.* Hg. v. Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK. Budapest. MTA Könyvtár és Információs Központ, 2017. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 40/1–2.*)

Útikalauz az esztétika dzsungelében

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
balazs.geza@gmail.com

Horváth Gizella: *Túlélőkészlet az esztétikához* című könyve elsősorban egyetemistáknak szóló esztétikai bevezetés. A szerző arra keresi a választ: ki a művész, mi a művészet, hol vannak a művészet határai, hogyan ragadható meg a műalkotás, miként értelmezzük (vannak-e egyáltalán az értelmezésnek objektív kritériumai, vagy mindig mindent belemagyarázunk és túlértelmezzünk)?

A szép és a semmi című könyve a 20. századi művészeti fordulatot elemzi. Megközelítését hiányesztétikának nevezi. A művészet jelenében és jövőjében az autonómia feladását látja központi kérdésnek, amelynek során a művészet társadalmiasul a hétköznapi élettel, ezáltal feladva önmagát.

Kulcsszavak: művészetelmélet, ízlés, művész, műalkotás, művészeti ágak, szép, szépség, eltűnt mű, múzeum, hiányesztétika, autonóm művészet

Megismerés, esztétikum, kommunikáció, stílus, ízlés, játék, nyelv, nyelvi játék, kidolgozott és korlátozott kód – érintkező fogalmak, sok esetben egymásra vannak utalva. Ezért ajánlom a nyelvészeti kérdések iránt érzékenyeknek Horváth Gizella, elsősorban egyetemistáknak írt esztétikai bevezetését.

Túlélőkészlet szélsőséges, rendszerint háborús körülmények között szükséges. Egyik legfontosabb eszköze a mindenre használható: túlélőkés. De miért ez a háborús metafora az esztétikával kapcsolatban? Miért van szükség esztétikai túlélőkészletre? Horváth Gizella könyvének kézbevételekor először arra gondoltam: *túlélőkészlet az esztétikavizsgálóhoz*. Például szoktak hozzá használni: puskát. Végeredményben a vizsga is harc, küzdelem, túl kell élni. De azért többről van szó: esztétikai túlélőkészletről: az esztétika mint tudomány segítség az ember túléléséhez. Mert a művészet nélkül nincs ember. A művészet értésével kapcsolatban pedig vannak problémák. Igazából erről szól ez a könyv, amelynek a műfaja (a háborús metafora lebontása után) leginkább az lehetne: bevezetés az esztétikába.

Korunk nagy esztétikai kérdései: ki a művész (hisz bárki közzétehet bármit), mi a művészet, hol vannak a művészet határai (amikor bármi műalkotás lehet), hogyan ragadható meg a műalkotás, miként értelmezzük (vannak-e egyáltalán az értelmezésnek objektív kritériumai, vagy mindig mindent belemagyarázunk és túlértelmezzünk)?

Mindezekre az esztétika hivatott választ adni. Baumgarten, az „esztétika keresztapja” latin nyelven írt *Aesthetica* című művében (1750–1758) a filozófia részeként határozta meg az esztétikát mint „az érzéki megismerés tudományát”. A megismerés, a megértés csak látszólag egyszerű folyamat. Valamikor még közvetlen kapcsolat volt az alkotó és a befogadó között, ez az időszak volt az ősi esztétikai szinkretizmus, amely a legutóbbi időig a népművészetet (folklórt) is jellemezte. Ám idővel az alkotó és befogadó személye, szerepe, tudása szétvált; de manapság mintha ismét mindenki lehetne „művész”; ki képes eligazodni a művészeti dzsungelben? (Talán egy túlélőkészlet kellene hozzá.) A maga módján mindenki alkot, így akár művésznek is tekinthető, de a hivatásos művész formanyelve messze eltávolodott az alkalmi, naiv művészetétől, sőt: a befogadók többségétől. A szakadékot a sznobok parvenü magatartása igyekszik áthidalni. Valamint megjelent a giccs: mely formájában vonzó, közérthető, tartalmában viszont álságos, esetleg hazug. Társadalomtörténeti háttere is van:

„a kapitalizmus, a sztálinizmus és a faszizmus egyaránt hajlamosak a giccset felhasználni, mégpedig azért, mert a giccsre jellemző a kommunikáció hatékonysága... (...) A giccs a hatást maximalizálja... (...) A kereskedelem és a totalitárius rendszerek egyaránt keresik a kontrollált információ maximális hatását, ezért a giccs kultúráját igénylik.” (132–133)

Másik oldalról az avantgárd (neoavantgárd, posztmodern) formakísérletei bizonytalanítják el az embert.

„A természetes dolgok artefaktumokká válnak...” (...) „Egy farönk is lehet műalkotás, ha egy művész kiemeli a környezetéből és falra akasztja vagy beviszi egy kiállításra...” (143) „A tárgyak transzfiguráción (színeváltozáson) esnek át.” (148)

És tegyük hozzá: a posztmodern irodalom arra a premisszára épít, hogy a nyelv nem is alkalmas eszköz a kifejezésre, ezért folyamatosan újra kell teremteni. Ennek stilisztikai eszköze: a jelentésjáték, nyelvi játék.

A műalkotás megközelítéséhez, (lehetséges) megértéséhez az esztétika, az esztétikai nevelés igyekszik hozzájárulni. De mivel a művészet sokszintű (szép és rüt, magas—populáris, pl. a zenében nehezen definiálhatóan: komoly- és könnyűzene), valamint sokféle „csatornán”, formában, műfajban közlekedő stb., egyetlen esztétikai rendszerrel megközelíthetetlen. Almási Miklós ezt ismerte fel „anti-esztétikájában” (alcíme: *Séták a művészetfilozófiák labirintusában*). Horváth Gizella esztétikát és művészetfilozófiát tanít a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen, s az esztétikai megközelítések sokféleségéből állított össze – saját szavaival – „túlélőkészletet”. Túlélőkészletébe – egyfajta kommunikációs láncba szervezve – a következők tartoznak: az esztétikai tapasztalat, az ízlés, az esztétikai tulajdonságok (értékkategóriák), a művészetfogalom és megközelítései, a művész, a műalkotás, az előadás, az értelmezés, a kritika és a művészeti ágak.

Az esztétika egyik kulcsfogalma: az ízlés. Érdekes, hogy a legtöbb nyelvben az ízlésre, ízre és az ízlelésre ugyanaz a szó vonatkozik (33), vagyis valamikor közvetlen tapasztalat volt (lehetett) a fizikai és a szellemi befogadás között. Ez ma talán csak a konyhaművészetben vagy a szerelem „művészetében” maradt fenn. Az esztétikai mezőn belül az érzelmek dinamikája (pozitív-negatív érzelmek) a fő kérdés. Az esztétikai érték kategóriák közül elsőnek mindig a szépet emeljük ki, esetleg az „élvezetet” hangoztatjuk, ám további fontos kategóriák: a fenséges, a tragikum, a komikum, a folyamat eredménye pedig a katarzis (a megrendülés, megtisztulás). A műalkotás (és persze minden esemény) megragadható freudi alapon is: a feszültségkeltés és –oldás (tenzió—detenzió) jelenségével. Fontos kiegészítés, hogy ezek a lélektani hatások nem csak kanonizált műalkotások esetében, hanem az emberi élet minden eseményében kiváltódnak, kiválthatók. Vagyis létezik mindennapi, nem művészi katarzis is. Nincs okunk megkérdőjelezni azt, hogy egy borzalmas tömegfilm nem ugyanazt a hatást váltja ki rajongójában, mint amikor valaki kifinomult érzékkel egy művészfilmet néz.

A művészet eredetileg mesterségbeli tudás, hozzáértést jelentett. A művészeti ágak csak később specifikálódtak. A művészetelmélet az utánzás-elmélettel (mimézis) kezdődött, majd következtek a különféle formalista megközelítések. A mit helyett a hogyan? A formális, strukturális vonások a következők: arány, szimmetria, metrum, szórend, szín, alakzat, kompozíció, amelyek szignifikáns formában (esztétikai emóció, percepció) öltenek testet. Talán más megközelítésekkel univerzálisnak (antropológiai megközelítések) vagy prototipikusnak (kognitív megközelítések) is mondhatnánk. S valahol itt ragadható az esztétikai nevelés lényege:

„a szignifikáns forma elkülönül az élettől, egy külön esztétikai érzékkel ragadjuk meg, ami a legtöbb embernél nincs kinevelve. A szignifikáns formát közvetlenül, intuitív módon, nem-inferenciálisan ragadjuk meg. Az esztétikai percepció ezen közvetlensége erős koncentrációt igényel. Látjuk a színeket és az alakokat, de koncentrálnunk kell a köztük lévő viszonyokra ahhoz, hogy megragadhatjuk a szignifikáns formát. A kritikus feladata, hogy hangsúlyozza azokat a formális minőségeket, amelyek odavezetik a nézőt, hogy tapasztalja a szignifikáns formát.” (130)

Hogy mennyire felhasználható az esztétikai tapasztalat az irodalmi mű megértéséhez, szolgáljon egy szép példa: „az irodalmi formákra jellemző a jelentés és a szemantikai sűrűség/vastagság mintáinak összenövése, amit különböző módokon lehet elérni: metafora, irónia, a témák sokszoros összekötése, szempont alkalmazása, érzelmi jelentés.” (137) A retorikában, irodalomelméletben használt fogalmak átvihetők minden műalkotásra, ezt Arthur C. Danto így fogalmazza meg: a művek a metaforákhoz hasonlatosak, „retorikai struktúrájuk van, nem kell szó szerint olvasni őket, és azért használjuk, hogy

megváltozassuk az emberek attitűdjét bizonyos dolgok iránt”. (149) Látható itt az esztétikai nevelés értelme, vagyis az, hogy az embert jobbá tegye. És akkor mi a műalkotás Danto szerint: „ha rendelkezik egy témával, amire valamilyen attitűdöt vagy szempontot vetít ki (azaz van stílusa), a retorikai elliptikus szerkezetek segítségével (ezek elsősorban metaforikus szerkezetek), amely elliptikus kifejezés a befogadók arra hívja fel, hogy kitöltsék a hiányzó részt, és ha a mű, illetve interpretációja művészettörténeti kontextust követel meg”. (149)

A műértelmezés kulcskérdése: mennyire objektív, kizárható-e a szubjektivitás. A korábbi irodalomtörténeti oktatásban nagy súllyal szerepelt a szerző szándéka, a korszak aktuális kérdései, ezeket viszonylag könnyű ráhúzni a műre. Mindezt én ma sem zárnam ki az esztétikai értékelésből, hiszen a művek nem légyüres térben születnek. Ám elég nagy esztétikai hiányosságunk, hogy a szöveg értelmezésének szempontjait nem tanítjuk eléggé világosan. Wimsatt és Beardsley 1946-os (!) csoportosítása ma is megállja a helyét: belső, külső és kontextuális bizonyítékok. Különösen a belső bizonyítékok az érdekesek, hiszen azokat a műből magából bonthatjuk ki – alapos, „sűrű” olvasással, s amelynek lényege: „bármilyen részlet, amellyel a mű szolgál. (...) Minden olyan bizonyíték belső, amely fizikailag jelen van a műben.” (191) A mai világban, amikor a többség gyorsolvasással igyekszik utolérni magát és a világon folyó robbanásszerű esztétikai termelést, amikor rohamosan csökken a szövegértés, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a szöveg belülről érthető meg, s minden állításunkat magából a szövegből kell bizonyítani (és ez csak alapos, ahogy említettem: „sűrű” és persze lassú olvasással érhető el).

Érdekes és vitatható jelenség és kérdés: a szerző halála, azaz pontosabban: személyének negligálása. „A strukturalizmus, a formalizmus, a hermeneutika, mind a szerző jelentőségének csökkenése irányába mutatnak. Másrészt az automatikus írás, a szürrealizmus tudattalanból eredő impulzusa, a readymade műfaja, a strukturálisan nyitott művek, amelyek a befogadó aktív közreműködését igénylik – mind olyan jelenségek, amelyek a szerződemiurgosz háttérbe szorulását jelzik.” (166) Ellentétben áll ezzel az örök emberi egyéniségkultusz, a szerző személyével való érzelmi azonosulás, a szerző személyiségén keresztül való akaratlan értelmezés. Az igazság valahol középen lehet: a szerzőt nem lehet eltemetni, mert – mondjuk – Az apostol esetében eléggé fontos Petőfi Sándor személye, s úgy beszélni a műről, hogy Petőfit nem ismerjük, elképzelhetetlen. A kizárólagos műközpontúság vezetett oda, hogy bizonyos irodalomtudományi megközelítések kiiktatják a szerzők, s így elveszik az azonosulási lehetőséget a befogadótól. Ennek a törekvésnek az ellenhatásaként bukkant fel a legutóbbi időben és lett nagyon sikeres az irodalmi bulvár: írók-költők (titkos) magánélete (gondoljunk Nyáry Krisztián ezirányú munkásságára). Ez természetesen nem esztétikai, értelmezési kérdés, de igény van rá, és egy út lehet a mű megközelítéséhez.

A művész személyén túl a legfontosabb talán a kifejezési mód, a kód kérdése. A művészet története egészen a romantikáig főleg ismétlésből-ismétlődésből állt, vagyis (nyelvészeti kategóriával) „kidolgozott kódot” használt. Azóta érték-kategóriává vált az eredetiség, a magas művészetben elvárt, hogy ismételni tilos (mert az epigonizmus), minden művésznek meg kell újítani a kódot – s ez (ismét nyelvészeti kategóriával) növelte a „korlátozott kódok” számát, s így folyamatosan megnehezíti, sőt esetleg meggátolja a művek befogadását.

Elgondolkodtató jelenség: az eredetiség. Biztosak lehetünk abban, hogy egy festmény kapcsán a laikus nem tudja megmondani (sokszor a művészet-történész sem), hogy eredeti-e vagy hamisítvány. A laikus, az átlag műkedvelő egy Van Gogh-poszternek, másolatnak, utánzatnak pontosan annyira tud örülni, mintha eredetiben látná az amszterdami Van Gogh Múzeumban. Persze az eredetinek van mágikus hatása, például az, hogy tudjuk, hogy eredeti, vagy az, hogy látjuk: fegyveresen őrzik, és egyébként meg sem tudjuk közelíteni... Míg a szobánkban akár meg is érinthetjük a másolatot. Aligha lenne helyes elítélni a lakását művészeti posztterekkel kirakó műélvezőt, s arra sarkallni, hogy csak egy méregdrága eredeti festménynek van művészi értéke.

Horváth Gizella idézett szerzőivel egyetértőleg helyesen állapítja meg: az esztétikum iránti érzék antropológiai alapokon áll (pl. Gadamer nyomán, 151), s szoros kapcsolatban van olyan jelenségekkel, mint a játék, a nyelvben értelemszerűen a nyelvjáték. Ahogy Wittgenstein is gondolja:

„a szavak használatának egész folyamata azoknak a játékoknak az egyike, amelyek segítségével a gyermekek az anyanyelvüket megtanulják. Ezeket a játékokat »nyelvjátékok«-nak fogom nevezni, és egy-egy primitív nyelvről olykor mint nyelvjátékról fogok beszélni. [...] Az egész az is - a nyelvet és azokat a tevékenységeket, amelyekkel a nyelv összefonódik - »nyelvjáték«-nak fogom nevezni.” (Ludwig Wittgenstein: Filozófiai vizsgálódások. Neumer Katalin ford. Atlantisz, 1998. 21.)

Ennélfogva az esztétikai érzék minden embernek a sajátja, valamilyen szinten használja is, de hogy valóban emelkedett (Lukács György nyomán: „nembeli”) lény lehessen, ahhoz szükség van nevelésre, azon belül ízlésnevelésre, és szüntelen gyakorlásra is. Ezért kell esztétikával ismerkedni, esztétikát tanulni – föltehetőleg mindenkinek. Ilyen szempontból az esztétikai nevelés „túlélőkészlete” valójában az ember túlélésének a lehetősége is. Ehhez kínál egyfajta útikalauzt Horváth Gizella gazdag szakirodalmi anyagot felvonultató és művészi kiállítású (színes fényképes illusztrációk), valamint logikus szerkezetű, akár esztétikavizsgára szakirodalom vagy puska gyanánt szolgáló könyve.

(Horváth Gizella: Túlélőkészlet az esztétikához. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2012. 268 oldal.)

Horváth Gizella *A szép és a semmi* című könyvében a 20. századi modern művészet sokszor mellbevágó jelenségeit magyarázza – rendkívül empatikus módon. Valóban az idegeinket, érzékeinket borzolja ezek a jelenségek: a tagadás, az örökös kísérletezés, a polgárpukkasztás, a botrány, a szépség relativizálása (megszűnése), a forma elszabadulása, a műalkotás fogalmának megváltozása, valójában a művészet, művészi termék és a művész felszámoló-dása (minden művészet, mindenki művész). Mit lehet kezdeni ezekkel a jelenségekkel? Udvarián, bambán szemléljük, sznob módjára lelkesedünk, rajongunk, de legbelül mélyen megvetjük, lázadóként tönkretesszük, avagy – ahogy egyre többen teszik – elfordulunk az „igazi” „művészettől” és a tömegek „művészetébe”, a könnyen fogyasztható tömegkultúrába menekülünk... Miközben elfogadom a művészi szabadságot, az örökös kísérletezést, játékot, kreativitást, ezzel egyúttal a tévedést, aközben kicsit félttem az ember mégis legmagasabb szintű tevékenységének, a művészetnek a sorsát, az ember- és társadalomalakító szerepének csökkenését, netalántán elvesztését. Ezért fokozott érdeklődéssel olvasom Horváth Gizella könyvét, hiszen a filozófus-esztéta szerző látható empátiával, és a megértetés szándékával közelít korunk nagyon is furcsa művészeti tevékenységeihez, alkotásaihoz. Ha ő tudja értékelni, elfogadni, talán szeretni is, akkor esetleg van esély mások számára is. Magam Beke László egyetemi előadásain kaptuk az első útmutatást, amelyet későbbi könyveiből mások is megismerhettek: *Művészet/Elmélet* (1994), *Médium/Elmélet* (Balassi—BAE Tartóshullám—Intermedia, Budapest, 1997). Meglepetéssel vettem tudomásul, hogy Horváth Gizella könyvében nincs utalás Beke Lászlóra.

Horváth Gizella könyve *A művészet nagyszerű kalandja* című fejezettel indul, amelyben a „nagyszerű” jelző egyértelműen mutatja a szerző hozzáállását. „Sokan a művészet csődjét látják ezekben az eseményekben” (17), írja, majd a szépség átalakulásáról, megszűnéséről és a hiány jelentkezéséről értekezik: „a hiány egyrészt megalapozza a művészetek modern paradigmáját, másrészt hipotézisem szerint a 20. században huzatszerűen ki is üresíti azt.” (19) Ez lenne az én hipotézisem is, mert ez az érzés hat át nem egy modern kori műalkotásnak tekintett tárgy (valami) szemrevételezésekor. A hiányról, amelynek tudományos megközelítését hiányesztétikának nevezik, már jobb véleménnyel van: „A hiányesztétika nem a semmi esztétikája... A hiány egy olyan semmi, ami a valami helyére lép. Nem föltétlenül új világokat hoz létre, hanem kiemeli (exponálja) a hiányzó elemet, kiemeli jelentőségét, lényegére redukálja... A hiányesztétika a módszere kételkedés művészeti megfelelője, ami meghatározza a modernizmust a művészetben. A hiány a modern, autonóm művészet konstitutív eleme.” (20)

Horváth Gizella hiányesztétikáját a következőképpen foglalja össze:

„saját fogalomhasználatomban a 'hiányesztétika' egy olyan értelmező keret, amelyet elsősorban a képzőművészetre alkalmazok, az előadóművészekkel nem foglalkozom. Továbbá a hiányesztétikát a művészetek modern paradigmájának destabilizálásával (lényegi elemeinek elhagyásával, szerepük átértelmezésével) írom le.” (159)

A szép fogalmának hiánya című fejezetben olyan szélsőséges nézetet is ismertet a szerző, mint hogy a szépség „elhibázott fogalom”, s hogy létezik „esztétikum nélküli esztétika” (26). De azért visszatér a szépség: a szimmetriában (hadd tegyem hozzá, hogy az alapvető örömeffektusként megjelenő szimmetriának számos áttételes jelensége, fokozata van, ami végső soron csaknem minden emberi, művészeti tevékenységben megragadható). Freudtól befolyásolt nézetem szerint nagyon is az örömelv mozgat bennünket, még akkor is, ha nem mindenben tudatosul ez a jelenség. A könyvben talán itt fogalmazódik meg legszebben: „tudjuk, hogy a szép tapasztalatát öröm kíséri, és ezt az örömet a képzelőerő és az értelem szabad játéka magyarázza” (35). A következő fejezet a szerzőről, a szerző haláláról szól: Nyughatatlan halott szerzők. Magam kritikusan szemlélem a napjaink kurrens irodalomelméletében elburjánzó „szerzőtlenítést”, és az értelmezés teljes szabadságát a befogadóra korlátozó megközelítést. Más művészetekben a „másolás”, a kiradírozás, szerzőmegosztás, hamisítás gesztusai sorolhatók ide. Illetve az „eltűnt mű”: korunk egyik botrányos, a műalkotás illékonyágára felhívó cselekedete:

„Banksy híres, egy kislányt lufival ábrázoló *Girl With Balloon* című képe a leütés után nem sokkal megsemmisítette önmagát a Sotheby's aukcióján Londonban. A művet az incidenst követően átnevezték *Szerelem a kukában-ra* (*Love is in the Bin*). Amikor a kalapács leereszkedett és a mű ledarálódott, először lesokkolódtam, de aztán fokozatosan elkezdtem felismerni, hogy saját művészettörténeti darabommal kell beérnem – nyilatkozta az európai gyűjtő a *The Guardian*nek. Sokakat lenyűgözött az új műalkotás, nemkülönben a Sotheby's igazgatóját, Alex Branczikot. Branczik találóan megjegyezte, hogy Banksy nem megsemmisítette a műalkotást, hanem megteremtette. A Sothebys [2018]október 13. és 14. között kiállítja a képet londoni galériájában, mielőtt kiszállítják a szerencsés vevőnek. Egyesek úgy vélik, hogy a kép értéke a Banksy-brahi óta körülbelül 20%-kal megnőtt. Banksy további művei is hamarosan kalapács alá kerülnek. A szervezők azonban azt ígérik, a közönség még egyszer nem lesz szemtanúja egy műalkotás hasonló megsemmisülésének. Hogy ez alatt mit értenek pontosan, egyelőre nem derült ki.”¹

Horváth Gizella az eltűnő műalkotás ezekkel a jelenségekkel ragadja meg: tárgy helyett fény, illat, szó, emberi test (performansz), végül pedig a

1 <https://contextus.hu/eldolt-a-banksy-kep-sorsa/>

tárgyhílt helye: a semmi. Ezután a múzeum megváltozásáról, a muzeologizálási folyamatról ír.

A szerző *Az autonóm művészet tündöklése és lehetséges bukása* című zárófejezetben megfogalmazza kétségeit:

„Számomra a relációesztétika a legfontosabb tanulsága éppen a művészet autonómiájának feladása. A művészet még a legmegátalkodottabb autonomista formában is a rajta kívül élő társadalomról szól... (...) Megtörténhet, hogy a művészet maga már levetette autonómiájának gondolatát... (...) Megeshet, hogy a hiányesztétika már végképp a múlté, és a művészet radikális változása előtt állunk, ami meghozhatja a művészet és az élet annyira óhajtott egységét – a művészet autonómiájának feladása árán. Talán már nem annyira abszurd a művészet és a szórakoztatás, a politika vagy a kereskedelem egy oldalon való említése. És talán a jövőben a művészet filozófiai kérdéseire reflektáló művészek az örökké éretlen ifjak furcsa kisebbségét fogják kitenni, szigetként állva a szórakoztatóiparnak dolgozók, a magunkat a politikai propagandának és aktivizmusnak szentelők és a mindennapok dizájnját nemesítőik tengerében. A művészet jelenét-jövőjét minden bizonnyal a számítógép és az internet is meg fogja határozni, ahogyan a technikai sokszorosíthatóság is arra készítetett, hogy újragondoljuk a művészet jellegét és helyét a világban.” (167–168)

Attól tartok, hogy a művészetek 20. századi – e könyvben is leírt, magyarázott – fordulata az internet forradalmával maradandó változásokhoz vezet. A művészetek vagy legalábbis a művészetek egy része, egy szelete popularizálódik és feloldódik, másik, megmaradó része pedig a nagyon kevesek élménye, játéka lesz. Miközben elfogadom a tömegkultúra jogosultságát, szerepét, kicsit szomorúan szemlélem ezt a változást.

A nyitott bölcsész, a valódi értelmiségi mindig meg akar ismerni új világokat, új kontextusokat, folyamatosan értelmez, újraértelmez – és szerencsés, ha esik a túlértelmezés csapdájába. De ma már egyre kevesebb az ilyen nyitott bölcsész, hiszen az információk, sőt a valamiféle alkotásként élénk toluló jelenségek elvonják a figyelmet. Kérdés, hogy ez megváltozott művészet, hiányesztétika mennyire képes a személyiséget gazdagítani. Beke László előadásai, tanulmányai, Horváth Gizella könyvei arról győznek meg, hogy folyamatosan kell ápolni esztétikai érzékelsünket is. De hadd tegyem hozzá, ne tekintsük maradinak azokat, akiket a hagyományos művészetek, műfajok kötnek le.

HORVÁTH GIZELLA: *A szép és a semmi*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2016. 180 oldal.

„Fortes fortuna adiuvat” ('bátraké a szerencse'): újabb mozaik a retrospektív nemzeti bibliográfiához

STOHL RÓBERT

Magyar Honvédség Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság,
Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, Budapest (Budapest)
stohl.robert@hm.gov.hu

Az egyedi bibliográfia Magyarország legnagyobb egyházmegyéjének egri nyomdáját vizsgálja a kiadványok szempontjából. Kétszáz év nyomdatermését veszi számba a teljesség igényével. Az egri tipográfiából kikerülő, elsősorban lelkiségi és tankönyvek nagymértékben meghatározták a 18–20. századi oktatás történetét is Szolnoktól Kassáig, Nagyváradtól Beregszászig, Kolozsvártól Szabadkáig. **Kulcsszavak:** Eger művelődéstörténete, az Egri Egyházmegye művelődéstörténete, nyomdászattörténet (18–20. század), egri Líceumi Nyomda

Az ország kilencedik állandó nyomdájaként, 1755-ben létrejött egri műhely majd' két évszázados története sok érdekességet rejteget nemcsak a könyvtörténet, hanem közvetve a neveléstudomány, elsősorban a neveléstörténet kutatói számára is. Az Eszterházy Károly Egyetem Esterhazyánium Tudományos Kutatócsoportja és az egyetem Kulturális Örökség és Művelődéstörténet Tanszékének közös gondozásában megjelent mű szakmatörténeti unikum, nem kevesebbet céloz, mint az egri líceumi nyomda kiadványainak teljességét bemutatni.

Egerben több mint kétszáz évet vártak arra, hogy városuk felsőoktatási intézménye az egyetem címet viselhesse – az ilyen irányú törekvéseknek is méltó emléket állít a Mizera Tamás, Nagy Andor és Verók Attila nevével fémjelzett bibliográfia. Kétszáznál is több esztendő távlatából kezdve, teljes bibliográfiát készíteni azonban lehetetlen vállalkozás. A szerzők, maguk is elismervén korlátaikat, épp grandiózus vállalkozásuk eredményeképp feszítettek szét azokat, és hoztak létre egy könyvészeti unikumot a hazai kutatástörténetben: mindezidáig ugyanis nem sikerült senkinek sem ennyire alaposan feltérképeznie az egri – és jegyezzük meg rögtön: egyetlen magyarországi – nyomda összes kiadványát.

Teljességre törekvésük következtében a kutatóknak hatalmas forrásanyagot sikerült összegyűjteniük, ezért maga a mű két fizikai kötetben testesül meg, amelyek felosztásakor a szerzők a technikatörténeti változásokat

kövezték, így az első kötet a kézi sajtó időszakát öleli fel, vagyis az 1755–1852 közötti időszakot, míg a második kötet a gyorsajtóra való áttérés időpontjától, 1853-tól közli a kiadványokat egészen a nyomda 1949. évi államosításáig. Mindkét kötet tartalmaz előszót, az elsőhöz Monok István professzor, a másodikhoz az egri Főegyházmegyei Könyvtár nyugalmazott igazgatója, Löffler Erzsébet ad szellemi útmutatást. Maga a mű a szabványoknak megfelelő, jól szerkesztett, világos, átlátható, elsősorban könyvészeti munka. Ennek következtében, jelentős hányadát a kiadványjegyzék teszi ki, amely évről-évre, azon belül pedig betűrendben sorolja fel a Líceumi Nyomda kiadványait, feltüntetve az egri nyomdatermékek jelenlegi előfordulási helyét és regisztrációját – vagy épp annak hiányát – valamely retrospektív bibliográfiában. A Magyar Nemzeti Bibliográfia számára korábban nem ismert tételek számait külön, impozáns melléklet közli. Az olvasó számára az eligazodást egy rövid útmutató és névmutató teszi könnyebbé. Sajnos, tördelési hiba miatt két oldallal elcsúszott az évszám nélküli kiadványok listája (429. o.), így az azt követő tartalmi egységek is más oldalszám alatt találhatóak. Jelentéktelen hiányosságként róható fel, hogy a teljességre törekvés igénye mellett *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei* c. sorozat egységeiből épp a részben egri kiadású nyolcadik kötetnek a zombori kármelita rendház állományára vonatkozó lelőhelyadatai maradtak el. Ez alapján az egri nyomtatványok közül négy (363., 681–683.) tétel megfelel a zombori kötet 208., illetve 836–838. tételeinek.

A mű tartalmát tekintve, Monok István előszavában lényegre törően mutatja be, a Rákóczi-szabadságharc utáni első egri püspökök kulturális programját és erőfeszítéseit, hogy Egerben megteremtsék a feltételeket egy regionális szellemi központ működéséhez, hangsúlyozva az akkori döntések időtállóságát, a tudásba fektetett energia megtérülését.

Jelen kiadvány nem csupán öncélú bibliográfia, értékét tovább növeli, hogy mindegyik szerző egy-egy rövid tanulmány erejéig kísérletet tesz a hozzáférhetővé tett forrásanyag elemzésére is. Ezek sorát Verók Attila írása (9–36. o.) nyitja, aki az egri egyházi nyomdászat első kétszáz évéről, illetve a nyomdatörténeti kutatások aktuális állásáról ír röviden, a vonatkozó szakirodalom alapos ismeretében hangsúlyozva azt is, hogy az új adatokkal is szolgáló levéltári kutatások ellenére még koránt sincs minden fehér folt felderítve. A bibliográfiai kutatások nagy hiányosságaként említi az egyházi gyűjtemények feldolgozottságának állapotát – amely munka teljessé tétele nélkül csak megközelítő eredményeket kaphatnak a kutatók a nyomda termékeiről. Külön tárgyalja a nyomda történetében a püspöki és az érseki korszakot (1804 előtt, ill. után), valamint a nyomdatermékek mennyiségi és tartalmi szempontú bemutatása mellett kiemel és részletesen bemutat egy-egy érdekesebb kiadványt.

A kutatás tárgyát tekintve átfedések vannak a következő, Nagy Andor által szerzett tanulmánnyal (37–54. o.), ugyanakkor míg Verók a nyomdatermékek tekintetében a kultúrtörténeti érdekességek és jellemzők bemutatására helyezi a hangsúlyt, Nagy a statisztikai adatok száraz, de korántsem unalmas elemzésével tárja elénk a nyomda kiadványainak sokszínűségét. Az első tanulmányban már ismert korszakolás alkalmazása is erősíti a tanulmányok összhangját, ugyanakkor az elemzés kisebb egységek szerint (a püspökök és érsekek hivatali ideje alapján) is megtörténik, így látványos táblázatokban is sikerül bemutatni a kiadói politika és a kiadványok nyelvi és mennyiségi viszonyainak változásait. Nagy részletesen tárgyalja azokat az okokat és körülményeket, amelyek a nyomdatermékek kezdeti nyelvi arányainak lassú megváltozását tették lehetővé a 19. század közepétől, így adva képet az alkalmi és magyar nyelvű nyomtatványok számának emelkedésével párhuzamosan a helyi szerzők írásainak gyakoribb megjelentetéséről. A kiadványok tartalmi és újabb nyelvi megújulását a 20. század hozta el, amelyben az alkalmi kiadványok térvesztése a természettudományok előretörésének adott helyet.

A bevezető tanulmányok sorát egy neveléstörténeti szempontból különleges értéket képviselő írás zárja Mizera Tamás tollából (55–66. o.), aki kutatását „Athéné szegény gyermekei”-re és a hozzájuk köthető nyomtatványok szűk körére – tankönyvekre és alkalmi kiadványokra – alapozva, szerencsésen megválasztott, jól körülhatárolt időszakban elemzi az egeri tanítók, tanárok kulturális életben betöltött szerepét, figyelembe véve az országos oktatás- és kultúrpolitika hatásait, ezek alapján elkülönítve a helyi sajátosságokat. A tankönyvek elemzése során Mizera összetett és színes képet tud bemutatni az egeri oktatásról, hiszen Egerben annak minden szintje képviselteti magát (még ha nem is egyszerre és egy időben). Módszertanában, a kategóriák felállításakor, jól bevált könyvész példához nyúl, hangsúlyozva azonban annak a műfajok és azok felhasználásának ellentmondásaiából fakadó korlátait. Külön megemlíti, hogy míg a természettudományi szakirodalom csak a 20. században kezdett nagyobb hangsúlyt kapni a nyomda összes kiadványain belül, a tankönyvek és oktatásban használt természettudományi szakkönyvek területén már a 19. század közepén is a matematikai munkák vannak túlsúlyban – természetesen ez nem választható el az egeri csillagvizsgáló történetétől. A szerző kiváló stílusa ellenére a tanulmány ezen statisztikai elemző részeinek értelmezése ábrák alkalmazásával nagymértékben megkönnyíthető lett volna, valamint azok kellőképpen alá is támasztanák a kutatás eredményeit. Az alkalmi kiadványok vizsgálata során a szerző a kutatók által kevésbé vizsgált elemeit villantja fel az egeri mindennapoknak és a helyi kulturális életnek, különösen nagy hangsúlyt fektetve az oktatási vonatkozásoknak, a mester-tanítvány kapcsolat természetrajzát allegóriákban ábrázolva.

Míg egy teljes nemzeti bibliográfia összeállítása csak álom marad a könyvészet számára, az ezen kiadványhoz hasonló bátor vállalkozások mégis nagymértékben hozzájárulnak ennek megvalósításához, valamint fentiek alapján is jól látszik, hogy a neveléstudomány tud profitálni más tudományterületek alapkutatásaiból is. Amint a szerzők fogalmaztak, még sok a fehér folt a kutatásokban, így erre a műre mint forrásbázisra alapozva, még sok elemzés készülhet az egri líceumi oktatásnak és az oktatóknak a város kulturális életére gyakorolt hatásáról. Ezenfelül pedig arról se feledkezzünk el, hogy a Kárpát-medence egykori legnagyobb egyházmegyéje, amely nagyjából a mai Magyarország területével megegyező méretű földrajzi kiterjedést ért el, a központi városában működő nyomdából lelkeségi és tankönyvek tízezreit ontotta főként a Dunától keletre a Felvidéktől a Vajdaságig, Kárpátaljától a Partiumon keresztül egészen Erdélyig. Nem kell tehát véletlennek tekintelnünk majd, ha a későbbiekben még bárhol lappangó egri nyomtatványokra bukkannak a kutatók ennek a további feltárássra ösztönző bibliográfiának a hatására. Szívből kívánom ugyanis, hogy a bátrak szerencséje ténylegesen indítson el egy kiegészítő, pótlásokat generáló mozgalmat, ahogyan az a 19–20. század fordulóján is történt a nagy bibliográfus, Szabó Károly *Régi magyar könyvtárának* kötetei nyomán.

MIZERA TAMÁS – NAGY ANDOR – VERÓK ATTILA: *A könyvkiadó egri Líceum: történet és kiadványjegyzék I–II*. Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, Budapest–Eger, 2017. (Kulturális örökség; 7/1–2). 493, 458 oldal

Rezumate

Pálfi, József: Modelarea destinului într-un mod modern. Discursul rectorului la deschiderea noului an școlar, 2018/2019

Balázs, Géza: Sfântul Ladislau în tradiția populară și în limbă

Regele Ladislau – Ladislau I. (1046–1095), regele Ungariei (1077–1095), numit Sfântul Ladislau din 1092 anul canonizării lui - cavalerul ideal din Evul Mediu, eroul al multor legende, persoana care a inspirat nenumărate denumiri, este cel mai popular sfânt maghiar. Respectul față de persoana lui se reflectă și în complementele atașate de numele lui: regele cavaler, Atlet al lui Hristos, atletul patriei. A întemeiat Oradea (conform unor surse el a și dat numele orașului), de a ceea este sfântul patron al Oradei, și mai târziu al Transilvaniei. Frescele medievale reprezentând legendele despre regele Ladislau (Biblia pauperum) atestă popularitatea acestor legende. Oradea a fost un loc de peregrinaj în Evul Mediu. Memoria lui Sfântul Ladislau trăiește nu numai prin numele lui și denumirea a unor așezări, dar și în denumiri populare date unor plante, minerale sau stele.

Cuvinte cheie: Biblia pauperum, legende Sfântul Ladislau, apariție, levitare, a privi în cap, îngrijire, Compostela Maghiară, Asociația Szent László

Blankó, Miklós: Legenda florii gețianei albastre. Iarba Sfântului Ladislau – medicina populară – legendă și Arany János

Efectele terapeutice ale plantei iarba crucii sau Gentiana cruciata au devenit cunoscute în cultura maghiară prin legenda lui Sfântul Ladislau. Între minunile făcute de regele Ladislau se numără și descoperirea plantei medicinale și folosirea ei în vindecare. Având în vedere că există o legendă similară despre Carol cel Mare, se poate ca acest mit despre Sfântul Ladislau să fi ajuns în tradiția populară prin imitație. Arany János a împodobit textul legendei originale în care a contras și povestiri din alte evenimente (războiul împotriva cumanilor, răscoala lui Vata) în balada intitulată "Szent László füve" (Iarba Sfântului Ladislau). În viziunea lui Arany esența legendei s-a aflat în drumul ungurilor de la îndoială la credința regăsită. Povestea a fost preluată mai târziu în această formă: versiunea lui Arany era cea folosită în educația preșcolară și primară. Astfel s-a renăscut legenda populară în care se unesc natura (gețiana), societatea umană (maghiarii de la sfârșitul secolului al XI-lea) și sfera divină (Dumnezeu, mituri).

Cuvinte cheie: Sfântul Ladislau, Iarba Sfântului Ladislau, plantă medicinală, Arany János

Gasparicsné Kovács, Erzsébet: Legende despre Sfântul Ladislau la ora de literatură

Tema studiului Locul și rolul legendelor despre Sfântul Ladislau la ora de literatură Studiul reprezintă o trecere în revistă a legendelor despre Sfântul Ladislau din manualele de literatură. Prezintă obiectivele generale și specifice din curriculum referitoare la predarea acestor texte și criteriile metodologice pe baza cărora textele se pot interpreta și analiza.

Cuvinte cheie: Legenda Sfântul Ladislau, predarea literaturii, analiza stilistică și a conținutului

Jánó, Mihály: Bătălia de la Chiraleș în cronici și pe fresce

În valea râului Șieu din Transilvania, pe dealul din apropierea localității Chiraleș, armata condusă de regele maghiar Solomon și verii lui, Géza și Ladislau au învins trupele de percenegi care dădeau raiduri pustietoare în Transilvania și Bihor. Bătălia istorică este descrisă în detaliu în Cronica pictată de la Viena începută în 1358. Pe teritoriul țării povestea evenimentului descris în cronică s-a transmis pe cale orală. Episodul legendar al bătăliei - Sfântul Ladislau salvează tânăra răpită - devine una dintre cele mai cunoscute teme din arta medievală maghiară, și subiectul a multor picturi murale pe întreg teritoriul Regatului Ungar din Evul Mediu. În localitatea Turnișce din Slovenia se află o reprezentare unică a legendei Sfântului Ladislau. În timp ce pe teritoriul Regatului Maghiar din Evul Mediu în picturile murale apare doar episodul bătăliei de la Chiraleș în care tânăra este salvată de către Sfântul Ladislau, în picturile din Turnișce artistul încearcă să prezinte și alte evenimente din viața regelui Ladislau care s-au petrecut mai târziu.

Cuvinte cheie: Reprezentări imagistice, Sfântul Ladislau, Cronica pictată de la Viena, bătălia de la Chiraleș, picturi murale bisericesti

Szalai, Béla: Statuia Sfântului Ladislau în planul la sol al lui Cesare Porta

Cesare Porta a desenat planul detaliat al orașului Oradea în anul 1599. Un fapt interesant este că în desenele acestuia apare statuia ecvestră a fraților clujeni reprezentându-l pe Sfântul Ladislau. Desenul lui Porta este singurul plan la fața locului și conservat până azi în care apare statuia.

Cuvinte cheie: Cesare Porta, frații clujeni, statuia ecvestră a Sfântului Ladislau

Bajusz, Krisztián-Dániel: Reprezentări comparative ale figurii regelui Sfântul Ladislau

Studiul prezintă analiza dintr-o nouă perspectivă a reprezentărilor iconografice și a aparițiilor figurii regelui Sfântul Ladislau în opere literare și texte liturgice. El a făcut parte din dinastia Arpadiană și persoana lui este strâns legată

de Oradea. El a reprezentat atât idealurile bisericii occidentale cât și ale celei orientale. Astfel regele a fost respectat și admirat în ambele culturi. Figura lui este prezentă de opt sute de ani în cultură, definind prezentul acesteia.

Cuvinte cheie: regele maghiar Sfântul Ladislau, descrieri literare, reprezentări iconografice, biserica creștină occidentală, biserica creștină orientală, venerația sfinților

Pölcz, Ádám: Diseminare lingvistică în cadrul Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Biroului de Servicii Lingvistice). Analiza unor greșeli gramaticale din punct de vedere al retoricii

În ultimele decenii s-au adus critici dure față de metodele de diseminare a limbii din țară numite simplu cultivarea limbii. Principalul punct de atac a fost lipsa justificăției pentru cultivarea limbii. Puține s-au spus însă despre faptul că în cadrul acestei activități principalele preocupări vizează probleme lingvistice care reapar în continuu și pentru care soluțiile trebuie căutate înaintea erei noastre. Ceea ce ne-a îngreunat munca a fost lipsa de baze de date care să însumeze greșelile lingvistice ale vorbitorilor. Scopul acestui studiu este de a prezenta rolul retoricii clasice în modul de a gândi despre ce se consideră corect gramatical, și printr-o bază de date încearcă să găsească locul actualelor greșeli gramaticale în sistemul retoricii. În concluzie vom dovedi că dorința de a ne exprima cât mai precis este o nevoie umană naturală, ceea ce științele limbajului nu pot ignora și nici nu pot exila răspunsurile date la aceste întrebări la periferia științei – sau ba chiar și mai departe.

Cuvinte cheie: cultivarea limbii, retorică, barbarism și solecism, atitudine lingvistică, diseminare a limbii

Verók, Attila: Scurtă prezentare a istoricului tipografiei de 450 de ani din Oradea

Lucrarea prezintă istoricul tipografiei începând cu primul an de funcționare, 1565, până în 1948. Cele cinci mari părți ale volumului dezbat câte o etapă reprezentativă din tipografia orădeană, prin traducerea competentă a marilor cercetători ai epocii. Albumul, bogat ilustrat, conține multe noutăți de arhivă, din biblioteci și noutăți iconografice pentru toți cei interesați. De asemenea, albumul prezintă, pe de o parte, o imagine de ansamblu asupra unei instituții, care cândva a format în mare parte cultura regiunii, pe de altă parte, o imagine a funcției sociale a tipografiei.

Cuvinte cheie: istoricul tipografiei din Câmpia Panonică (secolele XVI-XX), istoricul culturii din Câmpia Panonică (secolele XVI-XX), istoricul local din Oradea (secolele XVI-XX), istoricul culturii din Partium (secolele XVI-XX), Szenci Kertész Ábrahám (?-1667)

Kreiner, Tímea: Efectele persistente ale Reformei protestante în Oradea, în Partium și în Câmpia Panonică

Pantheonul din Partium este colecția de cărți științifice, nou lansată, a Universității Creștine Partium. Primul volum al colecției a fost lansat cu ocazia conferinței științifice organizată la cea de-a 500-a aniversare a Reformei protestante. Acest volum conține variantele scrise ale prelegerilor conferinței. Cu acest volum universitatea sărbătorește o dublă aniversare: una istorică și una ce se naște acum.

Cuvinte cheie: Reforma protestantă, istoricul culturii din Oradea (secolele XVI-XX), istoricul culturii din Partium (secolele XVI-XX), istoricul culturii din Câmpia Panonică (secolele XVI-XX), Szenczi Kertész Ábrahám, Fülep Lajos, Ravasz László

Nagy, Andor: Elemente culturale specific ungurești din biblioteca istorică a Asociațiilor Franckei din Halle

Rezumat: Catalogul referitor la documentul 3194 despre elemente culturale specific ungurești din cadrul Asociației Franckei din Halle

Cuvinte cheie: cercetările elementelor culturale specific ungurești, Asociații Franckei

Balázs, Géza: Ghidul călătorului în jungla esteticii

Horváth Gizella: Kit supraviețuire pentru estetică este în primul rând o introducere în estetică pentru studenți. Autoarea caută răspunsuri la următoarele întrebări: cine este artist, ce este arta, unde se trag hotarele artei, cum se interpretează o operă de artă (există criterii obiective de interpretare sau mai degrabă noi asociem cu opera de artă diferite înțelesuri în mod subiectiv)?

Cuvinte cheie: estetică, arta, limitele operelor de artă

Stohl, Róbert: „Fortes fortuna adiuvat” ('norocul îi surâde celui curajos') un nou mozaic în bibliografia națională retrospectivă

În această lucrare se analizează presa din Eger, cea mai mare presă a eparhiei din Ungaria, din punctul de vedere al publicațiilor. Se iau în considerare publicațiile dintr-o perioadă de două sute de ani. Manualele și operele spirituale scoase la tipar au influențat în mare parte istoria învățământului secolului XVIII-XX de la Szolnok până la Kassa, de la Oradea până la Beregszász, de la Cluj-Napoca până la Szabadka.

Cuvinte cheie: istoricul culturii din Eger, istoricul culturii Eparhiei din Eger, istoricul tipografiei (secolele XVIII-XX), Presa „Liceumi” din Eger

Abstracts

Pálfi, József: Shaping Destiny in a Modern Way. The Rector's speech at the opening ceremony of the new school year, 2018/2019.

Balázs, Géza: Memories of Saint Ladislaus in Popular Tradition and Language
King Ladislaus – László I (1046–1095), king of Hungary (1077–1095), starting with 1092 Saint Ladislaus for having been canonized – the ideal man of the Middle Ages in Hungary, hero of many Hungarian legends is the most popular Hungarian saint. Highly respected and very much loved, he bears many names in the Hungarian tradition: Knight King, God's Athlete, the Athlete of the Country. At the same time, he is the founder of Nagyvárád (according to certain sources, he also named the settlement). Thus, he became the patron saint of Nagyvárád, and later of Transylvania. The Saint-Ladislaus legends that have survived on the medieval frescos (*Biblia pauperum*) prove how widespread stories about him were. In the Middle Ages, Nagyvárád was a site of pilgrimage. His memory survives not only in a personal name and a place name, but also in the folklore (in names of plants, minerals, stars).

Keywords: *Biblia pauperum*, Saint Ladislaus legends, apparition, levitation, looking into the head, grooming, Hungarian Compostela, Szent László Society

Blankó, Miklós: The Blue Cross Legend Saint Ladislaus's Herb - popular medicine, legend and János Arany

The blue cross, which has therapeutic effects, became part of Hungarian culture through Saint Ladislaus's legend. Legend says that the discovery of the plant and healing with its help were among the miracles the king performed. There is a similar legend about Charles the Great which is likely to have served as a model for the Saint Ladislaus story that became part of folk tradition. The original legend was embellished by János Arany, who contracted it with other legendary events (the war against Cumans, pagan rebellion) in the ballad entitled "Saint Ladislaus' Herb." Arany traced back the basic idea of the blue-cross legend to the Hungarians' faltering faith and their finding their way back to God. It is this version that storytellers later used as a source: small children in nursery and primary schools learned the Arany version of the story. Thus, we can witness the rebirth of a legend that encompassed nature (blue cross), society (Hungarians at the end of the 11th century) and higher spheres (God, myths).

Keywords: Saint Ladislaus, Saint Ladislaus's Herb, medicinal plant, János Arany

Gasparicsné Kovács, Erzsébet: Saint Ladislaus legends in Teaching Literature

The study is about the place of the Saint Ladislaus legends, and their role in literary education. Within this, I review the legends of Saint Ladislaus in the recent reading books and literature textbooks, present the curriculum goals and tasks related to their teaching, and examine the methodological aspects related to the interpretation and analysis of texts.

Keywords: Saint Ladislaus legend, teaching literature, content and stylistic analysis

Jánó, Mihály: The Memory of the Battle of Kerlés in Chronicles and on Murals

In the valley of river Sajó in Transylvania on a mountain known as Kerlés, the army of King Solomon of Hungary and his cousins, Géza and Ladislaus defeated an army of Perchenegs and Ouzes that were ravishing Transylvania and the region of Bihar. The most detailed description of the historic battle is to be found in the Illuminated Chronicle started in 1358. The famous event related in the chronicle became known around the country through oral tradition. The legendary episode of the battle – Saint Ladislaus saves an abducted (seduced) young woman – later became one of the most well-known motifs in Hungarian arts and became the subject of several cycles of murals all over Hungary. Among representations of the legendary episode of the battle of Kerlés, the Saint Ladislaus cycle in Bántornya (Turnišče, Slovenia) is one of its kind. While in other regions of the Hungarian Kingdom, only the episode of saving the young woman was commissioned and painted on murals, the series of pictures in Bántornya attempt to present later episodes of King Ladislaus's life.

Keywords: Iconography, Saint Ladislaus, Illuminated Chronicles, Battle of Kerlés, Bántornya (Turnišče), church murals

Szalai, Béla: The Statue of Saint Ladislaus in the Ground Plan of Oradea, by Cesare Porta

Cesare Porta drew the detailed ground plan of Nagyvárad in 1599. This drawing is unique, because it contains the Koložsvári brothers' equestrian statue representing Saint Ladislaus. Porta's drawing is the only one which places the statue in that particular place.

Keywords: Cesare Porta, Koložsvári brothers, Saint Ladislaus' equestrian statue

Bajusz, Krisztián-Dániel: Comparative Representations of King St. Ladislau's Figure

This paper presents Saint Ladislaus' iconographical representation, his presence in literature and liturgical texts from a new point of view. He was a member of the Árpád dynasty and strongly linked to Nagyvárad, and he was also popular and honoured in both eastern and western church, representing both churches' ideals. For eight-hundred years, his figure has been involved in culture, defining its present.

Keywords: Hungarian king Saint Ladislaus, literary portraits, iconographical representations, Western Christian Church, Eastern Christian Church, honour of saints

Pölcz, Ádám: Linguistic dissemination of Knowledge in the Hungarian Language Services – Rhetoric-based Examination of Language Issues

In the past decades violent attacks were directed against linguistic dissemination in Hungary traditionally called language cultivation. The main question was the existence of language cultivation. However, there was only little talk about the fact that this activity deals with constantly renewing problems and we have to look for its first guidelines well before our time (BC). Moreover, we had no database that would sum up language users' issues. The aim of the paper is to present the role of classical rhetoric in thinking about language skills and to find a place for problems regarding language-use in the rhetorical system by means of a database. At the end of the paper, it is proven that to express ourselves precisely is a basic human need that cannot be ignored by linguistics and cannot relegate the answers of language cultivation to the periphery of the field of linguistics– or even further.

Keywords: language cultivation, rhetoric, barbarism and solecism, linguistic attitude, dissemination of language

Verók, Attila: A Brief Presentation of the History of Nagyvárad's 450-Year-Old Typography

This publication presents the history of Nagyvárad's typography from the year of its establishment, in 1565 to 1948. The five major parts of the volume each focus on a representative stage in the evolution of Oradea printing house, through the competent translations of the great scholars of the time. The album, richly illustrated, contains many archive news, libraries and iconographic news for all those interested. Also, the album presents, on the one hand, an overview of an institution, which at times formed the culture of the region, on the other hand, an image of the social function of the printing house.

Keywords: The history of the Pannonian Plain (16th-20th centuries), the history of the culture of the Pannonian Plain (16th-20th centuries), the local his-

tory of Oradea (16th-20th centuries), the history of the Partium culture (16th-20th centuries), Szenci Kertész Ábrahám (?–1667)

Kreiner Tímea: The Persisting Effect of the Reformation in Nagyvárad, in Partium and in the Pannonian Basin

The Pantheon from Partium is the scientific book series, recently published by Partium Christian University. The first book contains the written forms of the discourses spoken at the scientific conference, held to mark the 500th anniversary of the Reformation. Through this book, the University celebrates a double anniversary: a historical one and a present one.

Keywords: The Protestant Reformation, the history of culture in Oradea (16th-20th centuries), the history of the Partium culture (16th-20th centuries), the history of culture in the Pannonian Plain (16th-20th centuries), Szenci Kertész Ábrahám, Fülep Lajos, Ravasz László

Nagy Andor: Hungarian Cultural Elements Found at the Historical Library of the Franckei Associations in Halle

There is a catalogue about the document number 3194 regarding specific Hungarian cultural elements, at the Franckei Associations' Halle

Keywords: research in specific Hungarian cultural element, Franckei Associations'

Balázs, Géza: Traveller's Guide to the Jungle in Aesthetics

Gizella HORVATH's Survival Kit to Aesthetics is first and foremost intended as an introduction to aesthetics for students. The author attempts to answer questions such as: who an artist is, what art is, where the borders of art are, how can one experience the work of art, how we interpret it (do objective criteria exist at all or do we always overanalyze and read too much into it?).

Keywords: aesthetics, art, the limits of art

Stohl, Róbert: „Fortes fortuna adiuvat” (fortune favours the brave): Another Mosaic for the Retrospective National Bibliography

This study is about Eger's press publications, the biggest diocese press in Hungary. It analyses the growth of printing over two hundred years. The course books and spiritual works, mainly, printed by the Eger press largely determined the education of the 18th to the 20th Century, from Szolnok to Kassa, from Nagyvárad to Beregszász, from Kolozsvár to Szabadka.

Keywords: Eger's culture-history, Eger's Diocese's culture-history, typography-history (18-20. centuries), 'Líceumi' Press in Eger

Szerzőink:

Bajusz Krisztián-Dániel – egyetemi hallgató, Nagyvárad

Balázs Géza – egyetemi tanár, Budapest, Nagyvárad

Blankó Miklós – egyetemi hallgató, Budapest

Gasparicsné Kovács Erzsébet – főiskolai tanár, Vác

Janó Mihály – művészettörténész, Sepsiszentgyörgy

Kreiner Tímea – egyetemi hallgató, Nagyvárad

Nagy Andor – PhD-hallgató, a Líceum Kiadó vezetője, Eger

Pálfi József – egyetemi tanár, a Partiumi Keresztény Egyetem rektora,
Nagyvárad

Pölcz Ádám – egyetemi adjunktus, Budapest

Stohl Róbert – százados, Budapest

Szalai Béla – ny. művészettörténész, Eger

Verók Attila – egyetemi docens, Eger, adjunktus, Nagyvárad